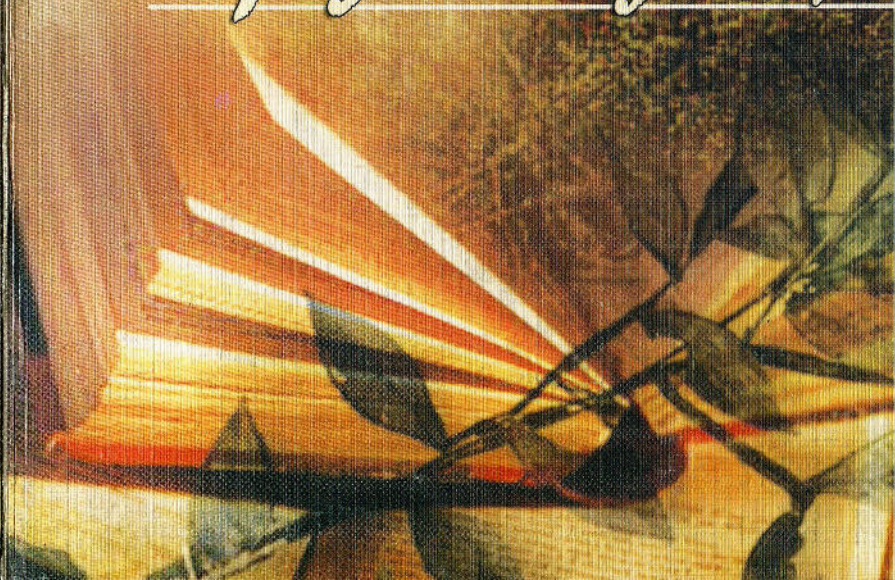

**“БОЛІТИ
БОЛЕМ
СЛОВА
НАШОГО...”**

Поради товознавця

РОКСОЛАНА ЗОРІВЧАК

Роксолана Зорівчак

“БОЛІТИ БОЛЕМ СЛОВА НАШОГО...”

Поради мовознавця

Тернопіль
2008

ББК ш 141.14–2/7

З-86

Рецензенти:

Н. Ф. Клименко – член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор кафедри елліністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

М. Л. Худаш – доктор філологічних наук, провідний науковий працівник Відділу історії етнології Інституту народознавства НАН України.

Зорівчак Р. П.

З-86 “Боліти болем слова нашого...”: Поради мовознавця. – 2-ге вид., допрац. і доповн. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 176 с.

ISBN 978-966-634-348-5

Ця книжка – роздуми про Рідну Мову, про її лексико-граматичні та лінгвостилістичні особливості. Сподіваємося, вона стане в пригоді найширшим колам читачів – усім шанувальникам Рідного Слова, усім тим, хто любить мову, прагне постійно збагачувати і відшліфувувати своє мовлення.

ББК ш 141.14–2/7

ISBN 978-966-634-348-5

Всі права застережені
All rights reserved

© ЛНУ імені Івана Франка, 2005

© Р. П. Зорівчак, 2005

© Видавництво “Мандрівець”, 2008

Видруковано в Україні

ЗМІСТ

<i>Л. Полюга. Щире вболівання за Рідне Слово</i>	8
Посвята	11
Як це почалося... Замість передмови	13
Передмова до другого видання	15

Лексико-граматичні своєрідності

Про культуру мовлення	16
Про канцеляризм “з метою”	17
“Не дивлячись на тісноту аудиторій...”: чи можна так висловитися?	18
Завідувач лабораторії :: завідувач лабораторією	19
Куди ж іти купувати?	20
Що ж трапилось з бабусею?	20
Спасибі – дякую?	21
“Велике спасибі”: чи це по-українському?	22
До проблеми мовного етикету: як відповідати на подяку?	22
Дід, старець? – чи ще інакше: прошак; жебрак; торбар?	22
“Білет” чи “квиток”?	23
Як це “ми вибігли з цибулі”?	23
Ринкова економіка: просуватися чи прямувати до неї?	24
Чи доречно “брати (взяти) себе в руки (до рук)”?	25
Переписка :: листування	25
“В Україні” чи “на Україні”?	25
“Заступник” чи “замісник”?	26
“Здібний” чи “здатний”?	27
“Із-за хвороби” чи “через хворобу”?	27
Про економію мовленнєвих зусиль	27
Чи можна “пенадійно вмерти”?	28
Чи доречно “видвигати цілий ряд проблем”?	28
Про засилля чужих слів	28
Про почуття міри у вживанні запозичених слів	29
Про недолугі кальки	30
Колаборація :: співпраця	31
Чи слід “пити (приймати) медицину”?	31
“Батько працював з велшом”: чи можна так сказати по-українському?	33
Чи може метафора... індикувати?	33
Сантиметр :: цаль	34
Про “мовну майстерню” і “пресову майстерню”	34
Про імплементацію	35

Чи можна постальгувати за кимось?	36
І знову про недолугі кальки...	37
Про джусік, про ковбаску в булочці та про “хот-дог”	37
Про “фанів”, “кілерів” та про подібні покручі	38
“Джек-пот” як компонент українсько-американської мішанки	39
Про... рідерси	40
Посол :: амбасадор	41
Чи сусід насправді ввійшов через “офісові двері”?	42
Чи може людина “втєкти з життям”?	43
Чи доречно “робити собі життя”?	43
В Україні нема вузів	43
Чи насправді на пляжі <i>мається</i> ресторан?	44
Чи справді дах... їздить?	45
Про “галичанські” росіянізми	46
Про галицейських селян	46
Галицизми :: галліцизми	47
На зразок :: на кшталт	47
“Україна... відбулася”?	48
“Предсідник” чи “голова”?	48
“Апостроф” і “апострофа”	48
Апель :: заклик :: звернення	49
Не завжди літера “і” – ознака українськості: іколи – неграмотності	50
Чи бувають несвяткові бенкети?	50
Про святковий... натовп	51
Чи може бути свято... величезним?	51
“Переємник” чи “спадкоємець”?	52
“Союзівці” чи “союзовці”?	52
Повезти? Поталанити? Поцастити?	53
Про дієслово “займатися” в українській мові	53
Чи правильно: “він являється учителем”?	54
Як правильно: “дідусь утратив свідомість” чи “дідусь знепритомнів”?	54
Дипломант – дипломат – дипломник	55
Іменник “недолік”	56
Дон чи Дін?	56
Маріуполь :: Тернопіль	56
Слава! – Bravo! – Ура!	57
Особа :: особистість	57
Пам’ятник :: пам’ятка	58
Природа України: байрак :: гай :: діброва :: левада	59
Про найкращу квітку	61

Коло :: гурток.....	62
Чи може <i>рибалка</i> поїхати на <i>рибалку</i> ?	63
Про Ярославну	63
Майдан :: площа	64
Століття :: сторіччя	65
Надходження :: поступлення	65
Терміна :: терміну: про омоніми.....	65
Пригода :: нагода	66
Небосяг – хмаросяг – хмародряп – хмарочос	67
Про патріарха... ресторанів	67
Про “місяць”	68
Складні випадки слововживання:	
письменність, писемність, письменство	68
Вежа :: башта	69
Доброокий: чи належить це слово до вашого мовленнєвого активу?	69
“З бігом шести років”: чи так говоримо?	70
Венеціанський :: венецький	71
Про одне лише слово... і про відчуття мови	71
Про... елементарне здоров'я	72
Вельмишановний, шановний :: глибокоповажаний	72
Перекладний :: перекладацький	73
Робочий :: робітничий.....	73
Подавляючий :: переважний	74
Чи може бути клімат поміркованим?	74
Співпадати? Збігатися? Сходитися (зійтися)?	75
Відхилитися :: ухилитися	75
Пригадувати :: пам'ятати	76
Чи можна “зустрічатися (зустрітися)” без зустрічі?	76
Перепрошую :: вибач	77
Зараз :: тепер.....	77
Завширшки :: заввишки :: завдовжки	78
Про сніг у Львові	78
Не завжди прикметникова конструкція доречна. <i>Коли болить голова</i>	79
Що... .. то :: чим... .. тим.....	79
Професорові :: професору	80
Не забуваймо про кличний відмінок!	80
Ступенювання прикметників: “Найбільш відповідальний етап” чи “найвідповідальніший етап”?	82
Будьмо обережні: не всі якісні прикметники мають ступені порівняння!	83

Українська мова не надуживає присвійними займенниками.....	83
Стосовно прикметників, похідних від власних назв.....	83
Їх обов'язки – їхні обов'язки.....	84
<i>Що – який – котрий</i> і постпозиційне підрядне означальне речення.....	84
Шука :: шукає – чи правильні ці форми?.....	85
Не забуваймо форм давнини (передминулого) часу!.....	85
Про дві форми майбутнього недоконаного часу в українській мові. <i>Буду читати – читатиму</i>	86
Бережімо нашу закличну форму!.....	87
Про засилля пасивного стану.....	89
Дієслівні форми на <i>-но, -то</i> й пасивні дієприкметники.....	90
Обережно: віддієслівні іменники на <i>-ння, (-ття)</i>	90
Не упираймо прислівників!.....	91
Прийменник “по” – обережно!.....	92
“На Галичині”: проблема з прийменниками.....	93
Складня – жива душа мови.....	93
Про називні речення.....	94
Якби :: якщо.....	94
Будьмо уважні до наголошування слів рідної мови!.....	95
Що в імені твоєму... <i>Відтворення українських власних назв (антропонімів, топонімів) графемами англійської мови</i>	98
<i>Правила передачі звучання українського ономастикону графемами англійської мови</i>	100

Лінгвостилістика

Про владну музику рідного слова.....	103
Про голос.....	104
“Ну, що б, здавалося, слова...”: про словесні образи.....	106
Дбаймо про багатство свого словника: епітетні конструкції.....	108
Про кольореми в українській мові.....	112
Про мову солов'їну.....	115
“Усе пізнається в порівнянні”.....	116
Біблеїзми у нашому мовленні.....	118
Про зайвий пуризм у мові.....	122
Голова :: глава.....	122
Пресвятая :: пресвята – проблеми стилю.....	123
Про слово “днесь” і загалом про пласт архаїзмів в українській мові.....	124
Про казкове мовлення.....	125
Про скарби української фразеології.....	126
Паремічне багатство мови.....	127
Фразеологія Шевченкового мовлення.....	129

Від березня до березня.....	131
Про чудові літні місяці <i>липень</i> і <i>серпень</i>	133
Про український чорнозем	134
Про слово <i>хліб</i> у нашій мові	136
Про слово <i>воля</i> в українській мові	138
Садок вишневий коло хати.....	140
Про популярність в українській мові... зайця.....	141
“Ой ти, дівчино, з горіха зерня...”.....	142
Про переклади та про одне слово в перекладі.....	143

Проблеми соціолінгвістики

Тернистий шлях української мови: деякі факти	145
Українці та українська мова в Україні в світлі підсумків Всеукраїнського перепису населення.....	147
Чи може бути малий нарід?.....	148
Про “живу державну мову”.....	149
“Нема на світі України, немає другого Дніпра...”.....	149
Чи українська мова повертається в Україну?.....	150
Про небезпечну любов.....	150
Найбільша лексична картотека української мови недоступна для нас	151
Про обов'язки посла України і про редакторську етику.....	153
Найсвятіший отець пана Іван-Павло Другий як мовленнєва особистість	153
Як мені боляче за тебе, мово моя... ..	154
Про наших бідних діток-львівенят.....	155
Київські каштани... і Mister Snack	156
Про “прайси” та про “перформенси”: жмут роздумів	157
Про... ситі, ...шинок і... візарда	158
Жорстокі слова.....	159
Про... смачне Різдво.....	160
Про любов... з першої ложки	161
Якби ж то заможні люди читали переклади.....	162
У спадок від тоталітарного режиму.....	163
Мово народу мого.....	165
А. Содомора. Уважним доторком до Слова.....	167
Роксолана Петрівна Зорівчак – український перекладознавець, германіст, педагог.....	171

ЩИРЕ ВБОЛІВАННЯ ЗА РІДНЕ СЛОВО

На полицях шанувальників культури української мови чимало публікацій, які вийшли з-під пера таких українських мовознавців, як О. Курило, М. Сулима, М. Гладкий, С. Смерчинський, С. Плужник, Б. Антоненко-Давидович, С. Єрмоленко, Є. Чак, О. Попомарів, О. Сербенська та інші. Відрадно, що до такої праці приєднуються талановиті та авторитетні люди, а тим паче ті, що вміють фахово оцінити відповідні мовні факти, виправити стилістичну некоректність. Саме до таких ентузіастів належить професор Роксолана Зорівчак, англіст і перекладознавець. Згідно зі своїм фахом, вона тонко відчуває не лише мову, з якої перекладають (чужу мову), а й тонкощі рідної мови, бо, як сказано, чужу мову можна опанувати за короткий час, а рідну треба вивчати ціле життя. Маючи нагоду не раз спостерігати за ставленням Роксолани Петрівни до мовних фактів чи то читаючи її наукові праці, чи слухаючи її виступи по радіо й на телебаченні, на конференціях чи під час захисту дисертацій, завжди з подивом сприймаєш її проникливість, вдалу інтерпретацію, відвертість, інколи різке, але справедливе слово.

Перед нами збірка порад мовознавця Роксолани Зорівчак, оформлених у невеликі статті, що стосуються трьох основних проблем культури української мови – лексико-граматичних, лінгвостилістичних і соціолінгвістичних.

Композиція збірки виважена, чітко спланована, укладена у пропорційно опрацьовані розділи. Для тексту характерна легкість стилю. Властиво, легкість викладу не означає, що ці своєрідні новели про слово доцільно читати на дозвіллі. А, окрім того, кожна розповідь має ще дуже цінну прикмету, бо наповнена цікавою інформацією не лише з філології, а й культури, не раз пересипана вдало використаними, такими добірними цитатами з творів українських письменників, які підсилюють думку й водночас засвідчують ерудицію автора.

У книзі важливим є розділ, присвячений різноманітним лексико-граматичним питанням, зокрема правильному вжитку тих чи інших паронімів, форм іменників, дієслів, прислівників, чужомовних

слів, американізмів, росіянізмів. З'ясувавши лексико-граматичні проблеми, автор перейшла до стилістичних нотаток, у яких подає цікаві, подекуди нові, несподівані спостереження. Можливо, саме подібні спостереження і наштовхнули автора на думку вичерпно висвітлити окремі питання соціолінгвістики.

Робота вартісна, бо в ній практичні міркування й теоретичні осмислення супроводжують одні одних, а власні спостереження автор підкріплює думками інших науковців. Проф. Р. Зорівчак пишається тим, що її рідна мова – українська, але при цьому не ставиться зверхньо до інших мов, а, навпаки, доводить, що необхідно знати їх, і стверджує, що українська рівна серед рівних. Особливо доцільно підкреслити, що дослідниця вміє оцінювати мовні елементи, милується їхньою сутністю, із захопленням ставиться до кожного вдалого слова, вислову, неначе памагаючись вигранувати, відточити його в художньому тексті.

Окремі параграфи присвячено актуальним питанням українського правопису. Автор підтримує думку, що потрібен єдиний український правопис, бо вона прагне, щоб українці були єдині душою, бо мова в нас єдина, бо держава в нас єдина, бо єдиним має бути український народ.

Чи вичерпними є вислови, схарактеризовані у праці? Навряд чи можна це стверджувати, як годі повірити, що всі українські слова можна записати в одному словнику. Проте описані слова і теми, їхня характеристика засвідчують вражаючу скристалізовану цілісність, і за це праця беззаперечно заслуговує визнання.

Побажаймо ж авторові здоров'я і нових творчих звершень, а книзі – вдячного читача.

Професор Левко Полюга

Присвячую світлій пам'яті
Матусі – Лідії Юліанівни Мінко,
довголітнього Вчителя Рідної Словесності

ПОСВЯТА

Скільки нам'ятаю себе, Мати завжди кохалася в художньому Слові, найперше, у Шевченковому. Коли йшов мені п'ятий рік життя, я уже виступала на Шевченківських концертах як маленький декламатор – очевидно, завдяки Їй.

Коли після війни ми, втративши все необхідне для життя, знайшли нарешті якийсь затишок, перше, що Мати купила, був Шевченків “Кобзар”. У важкі роки тоталітарного режиму Вона навчала учнів рідної мови й літератури. Учила самовіддано, усупір офіційним настановам. Найвищі нагороди здобула від учнів. Одного разу в китиці подарованих квітів знайшла нотатку з такими словами: “Спасибі Вам, що Рідний край навчили Ви кохати, що іскрі тій не дали Ви зотліти, що запалить в неволі удалось Батькам”. Чи може бути вища нагорода для вчителя-патріота?!

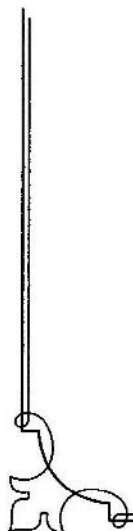
Щоб дати змогу мені працювати, Мати пішла на пенсію і виховувала онучат – так само в любові до Кобзаря. Коли стала зовсім немічною і не могла вже ані читати, ані вишивати, Її найбільшою розрадою було декламувати поезію, зокрема Шевченкові вірші “Мені однаково...”, “Думи мої, думи мої...”, Франкові “Вічний революціонер” та “Каменярі”. Ні на єдиний звук не відступала від оригіналів, декламувала задушевно, віддаючи всю себе поезії – воістину, як писав Тарас Шевченко, “а слово за словом сміялось, лялось”. Зникала десь Її життєва втома, царювало лише духовне піднесення – знову за Т. Шевченком: “Столітні очі, як зорі, сяли...”

Востаннє я чула Матусину декламацію 12 квітня 2004 р., за два тижні перед Її відходом у вічність. Закінчила тоді Шевченковими рядками

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.

Любила поезію Олександра Олеся, часто повторювала його рядки: "Ти на ніч не дивись, Бо яка б ніч не була на землі, Усе ж настане день колись". Давно, у гімназії, писала випускний твір на таку тему. Любила твори Олеся Гончара, а мені тепер згадуються часто рядки з трилогії "Прапороносці": "Природно, що мати мусить всіх утішати, вислуховувати, лікувати, карати й підбадьорювати, а сама ніколи не падати з ніг. Вона така звична й рідна, що її не завжди й помічаєш у родині, і лише тоді, коли її не стане, всі одразу зрозуміють, що вона для них означала". Яка велика правда в цих словах!

Таких, відданих своїй справі, вчителів-словесників – чимало в Україні та поза її межами. Про них, на жаль, мало говорять, мало пишуть. Адже засоби масової інформації – ласі на сенсації, а що ж сенсаційного у щоденній важкій праці?! А Вони, оці вчителі-словесники, виконують найвагомніше – виховують українську Особистість, без якої Українська Держава не може утвердитися.

ЯК ЦЕ ПОЧАЛОСЯ...

Замість передмови

Влітку 1994 р. була я уперше в США – на одній з широко-відомих конференцій, що їх у містечку Урбана-Шампейн протягом багатьох років проводить невтомний ентузіаст – проф. Дмитро Штогрин. Щоправда, це була не перша моя зустріч з англомовним світом: упродовж 1991–1993 рр. я близько півтора року працювала в Інституті славістики Лондонського університету.

Але, попри специфічно американську дійсність, мене чекало знайомство з нашими країнами чи їхніми нащадками, з моєю численною родиною, з-поміж якої більшості я ніколи не бачила або ж бачила дітям у далеких 40-х роках. Така доля мого покоління...

Серед тих, кого я ніколи раніше не зустрічала, був мій щирий приятель, з яким я листувалася протягом 45 років, – Микола Дупляк, редактор української газети “Народна воля” (виходить у Скрентоні, штат Пенсильванія).

Микола Степанович запропонував мені вести рубрику мови в “Народній волі”, і я радо погодилася. Коли наприкінці серпня 1994 року повернулася додому, замислилася над тим, як же мені подавати матеріал. Адже за фахом я – англіст і перекладознавець. Перечитала чимало чисел “Народної волі”, охарактеризувала собі детальніше свого уявного читача й почала писати про те, що найбільше хвилювало мене як свідомого носія мови. Спершу авіапоштою, а тоді світловою – регулярно надсилала головному редакторові тексти, а він їх так само регулярно друкував. На моє прохання, текст рубрик мови М. Дупляк подавав так, як я надсилала, – тобто за чинним в Україні правописом. Усі інші мої матеріали (а це передусім – перекладознавчі статті) опубліковано в “Народній волі” за правописом, чинним у діаспорних виданнях.

Перша моя рубрика мови з’явилася 3 листопада 1994 р., остання (поки що) – сто восьма – 16 вересня 2004 р. Отже, минуло майже десять років, і я зрозуміла, що варто ці матеріали видати окремою книжкою, передусім для читача в Україні – Країні помаранчевої революції, де ми обстоювали своє право бути народом, право жити, як повноцінна нація.

Чимало особистостей сиріяло формуванню мого філологічного світогляду, моїх поглядів на мову. Крім моєї Матері, це мої педагоги з середньої школи (“Що може бути краще за порив / Правдивого Учительського Слова!” – Д. Павличко): учитель української мови і літератури, директор Львівської середньої школи № 36 – Марія Данилівна Лобода; вчитель географії та українознавства (у найглибшому розумінні цього слова) – Степан Маркович Польовий; відомі германісти, що мислили завжди категоріями рідної науки, – університетські професори Богдан Михайлович Задорожний і Юрій Олексійович Жлуктенко; мої “хрещені батьки в перекладознавстві” – Григорій Порфірович Кочур і Ірина Іванівна Стешенко; мої щирі приятелі: блискучий філолог, професор Олександр Іванович Чердниченко та дивний знавець рідної мови й античності, письменник – Андрій Олександрович Содомора.

За можливість опублікувати книжку, за постійну підтримку складаю якнайсердечнішу подяку ректорові Львівського національного університету імені Івана Франка – професору Іванові Олександровичу Вакарчуку.

Складаю сердечну подяку редакторів “Народної волі” Миколі Степановичу Дупляку, з пропозиції якого все почалося. Поліпшенню якості матеріалу чимало посприяли рецензенти – професор Ніна Федорівна Клименко і доктор філології Михайло Лукич Худаш. Глибоко вдячна літературному редакторові – чудовому нашому прозаїку Ніні Леонідівні Бічуї, художньому редакторові Інзі Хох, авторові передмови – професору Левкові Михайловичу Полюзі та післямови – письменникові Андрію Олександровичу Содоморі. Широ вдячна коректору – Олені Миколаївні Труш. Моя подяка аспірантові кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка – Тарасові Володимировичу Шмігеру.

Сердечна подяка моєму Мужеві – Василю Олексовичу Зорівчаку, чия постійна самовіддана допомога важить так багато в моєму науковому житті.

І ще дуже вдячна багатьом людям, з чиїх уст я почула щирі поради чи влучну думку, чи милозвучне слово!

Тож хай святиться Мова Наша!

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Працюючи над книжкою, я хвилювалася, чи вона прислужиться читачам. Після публікації першою відгукнулася “Кримська світлиця”. Через декілька днів після одержання книжки, 17 лютого 2006 р., редакція почала передруковувати окремі розділи на шпальтах газети, передусім, для вчителів-словесників, що у вкрай зросійщеному регіоні борються за чистоту рідної мови. Незабаром на допомогу кримському українству вислано 70 примірників книжки. Прохання надіслати книжку прийшло з Київського національного лінгвістичного університету, Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Національного університету “Києво-Могилянська академія”, львівського фонду Святого Володимира, Музею “Кобзаря” Т. Г. Шевченка в Черкасах та інших установ. Схвально на книжку відгукнулися рецензіями журналі “Мовознавство”, “Урок української”, “Дзвін”, “Вісник НТШ”, газети “Літературна Україна”, “Каменяр”, “Високий замок”, “Український форум”, “Народна воля”, “Слово просвіти”, “Франківець”. Уривки з книжки часто звучать у радіожурналі “Слово”.

Очевидно, я з радістю погодилася на пропозицію відомого видавництва “Мандрівець” перевидати значну частину книжки.

Наше завдання – робити все можливе й неможливе (згадаймо статтю Івана Франка “Поза межами можливого”) для формування мовної особистості наших громадян, щоб у їхніх серцях, зокрема молоді, зростала любов до материнської мови, культури, літератури, цитуючи Григорія Кочура: “Щоб рідне слово розлягалось, подібне рікам повноводим”.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ СВОЄРІДНОСТІ

ПРО КУЛЬТУРУ МОВЛЕННЯ

Майже століття тому, 1915 року, учні швейцарського мовознавця Фердінанда де Сосюра – Ш. Балі та А. Сешее – опублікували його “Курс загальної лінгвістики” (“Cours de linguistique générale”), що потужно вплинув на розвиток світового мовознавства ХХ століття. Сподіваємося, що ідеї Ф. де Сосюра живитимуть мовознавчу науку і в ХХІ столітті. До речі, 1998 року головну працю швейцарського вченого вперше опубліковано українською мовою у київському видавництві “Основи” в перекладі відомих українських мовознавців А. Корнійчука та К. Тищенка.

Визначаючи об’єкт мовознавства, Ф. де Сосюр уперше розмежував два фундаментальні поняття: *мова* (абстрактна система, суспільний чинник) і *мовлення* (індивідуальний аспект мовної діяльності). Згодом виникло поняття *культура мовлення*, і стало зрозумілим, що кожна людина повинна ретельно стежити за культурою власного мовлення, бо рівень розвитку кожної мови залежить від рівня індивідуального мовлення тисяч (мільйонів) її мовців. Стежити за культурою власного мовлення – це означає бути дуже уважним до лексики та сполучуваності слів, до морфології та синтаксису, до власної вимови та наголосу. До речі, в українській мові наголос – вільний, різнорідний, а отже, складніший для опанування. Вправно, на інтелектуальному рівні володіти рідною мовою, думати нею – завдання, очевидно, не з легких, особливо для тих, хто живе на чужині, в іншомовному оточенні. Але ж дар Рідної Мови – це великий Божий дар, і його впродовж усього життя належить цінувати і плекати.

Тим паче, що наші мови у великій небезпеці. Згідно із сучасними передбаченнями американських соціолінгвістів, до кінця нашого століття повинно зникнути 90 % мов, що функціонують нині. Як же зубожіє людство, якщо не вбереже мов!

Висока культура мовлення – це, по-перше, постійна інтенсивна робота думки, спрямованої на те, щоб висловитися якнайчіткіше, якнайправильніше. По-друге, це часто відмова від улюблених висловів, якщо вони недоречні; це забуття власного “я”, власних амбіцій заради Рідного Слова цілої нації. Крім інтуїції (а вона є

також наслідком постійної праці над собою), тут потрібні ґрунтовні знання, що здобуваються постійним читанням спеціальних мовознавчих видань, художньої літератури, рідної та перекладної, і, очевидно, словників. У статті “Словник і питання культури мови” М. Рильський писав: “Читати словники – не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здаватися”. Чимало дуже корисних праць з культури української мови написали О. Курило, М. Сулима, М. Гладкий, С. Смеречанський, Є. Плужник, Є. Чикаленко, В. Сімович, А. Коваль, Н. Клименко, С. Єрмоленко, Є. Чак, О. Пономарів, О. Сербенська, С. Караванський та інші мовознавці.

Про культуру мовлення пишуть мовознавці багатьох народів. “Увімкніть телевизор чи радіо, візьміть у руки газету – і ви одразу відчуєте, як багато помилок допускають англомовляни”, – читаємо у передмові до книжки Г. Блемайерза “Довідник Пінгвін із читкої англійської мови” (Н. Blamires. The Penguin Guide to plain English – London: Penguin books, 2000). Протягом багатьох років автор уклав картотеку, що вміщає понад 7 тисяч помилок у мовленні своїх земляків, і намагається провести певну класифікацію їх, щоб уникати мовних недоречностей.

Розповідаючи про життя різних народів, перекладна література, створена найкращими майстрами слова, відзначається широтою тематики, багатством словесних образів, просодичних засобів. Я особисто вважаю дуже добрими посібниками для вдосконалення та ушляхетнення власного мовлення перекладні антології “Відлуння”, “Друге відлуння”, “Третє відлуння” Г. Кочура, “Від Боккаччо до Аполлінера” М. Лукаша, “Захід і Схід” В. Мисика, повного українського Горация у перекладі А. Содомори, у його ж перекладі Овідієві “Любовні елегії” та “Скорботні елегії”, Гомерові “Іліаду” та “Одіссею” у перекладі Бориса Тена, трагедію Й.-В. Гете “Фауст” у перекладі М. Лукаша та в його ж перекладі (з допрацюванням А. Перепаді) Сервантесового “Дон Кіхота”, “Світовий сонет” Д. Павличка, Ф. Рабле “Гаргантюа та Пантаґрюель” у перекладі А. Перепаді та інші шедеври перекладної літератури.

ПРО КАНЦЕЛЯРИЗМ “З МЕТОЮ”

Сторінки української преси рясніють висловом “з метою”, що став прикритим канцеляризмом, до прикладу: “з метою надання російській мові”, “з метою узгодження підписання...” та ін.

Як засвідчує академічний одинадцятитомний “Словник української мови” (Київ: Наукова думка, 1970-1980; далі, посилаючись на цей словник, уживатиму скорочення СУМ), “мета – це: 1) те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль; 2) задалегідь задумане завдання, замисел” (Т. 4. – С. 683). Це слово є також компонентом фразеологізмів (сталих висловів): “мати на меті (метою)”;

“ставити (поставити) собі метою (за мету) (що)”. Значно рідше вживається це слово у вислові “на близьку мету”, що означає “на близьку часову віддаль”. Замість канцеляризму “з метою” в українській мові доречно вживати прийменник “для” + іменник у родовому відмінку (“для надання російській мові...”; “для узгодження і підписання...”) або ж сполучник “щоб” + неозначену форму дієслова (“щоб надати російській мові...”; “щоб узгодити й підписати...”).

“НЕ ДИВЛЯЧИСЬ НА ТІСНОТУ АУДИТОРІЙ...”: ЧИ МОЖНА ТАК ВИСЛОВИТИСЯ?

Поданий вище вираз – типовий зразок того різновиду псевдомови, який дістав сумнозвісну назву “суржик”. Слово “суржик” давно відоме в сільськогосподарській лексичі в Україні. Так називали мішанину зерна – жита, пшениці, ячменю, вівса, а також борошно (низької якості) із цього зерна. Згодом слово “суржик” набуло метафоричного значення та стало вживатися для позначення безнадійно скаліченої української мови, по суті, суміші української та російської мов. Очевидно, цей термін можна поширити й на інші “суміші”, зокрема, української та англійської мов. “Не дивлячись” у наведеному вище вислові – це буквальный переклад російського прийменника “несмотря (на)”. По-українському треба тут вживати вислів “незважаючи на” або лексеми “попри”, “всупереч”: “незважаючи на тісноту аудиторій”, “попри тісноту аудиторій”, “всупереч тісноті аудиторій”. А є ж ще такий поетизм, як “всупір” (з дещо іншими конотаціями). Ось як звучить уривок знаменитого вірша “If” Дж. Р. Кіплінга у перекладі В. Стуса:

Коли ти бережеш залізний спокій
*всупір*¹ загальній паніці й клятьбі,
коли папсрєкір хулі жорстокій
між невірив ти віриш сам собі...

¹ Тут і далі курсив у цитатах мій. – Р. З.

До таких самих суржикових слів та висловів, як “не дивлячись на (щось)”, належать, зокрема:

- “більше місяця” зам. “понад місяць”;
- “пожміть один одному руки” зам. “подайте один одному руки”;
- “всли себе” зам. “поводилися”;
- “ми пашемо” зам. “ми оремо”;
- “ви практично здорові” зам. “ви (повністю, цілком) здорові”;
- “ви повідомите нам” зам. “ви повідомите нас”;
- “підняти вище світових ціл” зам. “підняти понад світові ціни”;
- “у відповідності до” зам. “відповідно”;
- “платіжний” зам. “виплатний”;
- “сповняти” зам. “виконувати”;
- “в наміренні” зам. “з наміром”;
- “ведучий” зам. “провідний”;
- “ближчим часом” зам. “найближчим часом”;
- “взвод” зам. “чота”;
- “в цілому” зам. “загалом”;
- “жалоба” зам. “скарга”;
- “приймати міри” зам. “застосувати заходи”, “вживати заходів”;
- “в якості свідка” зам. “як свідок”, “у ролі свідка”;
- “казначейство” зам. “державна скарбниця”;
- “жарознижуючий” зам. “температурознижувальний”;
- “здійснити злочин” замість “скоїти злочин”;
- “п'яна рожа” зам. “п'яна пика”.
- “за відсутністю фактів” зам. “за браком фактів”;
- “кінецьє заключення” зам. “кінцевий висновок”;
- “відклонєння” зам. “відхилення”;
- “туда” зам. “туди”;
- “розберемося в цім ділі” зам. “розглянемо (обговоримо) цю справу”;
- “взяти до відома” зам. “враховувати (ураховувати)”, “узяти до уваги”;
- “пошлина” зам. “мити”, “збір”;
- “захисник” зам. “оборонць”.

ЗАВІДУВАЧ ЛАБОРАТОРІЇ

::

ЗАВІДУЮЧИЙ ЛАБОРАТОРІЄЮ

Обидві форми в обігу в сучасній українській мові, але перевагу слід надавати першій формі як суто українській, де іменник з суфіксом *-ач*, що позначає професію, заняття чи посаду, керує іменником у родовому відмінку.

Форма “завідуючий лабораторією” – повна калька російської дієприкметникової конструкції “заведующий лабораторией” тощо. Українські письменники широко вживають першу форму, пор.: “Останні десять років Кость Григорович працював *завідувачем* міського пункту швидкої медичної допомоги” (О. Гончар); “З’явився Марко Бовкун, *завідувач лабораторії* міської лікарні” (В. Собко).

КУДИ Ж ІТИ КУПУВАТИ? До крамниці? Магазину? Склепу? Стору? Безумовно, найдоречніше йти до крамниці. Це слово, хоча й німецького походження (від іменника “der Kram-(e)s”, що означає “скарб”; “пожитки”; “дрібний товар”), широко вживалося в українській класичній літературі та в народному мовленні, напр.: “Завів *крамницю* з тютюном” (І. Нечуй-Левицький); “В найбагатшій *крамниці* два купці сиділи” (С. Руданський).

Слово “магазин” частіше вживалося в українській мові у значенні “склад”: “На самім кінці Борислава... стояв великий *магазин*, де складували земний віск” (І. Франко) та ін. Під впливом російської мови це слово почали широко вживати в розумінні “крамниця”.

Слова “склеп” і “стор” – абсолютно недоречні в українській мові. Перше – полонізм, а друге – англіцизм, живцем вирвані з рідних мов (польської та англійської) і шляхом транслітерації (що в цих випадках збігається з транскрипцією) вштовхнені до української мови.

ЩО Ж ТРАПИЛОСЯ З БАБУСЕЮ? По радіо чуємо: “Бабуся бігла. Нею *рухало* бажання встигнути на потяг”... І стає жаль не тільки втомленої бабусі, а й української мови, над якою збиткується диктор, бездумно переносячи до неї російський вислів “ею двигало желание”. У такому випадку в українській мові доречно вжити дієслово “спонукати” чи “підганяти” (ближче до розмовного): “Бабуся бігла. До цього *спонукало (підганяло)* її бажання встигнути на потяг”.

Росіянізми засмічують мовлення не лише в Україні, а й в українському зарубіжжі, зокрема англломовному. Історично склалося

так, що в галицькому діалекті, який ліг в основу англломовного територіального варіанту української мови, було чимало слідів “язичія” – “стухлого, ретроградного та антинародного мовного явища” (І. Франко). До того ж, певний вплив на мовлення української імміграції має аж ніяк не бездоганна з погляду чистоти мови сучасна преса України та найновіша імміграція, в основі своїй байдужа до долі України.

СПАСИБІ – ДЯКУЮ? Обидва ці слова рівновживані в нас, напр.:

*Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.*

Т. Шевченко;

*Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався.*

Т. Шевченко

“Спасибі” походить від церковнослов’янського “спаси Богъ”; “дякувати” від німецького “danken”, але в нашій мові уже добре відоме з XV ст. Кажемо: *дякувати кому* (а не *кого*, бо це – від російського “благодарить кого”).

У сучасній українській розмовній мові слово “дякуючи” має єдине значення як дієприслівник теперішнього часу педокопаного виду дієслова “дякувати”, напр.: “Гості повільно виходили з хати, сердечно *дякуючи* господарям за допомогу” (з живого мовлення). Однак під впливом російського прийменника “благодаря”, це слово інколи помилково вживається замість слів “завдяки” (кому, чому), “через” (кого, що), “внаслідок” (“унаслідок” чого). Цього росіянізму, часто навіть логічно педоречного, треба уникати, як ось: “Через тебе (а не “дякуючи тобі”) це скоїлося” (з живого мовлення). Ось анологічні приклади з українського художнього мовлення: “Завдяки доброму чоловікові, я спромігся додому доплентатися” (Б. Грінченко); “Чи то під виливом прощання й Соломіїних сліз, чи *внаслідок* пережитих турбот його огорнув жаль” (М. Коцюбинський).

**"ВЕЛИКЕ СПАСИБІ":
ЧИ ЦЕ ПО-УКРАЇНСЬКОМУ?**

Якщо скажемо так словолубливо, то, замість зробити йому приємність, дошкульно вразимо його. Бо ж "велике спасибі" – це незграбна калька російського вислову "большое спасибо", що, своєю чергою, є калькою французького "grand merci". По-українськи треба казати "сердечно дякую", "широ дякую", "дуже дякую", "дуже-дуже дякую", "дякую від усієї душі".

**ДО ПРОБЛЕМИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ:
ЯК ВІДПОВІДАТИ НА ПОДЯКУ?**

Як не дивно, але в цьому випадку мовна палітра у нас досить скромна: *прошу, прошу дуже, будь ласка, нема за що, на другий раз* (останній фразеологізм поширений у Галичині). Коли ж хтось подякує за страву, то за традицією відновідаємо – *на здоров'я*. В Гуцулії поширена формула "Харчуйтеся на здоров'я".

**ДІД, СТАРЕЦЬ? – ЧИ ЩЕ ІНАКШЕ:
ПРОШАК; ЖЕБРАК; ТОРБАР?**

У значенні "жебрак" слово "старець" частіше вживається у східних, центральних і південних областях України, а в західних – "дід" (пор. польське "dziad"). Однак ці слова дещо ображають нашу культуру, натякаючи, що буцімто в нашій ментальності стара людина – то вже й жибрак. До того ж, у старій Україні "старцями" звалися тільки старші, поважні люди. Так, "старцем" І. Франко постійно називає Захара Беркута в однойменній повісті, пор.: "Захар Беркут – се був сивий, як голуб, звиш 90-літній *старець*, найстарший віком у цілій тухольській громаді". Слово "дід" в давнину означало тільки: батько, матеріи або батьків; предок; старий чоловік (див.: "Історичний словник" Є. Тимченка, 2003. – Т. 1. – С. 855). Уживаймо краще слова: "жебрак" (німецького походження, яке вже давно утвердилося в нашій мові), "прошак" (відносний новотвір від дієслова "просити", відомий в нашій мові з XIX ст.). У побуті й у літературному мовленні широко вживається також лексема "торбар" у розумінні "прошак", "жебрак". Так, у Шекспіровому сонеті 66 у перекладі С. Караванського читаємо:

Набрид мені цей світ,
Де гідність ходить вічним *торбарем*,
Де замість права – зрада і павіт,
І пишна розкіш чепуриць нікчем”.

Лексема “торбар” пов’язана з тим сумним фактом, що чимало прошаків ходило з торбинами, бо милостиня могла бути різною: хто давав хліба, хто борошна, хто сала, хто круп – усе це треба було складати або зсипати в різні мішечки та вузлики. Згадаймо Шевченкові рядки:

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний,
Його повожатий...

Звідси і фразеологізм “піти з (торбою) торбами”, що означає “стати жебраком, дуже збідніти”.

Лексико-граматичні своєрідності

“БІЛЕТ” ЧИ “КВИТОК”? Ці два слова розрізняються за відтінками значень та за сполучуваністю.

Слово “білет” позначає: 1) картку з питаннями для тих, хто складає іспит або залік: “екзаменаційний білет”; 2) цінні папери: “білет грошово-речової лотереї”.

Лексема “квиток” позначає: 1) документ, що засвідчує належність до організації, товариства, установи: “квиток члена республіканської партії”; 2) картку відповідної форми з відповідним написом, що дає право користуватися чим-небудь, входити куди-небудь: “трамвайний квиток”, “квиток читача Бібліотеки Національного медичного університету імені О. Богомольця”.

ЯК ЦЕ “МИ ВИБІГЛИ З ЦИБУЛІ”? Хто не знає англійської мови, той ледь зрозуміє фразу, що я її почула від маленької україночки, яка волею долі народилася і живе у США. Насправді дівчинка послівно переклала англійський вислів “We ran out of onions”. Вона повинна була сказати “Нам вийшла цибуля”, “У нас закінчився (ляся) запас (си) цибулі”, але такі буквальні переклади, що дуже засмічують мову, часто зустрі-

чаються не лише в побутовому мовленні українського населення в англomовному світі, а й в Україні. Щоправда, тут вони переважно бувають буквальними перекладами з російської мови. Через пресу та інші канали вони проникають і в мовлення української еміграції. Ось декілька зразків:

- “існуючий закон” (рос. “существующий закон”) зам. “чинний закон”;
“падати в ціні” (рос. “падать в ценс”) зам. “спадати з ціни”, “падати на ціні”, “втрачати на ціні”, “знизилася ціна”, “упала ціна”;
“товариш по професії” (рос. “товарищ по профессии”) зам. “товариш за професією”;
“підтримувати переписку з ким” (рос. “поддерживать переписку с кем”) зам. “листуватися з ким”;
“аероплан піднявся” (рос. “аэроплан поднялся”) зам. “літак злетів (знявся вгору)”;
“дозвіл на вхід” (рос. “разрешение на вход”) зам. “дозвіл увійти”;
“користуватися успіхом” (рос. “пользоваться успехом”) зам. “мати успіх”, “втішатися успіхом”;
“бажання співпадають” (рос. “желания совпадают”) зам. “бажання збігаються”;
“зробити заключення” (рос. “сделать заключение”) зам. “подати (зробити) свій висновок”;
“програму треба впроваджувати в новій якості” зам. “програму треба впроваджувати по-новому”;
“латишь” (рос. “латынь”) зам. “латина”;
“ушиб” зам. “синець”, “пошкодження”, “забите місце”, “удар”;
“відмінювати закон” зам. “скасовувати закон”.

РИНКОВА ЕКОНОМІКА: По радіо часто чуємо, в газетах читаємо, що “Україна просувається до ринкової економіки”. Але чи правильна ця фраза, чи доречне в ній дієслово “просуватися”? Адже в цьому випадку “просуватися” – це буквальне відтворення російського “продвигаться”, а в словниковому складі української мови є своє власне слово “прямувати”, значно доречніше в обговорюваній конструкції, оскільки одне з його значень – “прагнути досягти чого-небудь, наблизитися до чогось, робити певні зусилля, кроки в цьому напрямі” (СУМ. – Т. 8. – С. 370).

ЧИ ДОРЕЧНО “БРАТИ (ВЗЯТИ) СЕБЕ В РУКИ (ДО РУК)”?

Загалом, завжди доречно (хоча інколи неймовірно важко) керувати своїми почуттями, настроєм, відновлювати душевну рівновагу, одначе висловлюватися з цього приводу слід інакше. По-українському можна брати (взяти) до рук (у руки) щось або когось, тільки не себе, як ось: “По смерті її Івга узяла усе господарство в свої руки” (Г. Квітка-Основ'яненко). Замість незграбного калькованого вислову (пор. рос. “взять себя в руки”) в українській мові доречно вживати вислови “опановувати, опанувати себе (рідко – собою)”, “запанувати над собою”, пор.: “Катерина повагом сіла, сердита на саму себе, що відразу не опанувала себе” (С. Журахович); “Професор не знав, чи піддатися своєму гнівові чи запанувати над собою і обернути все в жарт” (А. Кримський).

ПЕРЕПИСКА

::

ЛИСТУВАННЯ

Іноді розглядають ці два слова як синоніми, але насправді це зовсім різні слова з різним значенням. Слова *переписування, переписка* означають не обмін листами, не кореспонденцію, а процес копіювання з уже написаного, виготовлення рукописної копії з якогось тексту, пор.: “Глузлива доля підсунула *переписування* в канцелярії якихось сухих, нікому не потрібних паперів” (М. Коцюбинський); “Ви самі гаразд знаєте, яке нудне діло та *переписка*, та ще коли її робити самому авторові” (Панас Мирний); “Бач, списки треба сьогодні *переписати*, бо ж на завтра у Щербанівку думає Давид” (А. Головка).

Писання ж листів та одержування на них відповідей називається по-українському “листування”, а відповідне дієслово звучить “листуватися”, пор.: “Між нами *листування*” (І. Нечуй-Левицький); “Федір Голубенко всю війну *листувався* з Валентиною, підтримував її у біді” (М. Руденко). Вживають українці також запозичене з латинської мови слово “кореспонденція”.

“В УКРАЇНІ” ЧИ “НА УКРАЇНІ”?

Донедавна друга з названих у заголовку форм уживалася значно частіше. З погляду граматики та семантики, і перша, і друга

форми доречні, бо обидва прийменники (“на” і “в”) уживаються з іменником в місцевому відмінку для позначення просторового відношення. Однак ще І. Огієнко – надзвичайний знавець глибинних пластів української мови – слушно вказував, що вислів “на Україні” патякає на провінційне становище країни: адже кажемо “у Польщі”, “у Росії”, але “на Малайських островах”, “на Кавказі”. У творах Т. Шевченка зустрічаємо обидві форми, пор.: “Як умру, то поховайте Мене на могилі Серед степу широкого *На Вкраїні милій*”; “Було добре колись жити *На тій Україні*” і, з другого боку, “Недавно, недавно у нас *в Україні* Старий Котляревський отак щебетав”; “Було колись – *в Україні* Ревіли гармати”. З часу проголошення Незалежності нашої Держави вислів “в Україні” набув дуже широкого вжитку в мовленні дипломатичних кіл, у пресі. Його треба широко впровадити в усне побутове мовлення, щоб повсякчас і лінгвістично стверджувати нашу Державність. Цікаво, до речі, нагадати, що після проголошення незалежності України англomовна преса (першою зробила це британська газета “The Independent”) вживає слово “Ukraine” без означеного артикля the. У компетентному покажчику з англійської стилістики “The Times guide to English style and usage” (Ed. By S. Jenkins. London: Times books, 1992) читаємо пояснення: “Ukraine, not the Ukraine”.

“ЗАСТУПНИК” ЧИ “ЗАМІСНИК”?

Ці слова мають різне значення, хоча, на жаль, у мовленні їх часто плутають. Слово “заступник” позначає офіційну посаду того, хто заступає керівника (командира, завідувача) в певній галузі або в якійсь ділянці роботи постійно, що виконує певну службову функцію постійно, а не тимчасово, напр.: “заступник директора школи з виховної роботи”, “заступник міністра культури” тощо. Слово “замісник” уживається, коли йдеться про тимчасове виконання певних функцій, напр.: “Директор заводу у відпустці, але ви можете порадитися з його *замісником*”. Слово “заступник” уживається також як синонім до слова “захисник”, пор.: “Цей плечистий майор з сірими розумними очима здавався їм всемогутнім *заступником*, який все може, досить тільки звернутись до нього” (О. Гончар).

“ЗДІБНИЙ” ЧИ “ЗДАТНИЙ”? Прикметник “здібний” указує на наявність у людини певних природжених здібностей, нахилів, є синонімом до слів “обдарований”, “талановитий”, напр.: “здібний музикант”, “здібний філолог”, “здібний студент”, “здібний хірург”. Прикметник “здатний” уживають, коли йдеться не про природні здібності, а про набуті властивості, часто з прийменниками “на” і “до” та з неозначеною формою дієслова, напр.: “здатний на подвиг”, “здатний до всякої роботи”, “здатний давати чіткі відповіді”.

“ІЗ-ЗА ХВОРОБИ” ЧИ “ЧЕРЕЗ ХВОРОБУ”? Складний прийменник “із-за” (видозміна прийменника “з-за”) позначає просторові відношення і вживається на позначення спрямування руху, дії з протилежного або зворотного боку та на позначення зміни місцеположення, напр.: *Із-за* гори сніжок летить” (українська народна пісня); “*Із-за* лісу, з-за туману Місяць впливає, Червоніє, круглолиций, Горить, а не сяє” (Т. Шевченко). Коли ж йдеться про причинові відношення, в українській мові (на відміну від російської), то прийменник “із-за” не вживається. Тому-то правильно сказати “через хворобу” (а не “із-за хвороби”), “через тебе” (а не “із-за тебе”), “через ревнощі” (а не “із-за ревнощів”), “через це” (а не “із-за цього”) та ін.

ПРО ЕКОНОМЦЮ МОВЛЕННЕВИХ ЗУСИЛЬ Стислість та конкретність вислову – це одна з мовних універсалій, якої в усному та письмовому мовленні ми часто не дотримуємося. Ось декілька прикладів:

- “займаюсь читанням” зам. “читаю”;
- “іде розробка проєкту” зам. “розробляють проєкт”, “проєктують”;
- “поширним способом” зам. “поширно”;
- “немає сумніву, що він прийде” зам. “він, безсумнівно, прийде”;
- “завдяки тому факту, що...” зам. “оскільки...”;
- “мій брат, що є членом цієї організації” зам. “мій брат, член цієї організації”;
- “у багатьох випадках готель пустував” зам. “готель часто був порожній” (“у готелі часто було порожньо”; “готель стояв пустокою”);

“вчинки ворожого характеру” зам. “ворожі вчинки”;
“при вивченні цієї проблеми...” зам. “вивчаючи цю проблему...”;
“після написання дипломної роботи...” зам. “написавши дипломну роботу...”;
“займається викладацькою діяльністю” зам. “викладає”;
“таким чином” зам. “так”;
“належним чином” зам. “палежно”;
“як полягають справи?” зам. “як справи?”;
“дістати поранення” зам. “бути пораненим” та ін.

Обов’язок кожного – стежити за власним мовленням, висловлюватися якомога стисліше та точніше, вживати якомога менше словесних штамів.

**ЧИ МОЖНА
“НЕНАДІЙНО ВМЕРТИ”?** Хоча такий вислів побутує, зокрема в американському варіанті української мови, він – абсолютно неправильний, бо вмирають люди лише *несподівано* або *раптово*.

ЧИ ДОРЕЧНО “ВИДВИГАТИ ЦІЛИЙ РЯД ПРОБЛЕМ”? Проблеми можна лише *висувати* (*висунути*) або *ставити* (*поставити*), бо в українській мові немає дієслова “видвигати”, просто в т. зв. суржикові побутує росіянізм “видвигати” (рос. “выдвигать”). В урочистому стилі українського літературного мовлення трапляються споріднені з ним церковнослов’янізми “воздвигати” та “здвигати”, “здвиг”, пор.: “*Воздвигне* Україна свогого Мойсея, – не може ж так бути!” (П. Тичина); “*Здвигаймо* далі над словами бані титлів, вершім самотньо храм (ще буде повен!)” (І. Калинець). На жаль, першу з цих урочистих лексем не зафіксовано в СУМі – найбагатшому нині зібранні лексичних скарбів нашого народу.

ПРО ЗАСИЛЛЯ ЧУЖИХ СЛІВ Після річного перебування на чужині я поверталася додому напередодні новоріччя 1998 р. На летовищі у Франкфурті-на-Майні опинилася в рідному літаку з рідним прапором (завжди дивують

мене “патріоти”, що надають перевагу чужим авіалініям лише тому, що там вигідніше крісло чи – як їм видається – смачніша страва!) і була дуже щасливою. Але швидко мою радість затьмарило одне коротке слово “шоу”, що його я побачила в одній з українських газет. Чим гірші наші слова “вистава”, “виступ”, “показ”?!

Чужі слова (головно неологізми) доречно транскрибувати, транслітерувати чи калькувати лише у виштованих випадках. А будь-яке слово рідної мови безпідставно заміняти незрозумілим, цемилозвучним набором букв не має права ніхто, а тим паче журналіст, головне завдання якого полягає в тому, щоб плекати рідне слово і не бути безнадійно глухим до нього.

До речі, глибоко засмутившись оцим капосним “шоу”, з надією потяглася я до “Свободи” лише для того, щоб знайти там ось які суржикові “перлини”: “... як довго вже працюєте на науковому відтинку”, “даю доривочні курси”, “спортовий герой”, “я почасти історик”, “маю відповідне письмо з університету”, “ви є автором книжок-монографій”, “підготовка виховників, які мають притягати нову молодь”, “земська куля” та чимало іншого словесного страхіття.

ПРО ПОЧУТТЯ МІРИ У ВЖИВАННІ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ

У кожній мові є чимало слів, запозичених з інших мов. Це логічно й нормально, бо жодна мова не існує ізольовано. Одначе у вживанні запозичених слів треба керуватися почуттям міри, і тут мусимо завжди стояти на сторожі рідного Слова. М. Рильський слушно писав у статті “Про іноземні слова” 1963 р.: “Без іноземних слів у культурній мові не обійтись. Але варто вживати їх тільки тоді, коли вони справді доконче потрібні – і, це вже безумовно, у властивому їх значенні”.

Ця шкідлива тенденція бездумного вживання запозичень дуже поширена в назвах установ різних рівнів (до прикладу, нема у нас уже міськрад, а є мерії, очолювані мерами), у побутовому мовленні тощо. Не виняток і тут преса, покликана стояти на сторожі рідного слова. “В домені науки...” – читаємо в поважній україномовній газеті США, і на уста просяться рідні слова: “галузь”, “ділянка”. Слова “домена” немає в нашій мові, а є лише “домна” із семантикою “промислова піч виплавки чавуну з залізної руди” (СУМ. – Т. 2. – С. 364), пор.: “... коли серед ночі, глупої ночі, роззявивши пащі й

зітхаючи в спразі, родять родючі *домни*" (А. Любченко); "А *домни* полум'ям сліпила, Пскла нестерпно гаряче" (Я. Шпорта). У словниковому запасі української мови є їй відповідні похідні слова "доменний", "доменник".

Особливу відповідальність за чистоту рідної мови повинні відчувати всі, причетні до писемного слова, нині, коли шквал чужих слів завдає чималої шкоди мові. На сторінках україномовної преси зустрічаємо чимало слів, без яких можна обійтися в українській мові або ж принаймні вживати їх не так уже часто. Ось деякі з них:

- "апробата" зам. "схвалення";
- "аплікація" зам. "заява", "прохання";
- "репрезентант" зам. "представник", "уповноважений", "вповноважений";
- "панель" зам. "секція наукової конференції";
- "десалінізувати" (воду) зам. "опріснювати" (воду);
- "джет" зам. "реактивний літак";
- "офіс" зам. "установа";
- "сйрмейл" зам. "авіапошта";
- "імпакт" зам. "вплив";
- "іншуренс" зам. "страхування";
- "внелімінувати", "слімінувати" зам. "вилучити"; "виключити";
- "компетиція" зам. "змагання";
- "едукатійний" зам. "виховний";
- "нуклеарний" зам. "ядровий";
- "децизі" зам. "ухвали";
- "протектор" (у значенні "захисник", "оборонць");
- "гльорифікований" (а чим гірше наше рідне "прославлений"?!);
- "Літургія" зам. "Богослуження", "Служба Божа";
- "дуже важливий месідж" зам. "дуже важливе повідомлення, послання";
- "спічі керівників" зам. "промови", "виступи" керівників;
- "кіпер" зам. "воротар";
- "хеппі-енд" зам. "щасливий кінець (розв'язка)" та ін.

ПРО НЕДОЛУГІ КАЛЬКИ

З далекої Флориди якось пролунало наприкінці телефонної розмови: "Як там Михайло Білинський? Пам'ятайте мене до нього!" Цей калькований буквалізм (англ. "Remember me to him"), незграбний і громіздкий, — ще один наслідок надмірного впливу панівної англійської мови на українську в англomовному світі. А як гарно про-

звучали б питомо українські вислови: “Будь ласка, вітайте його від мене”, “Прошу привітати його від мене”, “Прошу передати йому вітання від мене” та ін.!

Кальки – небезпечні: вони позбавляють мову природного звучання. Боротися з ними – необхідно, хоча дуже важко.

КОЛАБОРАЦІЯ Очевидно, що у вживанні іноземних слів слід керуватися глибоко вкоріненим почуттям міри.

::

СПІВПРАЦЯ

“... Стаття описує спосіб колаборації з іншим професором”, – читаємо в інформації про співпрацю двох українських літературознавців. І дивно стає, чому автор надає перевагу слову “колаборація” над словом рідним, своїм, – “співпраця”. Річ у тому, що пізньолатинське слово *collaborare* (*collaboratus*) запозичили і українська, і англійська мови, одначе, по-різному. Англійське дієслово *collaborate* (і, відповідно, похідні від нього – *collaborator*, *collaboration* та ін.) означає: 1) працювати разом, зокрема в літературі, науці, на виробництві; 2) прислужувати ворогові-завойовнику. В українській мові запозичене латинське слово вживається головно в іменниковій та прикметниковій формах (колабораціоналізм, колабораціоніст, колабораціоністка, колабораціоністський) у розумінні “політична співпраця з ворогом”, очевидно, з пейоративними конотаціями. Натомість у розумінні науковому чи виробничому доречніші слова “співпраця”, “співпрацювати”, пор.: “Співпраця А. Малишка та П. Майбороди подарувала чимало перлин українській пісенній культурі” (І. Драч); “Не колабораціоністів, чужих наймитів, а патріотів-борців виховував наш учитель” (О. Гончар).

ЧИ СЛІД “ПИТИ (ПРИЙМАТИ) МЕДИЦИНУ”?

Аж ніяк не варто. Пити (приймати) треба ліки. Адже “медицина” в українській мові – це лише “суккупність наук про хвороби, лікування їх та запобігання їм” (СУМ. – Т. 4. – С. 663). Одначе під впливом англійської багатозначної лексеми “*medicine*”, що позначає не лише науку, а й є синонімом до слова “*drug*”, в американському територіальному варіанті української мови обсяг лексеми “медицина” уподібнився обсягові англій-

ського слова "medicine". Ось ще деякі зразки зайвих запозичень (наслідків лексичної інтерференції) з певною фонетичною та гра-
матичною адаптацією, що їх слід принципово уникати:

- "байсикл" зам. "ровер", "велосипед";
- "вейтинг-рум" зам. "зала для пасажирів";
- "кейк" зам. "торт", "печиво";
- "порса" зам. "медсестра";
- "нексдорка" зам. "сусідка";
- "пайпа" зам. "труба";
- "пейнговати" зам. "фарбувати";
- "перміт" зам. "дозвіл";
- "поридж" зам. "каша";
- "проперті" зам. "майно", "власність";
- "профіт" зам. "прибуток";
- "реліф" зам. "допомога";
- "рефюз" зам. "відмова";
- "ропа" зам. "шнурок", "мотузок";
- "сайдвок" зам. "тротуар";
- "сайз" зам. "розмір";
- "секенд-генд" зам. "уживаний", "ношений";
- "сліперси" зам. "капці";
- "сілковий" зам. "шовковий";
- "скаларшип" зам. "стипендія";
- "собвей" зам. "підземна залізниця", "метро";
- "спелювати" зам. "писати або читати по буквах";
- "стейк" зам. "шматок м'яса або риби для смаження";
- "стемп" зам. "поштова марка";
- "степси" зам. "сходи", "сходинки";
- "текс" зам. "податок";
- "трека" зам. "залізнична колія";
- "трок" зам. "вантажівка", "вантажка";
- "флор" зам. "повсрх";
- "френд" зам. "товариш", "друг", "приятель";
- "чайсман" зам. "китаець";
- "шуси" зам. "черевики", "взуття";
- "шур" зам. "упевнений", "переконаний";
- "перформанс" зам. "виступ", "урочистості", "збори";
- "слім силуетка" зам. "струнка силуетка".

**"БАТЬКО ПРАЦЮВАВ З ВЕЛШОМ":
ЧИ МОЖНА ТАК СКАЗАТИ
ПО-УКРАЇНСЬКОМУ?**

Ні, варто вжити у цьому реченні слово "валієць" ("з валійцем)". Коли ви-хідці з України приїхали

до англomовного світу, вони влилися в суспільство, що складалося з різних національних груп і послуговувалося багатьма мовами. Природно, що вони запозичили окремі англійські слова (з певними фонетичними видозмінами) для позначення тих національностей, з якими не зустрічалися (або зустрічалися дуже рідко) на рідній землі. Так, у мовленні деяких етнічних українців англomовного світу з'явилися лексичні запозичення "велш", "велшмен" (Welsh) замість "валієць" ("валійка"); "скочмен" (Scotchman) замість "шотландець" ("шотландка"); "джанан" (Japanese) замість "японець" ("японка"), "айриш" (Irish) замість "ірландець" ("ірландка") та ін.

**ЧИ МОЖЕ МЕТАФОРА...
ІНДИКУВАТИ?**

У нововиданій серйозній літературо-знавчій праці зі збентеженням читаємо про те, що "... метафора порогу *індикує* для історичної герменевтики, що перехід...". Жоден зі словників української мови не засвідчує гасла "індикувати" (є лише хімічний термін "індикатор"). Мабуть, міг би бути такий дієслівний неологізм від іменника "індик" зі значенням "сердитися", "галасувати" тощо. Але тут набагато прозаїчніша справа: перекладач (бо йдеться про перекладну статтю) транслітерував англійське дієслово to indicate (запозичене, у свою чергу, з латинської мови на початку XVII ст.), додавши до нього особове закінчення українського дієслова в третій особі однини жіночого роду теперішнього часу. Чому ж не вжив він одного з рідних – таких самих містких – дієслів: "позначати", "вказувати", "означати"?!

Оцю принизливу тенденцію, що чинить велику, неоправдану шкоду нашій нації – уживати якомога більше слів англійської мови та витіснити самобутні слова рідної мови, – спостерігаємо тепер в Україні на різних рівнях: від банальних оголошень про пепсі-колу до наукових видань. Декому здається (у кого відсутнє лінгвістичне мислення), що пайкрацій, найефективніший спосіб боротьби з росіянізмами – це заміна їх англіцизмами. Обов'язок кожного, хто береться за перо, – усвідомити, що маємо багату й повновартісну мову з усталеним лексичним запасом (очевидно, з певною кількістю

обгрунтованих слів та висловів іноземного походження) і місткою структурою, — мову, якою можна чітко висловити будь-яку думку і визначити будь-яке поняття.

САНТИМЕТР

ЦАЛЬ

В україномовній газеті США напередодні Великодня було опубліковано оголошення, що “святочний привіт (очевидно, краще звучало б “святкове вітання”, “святкові привітання”. — Р. З.) в 2 *цалі* через 2 колонки коштує 15 доларів”. Людям, елементарно обізнаним з українською літературою, це оголошення одразу нагадає Франкове оповідання “Олівець”: “Прошу ніяким світом не думати, що се я розповідаю видумку або що напис на заголовку сеї повістки — яка-небудь метафора. Ні, діло справді йде про олівець, і то не цілий, а кусник, от так, візьmemo три *цалі* завдовжки”. Однак І. Франко написав це оповідання в 1879 р., коли в Україні широко вживалася одиниця виміру “цаль” (з німецького *der Zoll = inch*). Але ж ще в 1875 р. більшість країн Європи підписало т. зв. Метричну конвенцію, згідно з якою було прийнято метричну систему (в основу її покладено метр), випрацювану у Франції в добу Великої французької революції. Метричне мислення поступово запапувало і в Україні і знайшло свій вираз у поняттях “сантиметр”, “метр”. Не подобає в оголошенні українською мовою ігнорувати метричну терміносистему рідної мови!

ПРО “МОВНУ МАЙСТЕРНЮ” І “ПРЕСОВУ МАЙСТЕРНЮ”

Ці терміни (радіше, псевдотерміни) трапляються на сторінках української преси в діаспорі, на жаль, часто в статтях, де йдеться про культуру української мови. Вони — неправильні, недоладні кальки англійських термінів “language workshop”, “press workshop”, бо вишикли при порушенні норм української мови у двох аспектах:

1) на відміну від англійської мови, в українській не кожний іменник перед іншим іменником виконує функцію препозитивного означення;

2) семантична структура англійської лексеми “workshop” складніша за семантичну структуру української лексеми “майстерня”.

Згідно з академічним “Словником української мови”, “маїстерня – 1) підприємство для лагодження або виготовлення певних виробів; приміщення, де міститься таке підприємство; 2) спеціальний відділ у цеху (на заводі, у навчальному закладі тощо); 3) приміщення, де працює художник, скульптор і т. ін.” (СУМ. – Т. 4. – С. 600).

Як визначає семантику англійської лексики “workshop” один з найавторитетніших словників англійської мови, вона, крім цих значень, що і її український відповідник, має ще й інше, яке виникло у середині ХХ ст., – “a meeting or session (orig. in education or the arts, but now in any field) for discussion, study, experiment, etc; the people attending or organizing such a meeting” – “засідання, збори (спершу лише освітнього чи художнього характеру, а тепер – у будь-якій сфері) для дискусій, навчання чи дослідів тощо; люди, що присутні на таких зборах, або організатори їх” (The New Shorter Oxford English dictionary on historical principles / Ed. by L. Brown: In 2 vols. – Oxford: Clarendon press, 1993. – Vol. 2. – P. 720).

Оскільки семантичні структури українського та англійського діалектів не рівновартні, калькувати англійські терміни недоречно. Замість оцих “маїстерень” в українській мові є усталені терміни: “парада з мовних проблем (питаль)”, “нарада працівників преси (редакторів)”. Українські терміни – багатослівніші, але побудовані згідно із законами нашої мови. Коли ж людина з мовним чуттям зустрінеється із заголовком статті “Пресова маїстерня з української мови в Нью-Йорку” (“Америка”, 2 квітня 1997 р.), то перед її засмученими очима з’являється зів’ялий кущ калини, такий засмоктаний та вбогобідний, серед кока-колових та макдональдових галасливих оголошень, серед похмурих кам’яних нетрищів. Такі кальки небезпечні, бо вони сприяють одній із найважчих хвороб – глухоті до Слова.

ПРО ІМПЛЕМЕНТАЦІЮ

Чільне місце серед організацій в Україні, що допомагають регулюванню мовних процесів, плеканню чистоти українського мовлення, належить Товариству української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Його очолює доцент Віталій Дмитрович Радчук, відомий український перекладознавець і словозахисник. У своєму друкованому органі Товариство часто виступає проти засилля іноземних слів в українських засобах масової інформації.

Нещодавно Товариство опублікувало “Пам’ятку для саможерів”, у якій подано українські (або давню вже українізовані) відповідники до англіцизму (американізму) “імплементация” “імплементация”, що ним рясніють сторінки наших газет, зокрема “Українського слова”. Ось вони (залежю від контексту): *впровадження, запровадження, втілення, введення в дію, виконання, здійснення, проведення в життя, перетворення в дійсність, обернення на дійсність, перетворення в життя, реалізація, справдження, законодавче установлення, законодавче втілення, законодавче запровадження, законодавче утвердження, надання чинності, набуття чинності, узаконення* та ін.

ЧИ МОЖНА НОСТАЛЬГУВАТИ ЗА КИМОСЬ?

Мовною універсалією є закономірність з’яви у словниковому складі мови нових слів або нових похідних від уже існуючих. Але в таких випадках слід керуватися здоровим глуздом та певною мовною інтуїцією. Прислухаймося до новотвору “ностальгувати”. В українській мові здавна вживається іменник “ностальгія” та прикметник “ностальгійний” із семантикою “болісна туга за батьківщиною” (СУМ. – Т. 5. – С. 447), напр.: “Треба вам сказати, що я іноді хворію на *ностальгію*, цебто – у мене з’являється туга за батьківщиною” (Ю. Яновський); “Щеміло в грудях від напливу *ностальгійних* почуттів, відчутно билось схвильоване серце, наvertsались на очі сльози” (А. Ішук). Це слово грецького походження (“nostos” – “повернення”; “algos” – “біль”) широко вживається як інтернаціональне в багатьох мовах світу, зокрема в англійській – “nostalg”, “nostalgia”, “nostalgic”, як іменник та прикметник, але не як дієслово. Якщо в англійській мові його семантика ширша і nostalgia (nostalg) означає інколи просто тугу за минулим, то в українській мові це слово пов’язують головню з тугою за батьківщиною. То чи є якась елементарна потреба створювати немилозвучне нове дієслово *ностальгувати* (за кимось), розширювати його семантику, коли в українській мові є такі слова, як *сумувати, тужити, побиватися, горювати, нудьгувати, вдаватися у тугу (смуток), скучати, марудитися, сумувати сумом (за кимось)*, напр.: “Мала [Ліда] для всіх любов. За тою з моїх сестер буду я *сумувати*, мамо, доки мого життя...” (О. Кобилянська); “За вірним серцем побратима і за дівочими очима *сумує* пісня на землі” (М. Стельмах); Зчорнів я, змарнів я, попід гаєм ходячи, за тобою, моє серденько, *тужачи*” (Ганна Барвінок)?

І ЗНОВУ ПРО НЕДОДУГІ КААЬКИ...

“Наша угода мала б вигляд *парасолі*, під якою можуть об'єднатися різні ініціативи...” – читаємо в одному з офіційних документів, і стає якось незручно за автора, що так безцеремонно скалькував англійську фразу “it is a kind of umbrella agreement” у нашу мову. Не задумався бідолашний автор над тим, що слово “парасоля” в українській мові аж ніяк не милозвучне (на противагу латинізму *umbrella* в англійській мові); що українська мова – це мова степів, де дощі не надто часті, отже, і парасоля – річ не першої потреби; що кожна мова, сприймаючи дійсність по-своєму, оформляє її відповідно до своєї власної системи; парешті, що право на новаторство дано лише тим, хто володіє благословенним даром **відчувати слово**. А обговорюване речення звучало б доречно ось як: “Наша домовленість була б наче *будівля*, що об'єднує ініціативу багатьох”.

ПРО ДЖУСІК, ПРО КОВБАСКУ В БУЛОЦЦІ ТА ПРО “ХОТ-ДОГ”

Навіть архітектурна краса та велич Львова – нашого рідного міста – не в силі заховати від тих, хто дітьми отчої землі, а не туристами ходять по рідному краю, страшенної наруги й глуму, які чинять над нашою мовою (а чинять, бо ми їм дозволяємо) різноманітні малограмотні ділки, подаючи вивіски, оголошення, рекламні щити, написи на товарах неестетичною українсько-американською мішанкою, приправленою російським соусом, бо більшість американських слів-блукальників, слів-приблуд потрапляє до нас з російської мови. Ось не сподобалося ділкам слово “сік” – звичне слово, що здавна належить до основного словникового складу української мови, і вони замінили його на коробках і пляшках, як їм здається, оригінальним “джусік”. Певтаємниченим в англійській лексикон (а такі люди мають право на життя в Україні) таке слово затамити не просто: сама була свідком, як якась старша жіночка просила в крамниці показати їй “дустік з помідорів”.

Наша мова, як і кожна інша, має певні внутрішні правила та закони щодо словотворення, словотворчих основ і суфіксів, деривацій та запозичень. Але хіба ж це турбує збайдужілих до Слова? Без найменшої на це потреби вживають англійське слово *juice*, додають до нього російський суфікс на позначення здрібнілості “-ик” – і готовий український покруч “джусік”. Лише брак знання й ор-

ганічного відчуття мови могли створити таку словесну дивовижу. Задумуюсь – і стає моторошно боляче за нашу співучу, солов'їну мову. Повелося у нас тепер так, що всюди по вулицях наших міст щось продають, часто якісь харчові продукти. Досить смачною видається гаряча ковбаска в булочці, але ж її “нестравна” назва – “хот-дог” – одразу ж знецінює її. Звідкіля ж узявся покруч?

Такі гарячі ковбаски в булочці, продаж яких започатковано у Франкфурті, здавна відомі у нас (часто під назвою “сосиски”). А в американському слензі (просторіччі низького гатунку) на початку ХХ ст. сталий вислів “hot dogs”, що раніше позначав “людину-хвалька зі значними досягненнями у спорті”, став широко вживатися для позначення оцієї ковбаски, вкладеної в булочку. Згодом, утративши пейоративну стилістичну конотацію, вислів поширився спершу в американському побутовому мовленні, а тоді і в багатьох європейських неангломовних країнах. І ось “... несли, несли з чужого поля, і в Україну принесли” (Т. Шевченко) оцей “hot dogs”, і він повсюдно тепер уживається. А звучить цей непотріб винятково протиприродно, тим паче, що потрапив до нас через посередництво російської мови, як це тепер трапляється з більшістю зайвих американізмів. Саме тому починається він з літери “х” (“хот”), бо російська мова, на відміну від української, не має повноцінного звука [г].

Декому може видатися усе це дрібницею, не вартою уваги. На жаль, воно не так: де знижується культура мовлення, там зникає і увага до слова та думки. Кому байдуже, чи рідна назва, чи чужий приблуда-покруч, той, наче молитву, не шептатиме Франкове credo: “Якби ти знав, як много важить слово!”

ПРО “ФАНІВ”, “КІЛЕРІВ” ТА ПРО ПОДІБНІ ПОКРУЧІ

Гортаю сторінки нашої преси й натрапляю на інтерв'ю зі співачкою. Розповідає, що мріє співати для “фанів”. І знову ж роздумую над тим, чим, якими якостями слово “фани” здобуло перемогу над українськими словами “поклонники”, “шанувальники”. Очевидно, цікаве й походження цих слів: українські “поклонники” від “поклонятися”, “шанувальники” від “шанувати”, “шана”, а англійське “fun” – це полісемантичне слово з архісемою “розвага”. Зі скорботою у душі, згадуючи звірячо вбитого композитора І. Білозіра, думаю про те, що він має тисячі й тисячі такі шанувальників, а не фанів...

Отакими неоконкретними покручами рясніють періодичні та неперіодичні видання України, такі неподобства звучать по радіо та на телебаченні України, таких штучних запозичень чимало в галасливих рекламах, несумісних з ментальністю нашого народу. На жаль, їх усе більше і в побутовому мовленні. “Творці” таких покручів – це мовні варвари, які не зупиняються ні перед чим, їм не збагнути, не відчуті мелодійності нашої мови, не мають вони жодного поняття про мовну норму та про мовну систему, про критерії, що визначають потребу запозичувати слова з інших мов. Будьмо ж нещадні до варварів: наша мова, а разом із нею – ціжна і замріяна душа нашого народу – в небезпеці! Адже за відданість Мові стільки людей ішло на Голгофу!

“ДЖЕК-ПОТ” ЯК КОМПОНЕНТ УКРАЇНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКОЇ МІШАНКИ

Галасливі реклами на нашому телебаченні заневиляють нас, що на лотереї обов’язково матимемо “джек-пот”, і зможемо поїхати слідами експедиції англійського мандрівника Д. Лівінгстона в околиці ріки Замбезі, зокрема водоспаду Вікторія, або ж оглянути знаменитий Олімпійський стадіон і т. д. Що ж, реклама є рекламою, і, мабуть, мусимо, глибоко травмуючи при тому нашу ментальність, наше власне ество, до неї звикати. Але не маємо права, не можемо бути байдужими до знищення над нашою мовою з боку рекламних ділків-“винахідників”, не можемо знижувати рівня чутливості до нашої мовної спадщини, до нашого усного і писемного мовлення.

Мова – надзвичайно складне явище, що постійно розвивається та вдосконалюється як чітко організована, відшліфована століттями система. Розумно й послідовно слід упроваджувати в мовлення іноземні слова. Щодо згаданої вище реклами про “джек-пот”, то чи не краще було б заохотити до “великого (казкового) виграшу” чи “до усміху долі (фортуни)”. Для англійців слово “jackpot”, що означає “великий виграш”, має виразну внутрішню форму, пов’язану з грою у покер, але для українця “джек-пот” – це незграбний для вимови, немилозвучний транскрибований покруч. Бо ж глибока правда криється у словах французького символіста П. Верлена, що в українському перекладі Г. Кочура звучать “Найперше – музика у слові!” (вірш “Поетичне мистецтво”).

Деякі кмітливіші працівники засобів масової інформації дедали частіше відчують увесь жах “американізації” нашого мовлення, до того ж, не раз через посередництво російської мови. Справді, більшість американізмів живцем і сліпо потрапляють до нас через російськомовні канали. Але це лише наша вина, а не (на жаль, бо ж легше на когось плакати, ніж себе звинувачувати) американізмів чи російських засобів масової інформації.

У передачах досить часто можна тепер почути політологічний термін “зустріч у верхах” поруч із транскрибованим і, отже, складним для сприйняття “саміт”; слово “підприємці”, що нічим не пошується чужому “бізнесмени”.

ПРО... РІДЕРСИ На поважних зборах, де обговорювалася проблема лінгвістичної підготовки студентів, зайшлося про доречність... рідерсів, тобто, говорячи не суржилом, а нормальною українською мовою, – читанок.

Явище це, однак, – сумне і не поодиноке. Прикро, коли ті, кому й посада, й доля веліли стояти на сторожі чистоти мови, рясно удаються до російсько-англійсько-української мішанки. Це, на жаль, стосується і наших засобів масової інформації.

Прогрес мови виявляється, насамперед, у її лексичному збагаченні. Постійний розвиток словникового складу, наголошував відомий український соціолінгвіст проф. Ю. Жлуктенко, зумовлюється тим, що він у своєму реальному стапі ніколи не може відбити всю безмежність людського досвіду, безмежність навколишнього світу. Але збагачувати словниковий склад мови належить передовсім за рахунок власних словотворів, рідше – калькування й лише при доконечній потребі, там, де це дійсно необхідно, – за рахунок прямих запозичень (транслітерації та транскрипції).

Заміняти усталені рідномовні слова та вислови, стислі, точні, повноцінні й милозвучні, чужомовними, часто незграбними і незрозумілими, – неабиякий злочин. Його повсякденно припускаються й окремі громадяни в Україні й – що ще гірше – українські засоби масової інформації, зокрема електронні. Тепер це перетворюється в масову неконтрольовану епідемію.

Літературна мова нації в усіх своїх функціях – комунікативній, пізнавальній (гносеологічній, мислетворчій), експресивній, етичній, естетичній та культурній – тримається традицією, зокрема культур-

ним закоріненням у свій ґрунт, а тому їй дуже шкодить перевдягання в нову моду задля пустого брязкання словами, – всупереч усталним законам мови; підміна її словоскладні, що є душею мови.

Болюча проблема, вочевидь, повинна викликати не галасливу реакцію, а наполегливу, розумну, сміливу працю над Словом. Працю, в якій немає дрібниць. У пригоді стане тут якнайнильніше вслухання в живу мову різних верств суспільства і уважне – з олівцем в руках – читання наукової та художньої літератури. Улюбленою лектурою може бути і словник.

ПОСОЛ

::

АМБАСАДОР

У час небувалого засмічення української мови чужоземними словами нехтують словом “посол” та похідними від нього (“посольство”, “посольський” та ін.) на користь чужого “амбасадор” і відповідних похідних (“амбасада”; “амбасадорський”), що є запозиченням з англійської мови. Слово “ambassador” уживається в англійській мові з XVII ст., а походить від латинського “ambactus” зі семантикою “слуга”, “васал”. Немає жодної потреби вживати в українській мові слово “амбасадор” та похідні від нього замість рідних “посол”, “посольство” – набагато милозвучніших, логічніших, освячених традицією, пор.: “Мій брат у перших маркіз де-Пурверсе, *посол* при одному дворі, писав мені, щоб я їхала за границю на води” (І. Нечуй-Левицький); “Усі *посли*, по московському звичаю з бородами, у парчевих, соболевих турських шубах” (П. Куліш); “Гетьман підписував ще один лист до Потоцького, Гетьман приймав *послів* від Карач-Мурзи, табір не спав, готовий піднятися щомиті” (Л. Костенко).

Невже так довго, століттями, прагнули ми мати своїх послів у всьому світі, щоб, коли таки вже маємо, називати їх чужим словом, нехтуючи рідним?! Історія нам цього не вибачить, так само як не вибачить теперішній адміністрації українських міст за оту американо-українську мішанку, що характеризує їхнє мовне оформлення. Пройдіться, будь ласка, вулицями Львова – колись його вважали П’ємонтом української національної свідомості – і будете зранені до глибини душі отими “шопами” (замість “крамниць”), “шузами” (замість “взуття”), “супермаркетами” (іноді розмірами на заячий скік – замість “крамниць”). Окремі крамниці мають назви “Бест” або “Парадіз”...

ЧИ СУСІД НАСПРАВДІ ВВІЙШОВ ЧЕРЕЗ “ОФІСОВІ ДВЕРІ”?

Очевидно, сусід увійшов просто через “двері установи”, але наведений мовний покруч до-

сить часто трапляється не лише в англомовних територіальних варіантах української мови, а, на жаль, і в Україні. Він – наслідок граматичної інтерференції: владного впливу англійської мови на українську на граматичному рівні. Річ у тому, що – порівняно з українською – в англійській мові є значно менше відносних прикметників, тобто прикметників, що передають ознаку, зв’язану з відношенням до іншого предмета або поняття. Ця обставина не викликає будь-яких труднощів у спілкуванні між особами, що розмовляють англійською мовою, оскільки в ній є не менш гнучкий та зручний спосіб виразити цю ознаку – вживання іменників у функції означення. Під впливом англійської мови саме й виникла наведена вище невіривана калька субстантивного словосполучення англійської мови the office door. Пор. також:

“угльова кара” (a coal car) зам. “вагонетка для вугілля”;

“мирові переговори” (peace negotiations) зам. “переговори про мир”;

“канадська мирова організація” (the Canadian Peace Organization) зам.

“канадська комісія миру”;

“каналова комісія” (the canal committee) зам. “комісія для будування каналу”;

“містовий уряд” (the city council) зам. “управа міста”;

“серцева хвороба” (the heart disease) зам. “хвороба серця”;

“прерійний хлопчик” (a prairie boy) зам. “хлопчик з прерій”;

“протестний мітинг” (a protest meeting) зам. “мітинг протесту”;

“готельні робітники” (hotel workers) зам. “працівники готелю”.

Професор Ю. Жлуктенко з цього приводу слушно пише у своїй монографії “Українська мова на лінгвістичній карті Канади” (Київ: Наукова думка, 1990): “З одного боку, порівняно рідше користування рідною мовою послаблює відчуття її норми, причому навіть у тих її носіїв, що продовжують користуватися нею вільно; з другого, постійна звичка розмовляти двома мовами позбавляє іншомовні вкраплення відтінку чужорідності, екзотичності, тим більше, що в таких ситуаціях часто всі співрозмовники бувають двомовними” (с. 62).

**ЧИ МОЖЕ ЛЮДИНА
“ВТЕКТИ З ЖИТТЯМ”?**

Ні, людина може лише “врятуватися”, “врятувати (собі, своє) життя”, “втекти з душею” (розмовний вислів), але такий хибний вислів уживають етнічні українці (зрозуміло, лише незначна частина) в англомовному світі. Він виник як калька англійського усталеного звороту “to escape with life”.

**ЧИ ДОРечно
“РОБИТИ СОБІ ЖИТТЯ”?**

Ні, потрібно “заробляти на (життя) прожиток”, а наведена недоречність виникає під впливом англійського вислову “to make one’s living”.

В УКРАЇНІ НЕМА ВУЗІВ

Дуже сумно, що в Україні освітяни всіх рангів (починаючи від Міністерства освіти і науки України) дуже часто вживають аббревіатуру-покруч “вуз” та похідний прикметник “вузівський”. Ці слова були дуже поширені в Україні тоталітарної доби, але їх слід уникати. Адже “вуз” – це скорочення терміна “вищий учбовий заклад”, утвореного, своєю чергою, всупереч нормам української мови, в якій немає іменника “учоба” й, відповідно, прикметника “учбовий”, а є іменник “навчання” і прикметник “навчальний”. Поруч з терміном “вищий навчальний заклад” (скорочено – ВНЗ) в українській мові набула значного поширення й аббревіатура “виш” (-а, чол. роду, від терміна “вища школа”), її зафіксували лексикографічні джерела і художня література, пор.: “Потім ми поступимо до *вишу*. Я – в інститут авіації, а ти – в *хімічний*” (І. Микитенко), “Донька в той час вчилася в Новосибірську, в одному з *вишів*” (Іван Ле). Декому слова “виш”, “вишівський” можуть видатися незвичайними. Але ж не все (для нас) незвичайне є неправильне!

Оскільки українська мова не має іменника “учоба”, то прикметник “учбовий” – аномалія, утвір від неіснуючого слова. Натомість прикметник “навчальний” – нормативне слово, утворене від іменника “навчання”: *навчальні предмети, навчальна програма, навчальна частина, вищий навчальний заклад, навчальний рік*.

Принагідно подамо ще деякі неправильні слова й вислови, що засмічують нашу мову:

“зарплата в 10 млн – це вже стеля (рос. “потолок”)” зам. “зарплата в 10 млн – максимум (найвища)”;
 “уборщиця” зам. “прибиральниця”;
 “я рахую, що слід...” зам. “я вважаю, що належить (варто, необхідно, потрібно, треба)...”;
 “рослине масло” зам. “олія”;
 “їх погляди співпадають” зам. “їхні погляди збігаються”;
 “розходження у поглядах” зам. “розбіжності в поглядах”;
 “включати до порядку денного” зам. “внести до порядку денного”;
 “заключення” зам. “висновки”, “підсумок”, “підсумки”;
 “заключне слово” зам. “завершальне (підсумкове) слово”;
 “мене не задовільняє” зам. “мене не влаштовує”;
 “безплатний проїзд” зам. “безкоштовний проїзд”;
 “відкрити (закрити) двері” зам. “відчинити (зачинити) двері”;
 “шерстяні носки” зам. “вовняні шкарпетки”;
 “в той же час” зам. “одночас”;
 “йому повезло” зам. “йому поталанило (пощастило)”;
 “то бере довгий час зробити цю роботу” зам. “потрібно чимало часу, щоб виконати цю роботу”;
 “мішав роботі” зам. “перешкоджав у роботі”;
 “знаходяться перед кожним суддею” зам. “є перед кожним суддею”;
 “в частині заборони” зам. “щодо (стосовно) заборони”;
 “в залежності від” зам. “залежно від”;
 “це привернула його жодної уваги” зам. “на це він зовсім не звернув уваги”;
 “ззаді” зам. “позаду”, “ззаду”;
 “голосування на дому” зам. “голосування вдома”;
 “тим не менше” зам. “однак”, “проте”, “а проте”, “а втім”;
 “преференції” зам. “переваги”;
 “самим ближчим часом” зам. “якнайшвидше”;
 “опасіння” зам. “турботи”, “тривоги”, “побоювання”.

ЧИ НАСПРАВДІ НА ПЛЯЖІ МАТЬСЯ РЕСТОРАН?

Отаке дивовижне своїм словесним оформленням повідомлення прочитала я в одній з українських газет англomовного світу (очевидно, не в “Народній волі”, бо це газета дуже високої мовленнєвої культури, яка “мовними наркотиками” не шинкує), і прикро стало за цю грубу кальку з російської мови (“на пляже имеется ресторан”).

Річ у тому, що, на відміну від українського дієслова “мати” (воно засвідчує той факт, що комусь щось належить, є чиеюс

власністю), його російський відповідник “иметь” відрізняється більшою кількістю значень, і в своїй зворотній формі “иметься” позначає наявність чогось.

Українською мовою доречно сказати (чи написати) “на пляжі є ресторан”. Звідкіля ж потрапила така горе-конструкція до американського варіанту української мови? У мовленні наших краян (чи їхніх нащадків) в англomовному світі прижилося чимало росіянізмів як наслідок затяжної москвофільської хвороби галичан у далекому минулому. Але обговорюваний покруч – це, очевидно, “надбання” останніх років, коли до англomовного світу прибули з України втікачі від наших економічних труднощів – сказати б, “доларoобожнювачі”.

ЧИ СПРАВДІ ДАХ... ІЗДИТЬ? У телепередачах для дітей часто трапляється словосполуча “дах поїхав”, що українською мовою не означає нічого, хіба що сильно бентежить слухача та є сумним зразком абсолютної мовної глухоти. Насправді маємо тут справу з недолугою покомпонентною калькою з широковживаного російського просторічного фразеологізму “крыша поехала” зі значенням “хтось вчинив щось нерозумне, безрозсудне; трапилося щось негаразд”. Але ж не можна будь-який фразеологізм (передусім через убогість власного мовлення) покомпонентно переносити з однієї мови в іншу, адже кожний сталий вислів є витвором певної мови з певною образністю, належить певному народові з лише йому притаманною ментальністю.

У “Літературній Україні” (за 11 січня 2007 р.) опубліковано дуже цікавий твір Б. Олійника “Суворий янгол”, у якому є вислів “Чи у мене дах руша?” Можливо, він набуде поширення в українській мові.

Або ж виступає відомий музикант, дуже цікаво розповідає про перше виконання нової пісні. Слухаємо маестро із захопленням – і раптом він безжалісно ранить нас кінцевою фразою: “Пісня стала *родзинкою* програми”. З дива не сходимо, чому людина, вихована, безперечно, на українській культурі, замість сказати, що пісня стала *окрасою* (*гордістю, перлиною*) програми, зовсім безпідставно надає нового, невластивного метафоричного значення українському слову “родзинка” (“сушена ягідка винограду”) лише тому, що його російський відповідник “изюминка” (похідне від “изюм”) має вто-

ринне метафоричне значення “окраса, щось надзвичайне”. До речі, словоформа однини “родзинка” в українській мові дуже рідко вживається у мовленні. СУМ подає це слово лише у множині – “родзинки, -нок” (Т. 8. – С. 593).

ПРО “ГАЛИЧАНСЬКІ” РОСІЯНІЗМИ Таких росіянізмів немає, хоча про них іноді йдеться у статтях, присвячених мовним проблемам. Натомість є росіянізми, що здавна побутували в Галичині як наслідок москвофільських настроїв частини галицького суспільства (на щастя, у минулому).

Деякі з цих слів, типу “хресний” (замість “хрещений”, пор. рос. “крестный”), “лічити” (замість “лікувати”, пор. рос. “лечить”), “огірчення” (замість “гіркота”, пор. рос. “огорчение”), “поміч” (замість “допомога”, пор. рос. “помощь”), “намічений” (замість “накреслений”, “визначений”, “запланований”, пор. рос. “намеченный”) та ін., вихідці з Галичини перевезли за океан, і ці слова дотепер побутують у слововжитку в умовах еміграції. Але ж правильне визначення їх – “росіянізми москвофільського походження в Галичині” або ж скорочено – “галицькі росіянізми”, бо від ойконіма “Галичина” узвичаїлася відмінна похідна прикметникова форма “галицький, -а, -е”. Надуману штучну форму “галичанський” дуже рідко зустрічаємо на зламі ХІХ і ХХ ст. (до прикладу, в епістолярію Папаса Мирного), але тепер вона повністю вийшла з ужитку в літературній мові.

ПРО ГАЛІЦЕЙСЬКИХ СЕЛЯН В українській пресі англомовного світу декілька разів натрапила на словосполучку “галіцейські селяни”. Цю фразу, на жаль, можна почути інколи й на українському телебаченні. Але таких селян не існує. Наших селян слід називати “галицькими”, бо від топоніма “Галичина” прикметник звучить “галицький”. Є ще на світі “галісійські селяни”, що заселяють сільські простори Галісії – автономної області на північному заході Іспанії, народ якої має співучу мову, дуже багату літературну та глибоку фольклорну традицію. До речі, топонім “Галісія” по-англійському звучить “Galicia”. Отож наша “Галичина” може звучати по-англійському лише у транскрибованій формі як “Halychyna”.

ГАЛИЦИЗМИ Дехто не усвідомлює відмінності між цими двома зовсім різними термінами. *Галицизм* – це слово чи зворот, властивий галицькому (західноукраїнському) діалекту (слово “Галичина” пов’язане з назвою Галицько-Волинського князівства), напр.: “будзїк” (будильник); “вийшов, як Заблоцький на милі” (нічого не заробив), “файно” (гарно), “бадіка” (старший віком чоловік), “ади”, “адино” (вживається при здивуванні або при бажанні звернути чию-небудь увагу на щось; дивись, дивись-но) та ін. На жаль, терміна “галицизм” немає в академічному “Словникові української мови”.

Галліцизм – це слово або зворот, запозичені якоюсь мовою з французької (або зворот, складений на зразок французького):

Розкаяться я не при силі,
Що *галліцизми* серцю милі,
Як літ юнацьких помилки,
Як Богдановича рядки.

О. С. Пушкін. “Євгеній Онегін”,
пер. М. Рильський

Ось деякі приклади: “букет” (франц. bouquet), “бульйон” (франц. bullion), “абажур” (франц. abat-jour), компот (франц. compote) та ін. Термін “галліцизм” походить від слова “Галлія” – пази давньої країни, що охоплювала територію Франції, Північної Італії, Люксембургу, Швейцарії, Бельгії й частини Нідерландів. Це слово походить від римської назви кельтського племені “галли”, що населяло в IV – I ст. до н. е. частину території сучасної Франції.

НА ЗРАЗОК

::

НА КШТАЛТ

Не знаю, чим завинило перед нами, найперше перед засобами масової інформації України, словосполучення “на зразок”, що його зовсім необгрунтовано підміняють стовідсотковим понізімом “на кшталт”. У СУМі подано словосполучення “на зразок” (Т. 3. – С. 699) і “на кшталт” (С. 4. – С. 426) як рівновартні, рівноцінні з семантикою “подібний до чого-небудь, схожий на щось”. Але ж лексема “зразок” належить до питомо українських слів, що справіку вживаються в нашій мові, а лексема “кшталт” – до питомо польських, запозичених значно пізніше. То навіщо ж нехтувати рідним словом, до того ж, набагато милозвучнішим?! До вислову “на зразок” маємо синонім, часто контекстуальний – “на подобу”.

“УКРАЇНА... ВІДБУДАЄЯ”? Як часто можна почути цей вислів, зокрема з уст високопосадовців...

І стає моторошно. Адже, згідно з дефініцією, поданою в СУМі, дієслово “відбуватися” в доконаному виді означає “здійснитися” (про події, роботу тощо) (Т. 1. – С. 539-540), напр.: “Шлюб *відбувся* два тижні тому” (з усного мовлення). Семантична структура цього українського дієслова в доконаному виді містить сему “кінець (дії, стану)”. Цитована в заголовку фраза (радіше, лже-фраза) виникла під впливом російського дієслова “состояться”, що має ширшу семантику. По-українському доречно б сказати: “Україна є!”, “Україна стала реальністю”.

Очевидно, по-російському мислила Л. Процюк, яка в критичному огляді (“Літературна Україна”, 7 квітня 2005 р.) писала, що роман А. Дієстрового “Місто уповільненої дії” усе-таки *відбувся*. Напевно, доречно було б ствердити, що роман став фактом нашої літератури та що *відбулося* його обговорення.

“ПРЕДСІДНИК” ЧИ “ГОЛОВА”? “Предсідник Петро Потічний”, “предсідник Степан Козак з Варшави” – як часто такі фрази можна, на жаль, зустріти на сторінках україномовної преси в англомовному світі. Але “предсідник” – це стовідсотковий росіянізм-покруч (рос. “председатель” – калька з латинського praesidens). Його не знайти в жодному з українських словників, не знайти його й у пресі в Україні, бо по-українському “особу, яка керує зборами, засіданням і т. ін. або яка є керівником установи, об’єднання, товариства і т. ін.”, називають лише “головою” (СУМ. – Т. 2. – С. 111). Відповідно, є в українській мові слово “головувати”, вислови “за голову бути”, “на голову обрати”.

“АПОСТРОФ” І “АПОСТРОФА” Ці два слова – пароніми, тобто вони мають дуже близьку морфологічну будову, є однакові (або майже однакові) за фонетичним складом, але розрізняються за значенням.

“Апостроф” (англ. “apostrophe”) – це надрядковий знак, що, до прикладу, в українській мові позначає роздільність вимови

(“м'ясо”, “В'ячеслав” та ін.), а в англійській вживається як показник присвійного відмінка (“the boy's car”) чи пропуску літер (літери) – she'll, n't та ін.

“Апострофа” (англ. “apostrophe”, “apostrophus”) – це стилістична фігура: безпосереднє урочисте звертання до відсутньої особи, персоніфікованих явищ природи, предметів, абстрактних понять, пор.:

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!

Т. Шевченко

Безмежне поле в сніжному завою,
Ох, дай мені обширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною
І в серці нестерпні болі.

І. Франко

Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражденням і не злим обличчям.

В. Стус

Приймаю, доле, все без скарги, без вагань,
Лиш збережи, молю, мого ества основу –
Мое оплачене поневір'янням слово.

Г. Кочур

Лексико-граматичні своєрідності

АПЕЛЬ

::

ЗАКЛИК

:

ЗВЕРНЕННЯ

На сторінках україномовної преси в діаспорі часто натрапляємо на слово “апел” (прим., в “Народній волі” від 12 березня 1998 р. читасмо про “поетизований апел Т. Шевченка”) там, де доречні були б питомо українські слова “заклик”, “звернення”, “клич”, що часто вживаються як контекстуальні синоніми. З погляду української мови “апел” – не слово, а просто-таки стовідсотково зайвий етранжизм, покруч, до того аж ніяк не милозвучний. Щоправда, в нашій мові вживаються юридичні терміни від цього самого латинського кореня “апелювати” та “апелційний”.

**НЕ ЗАВЖДИ ЛІТЕРА “І” –
ОЗНАКА УКРАЇНСЬКОСТІ:
ІНКОЛИ – НЕГРАМОТНОСТІ**

У релігійній пресі України час-
то можна натрапити на покручі
“чітки” (замість “чотки”), “бла-
гословіння” (замість “благо-
словення”), “Успіння Богородиці” (зам.
“Успення Богородиці”), див., напр.,
“Світло православ’я” (Львів), ч. 6 за
2000 р. Пояснити це явище не складно:
окремі автори недавно перейшли на
українську мову, вони ще її як слід не
відчувають, звідтіля і їхні помилки.
Слово “чотки” – це літературний
синонім ширше вживаного в Галичині
слова “вервєця” (“вервечка”), що
позначає шнурочок із нанизаними на
нього намистинками чи зав’язаними
вузликками для відліку прочитаних
молитов або поклонів під час молитов:
“Він довго блукав по селах на
Україні, продавав кипарисові хрестик-
ки, образки й чотки” (І. Нечуй-
Левицький); “Наче рідко нанизані
чотки, чорніли журавлі в лускатих
хмаринках” (З. Тулуб);

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клубок, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав.

Т. Шевченко

Суворих слів, холодних і шоретких,
Перебираю низку, ніби чотки,
І одкидаю твердо з-поміж них
Усе легке, все ніжне і солодке.

М. Рильський

**ЧИ БУВАЮТЬ
НЕСВЯТКОВІ БЕНКЕТИ?**

Оскільки в газетах часто пишуть про
“святочні” бенкети, то логічно допус-
тити, що є й несвяточні (несвяткові)
бенкети. Але що ж означає саме слово
“бенкет”? Відповідь дає знову ж таки
академічний “Словник української мови”.
У першому томі на стор. 157 знаходимо:
“Бенкет, Банкет, -у. чол. – “Урочистий
обід, сніданок або вечеря, що влаштовуєть-
ся на честь кого-небудь або на відзна-
чення якоїсь події”. Отже, семантична
структура слова “бенкет” уже сама со-
бою включає поняття “святковість, у-
рочистість”, і тому вислів “святочний
бенкет” – це вже зайве багатослів’я,
що ніколи не є ознакою ні витонченого
стилю, ні дисципліни думки.

ПРО СВЯТКОВИЙ... НАТОВП Оцей дивний (делікатно висловлюючись) вислів часто звучав з уст коментаторів під час перебування Його Святості Івана-Павла Другого в Україні, коли йшлося про небуденно чисельну та зачаровану Божим Словом кількість прочан, які прийшли (чи приїхали), щоб побачити і почути Найсвятішого Отця. Але ж цей зворот – по своєму оксиморонний, проте не поетичний, а, радше, негативний, пейоративний, побудований на шкідливо-помилковому сполученні слів. Адже, як стверджує академічний Словник української мови (попри окремі його хиби, наш улюблений рятівник, наш мовний насушник – СУМ), натовп – це “велике неорганізоване скупчення людей; стовпище” (Т. 5. – С. 214). Я б додала ще як синоніми до слова “натовп” лексеми “юрма”, “юрба”, “юрмисько”. Або ж звернімося за порадою до наших класиків: “Дід Улас, старий, не видержав *натовпу*, упав...” (Панас Мирний); “Гомін і рик величезної *юрби* ставався чимраз голоснішим” (І. Франко); “Се було щось дике, незрозуміле, безладне, палякана *юрма* колючого листа” (М. Коцюбинський); “Раз він натрапив на цілий табун вепрів..., але не став гнатися за ними, бо стикатись одному з цілим *стовпищем* цих хижих звірів було небезпечно” (С. Скляренко).

В описаному контексті доречними були б іменники “громада”, “здвиг” – *святкова громада*, *святковий здвиг народу* (прочан). Можна вживати й описові вислови, як ось: “надзвичайно велика кількість святкових прочан”.

У своєму “Помаранчевому етюді”, пишучи про велич Майдану, А. Содомора стверджує: “Люд на майданах України не просто стоїть – обстоює своє право бути народом, а не *натовпом*, право жити, а не існувати... Крізь *натовп* годі протовпитися; крізь народну громаду, навіть найщільнішу, вільно пройдеш у будь-якому напрямі... *Натовп* можна купити, маніпулювати ним; народом – ні. Він сам – законодавець” (“Львівська газета”, 2004; 5 грудня).

ЧИ МОЖЕ БУТИ СВЯТО... ВЕЛИЧЕЗНИМ?

Під час святкування Десятої річниці Незалежності Української Держави в засобах масової інформації України іноді називали цю подію “величезним святом”. Але доречніше звучать при іменникові “свято” прикметники “велике”, “урочисте”, “щасливе”, “величне”, захоплююче”, “могутнє”, “найкраще”.

“ПЕРЕЄМНИК” ЧИ “СПАДКОЄМЕЦЬ”? На сторінках української преси в англomовному світі можна часто натрапити на слово “переємник”. Але ж, по суті, це не повнокровна лексема української мови, а словопокруч, недолуга калька повноцінного російського слова “преемник”, що в перекладі українською мовою звучить “спадкоємець”. У найповнішому академічному “Словникові української мови” лексему “переємник” взагалі не зафіксовано, а щодо лексеми “спадкоємець”, то її подано з такими двома значеннями: 1) “особа, що одержала спадщину або має право на її одержання; 2) продовжувач чиеї-небудь діяльності, справи, певних традицій і т.ін.” (СУМ. – Т. 9. – С. 482). Пор. у М. Рильського: “Воістину прекрасні діла творить він (народ) у галузі духовної культури, – він, законний *спадкоємець* усіх віків і народів, ... він, каменярь, хлібороб і співець!” У дуже компетентному “Практичному словникові синонімів української мови” С. Караванського до слова “спадкоємець” (у розумінні “спадкоємець справи”) подано адекватні синоніми “продовжувач”, “послідовник”.

На сторінках цієї самої преси трапляються деякі вислови, які загалом прийнятні в українській мові, але мають набагато милозвучніші й самобутніші функціональні синоніми. Так, замість фрази “*сповняв обов’язки*” (рос. “исполнял обязанности”) доречніше вживати сполуку “*виконував обов’язки*”; замість “зачитав *рішення*” – “зачитав *ухвалу*” та ін.

“СОЮЗИВЦІ” ЧИ “СОЮЗОВЦІ”? Очевидно, форма “союзівці” уже ввійшла в побутове мовлення українців у США. Але не завадить усвідомити, що ця форма суперечить нормам української мови. Адже чергування [o] – [i], [e] – [i] є одним з найпоширеніших специфічних чергувань у системі голосних сучасної української мови, причому голосні [o], [e] звичайно виступають у відкритому складі, а [i] – у закритому. Ці чергування охоплюють у сучасній українській літературній мові й сферу словозміни, і сферу словотворення. Отже, правильні такі форми: “союзовець”, “союзівка”, “союзівці”, “союзіві (ідеї)”.

ПОВЕЗТИ?
ПОТАЛАНИТИ?
ПОЩАСТИТИ?

У сучасній українській розмовній мові слово “повезти” вживається не лише у своєму основному значенні (“почати везти, переміщати щось якимсь транспортом”), а й (як наслідок інтерференції російської мови) витісняє питомо українські дієслова “поталанити”, “пощастити” у розумінні “успішно здійснитися” (про щось очікуване, задумане), пор.: “А як йому *поталанило* з Сибіру втікти? Хіба там охорони не було?” (П. Кочура); “За юних років мені *пощастило* слухати кобзаря Михайла Кравченка” (М. Рильський).

ПРО ДІЄСЛОВО “ЗАЙМАТИСЯ”
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Основне значення дієслова “займатися” (“зайнятися”) у нашій мові – “починати горі-

ти, спалахувати”, пор.:

Коли *займаються* вогні
 Над рідною столицею,
 Дніпро ввижається мені
 Ясною блискавицею.

М. Нагнибіда

У переносному значенні це дієслово побутує у розумінні “ставати дуже збудженим, раптово проймається якимсь почуттям”, пор.: “Не раз і не два вже сі очі *займалися* недобрим вогнем” (Дніпрова Чайка). Під впливом російського дієслова “заниматься”, що має значно ширшу семантику, українське дієслово “займатися” (“зайнятися”) також уживається у значенні “робити, здійснювати що-небудь”, “приділяти увагу комусь, чомусь”, напр.: “Був би Вам дуже вдячний за всяку допомогу і раду, тим більше цінну, що Ви *займаєтесь* етнографією” (М. Коцюбинський). Таке значення цього дієслова стало уже нормативним (щоправда, часто у досить штучних конструкціях), однак, слід пам’ятати, що існують в нашій мові численні інші – милозвучніші й доречніші – слова та вирази з цією самою семантикою. Ось декілька таких прикладів:

- “пасічникувати” зам. “займатися пасічництвом”;
- “учителювати” зам. “займатися учителюванням”;
- “учитися (навчатися) в університеті” зам. “займатися в університеті”;
- “вивчати (студіювати) математику” зам. “займатися математикою”;
- “столярувати” зам. “займатися столярством”;

“скотарити” зам. “займатися скотарством”;
“марнувати час на дурниці” зам. “займатися дурницями”;
“робити свої справи”, “пилнувати свої справи”, “поратися біля своїх справ” зам. “займатися своїми справами”;
“шевцювати” зам. “займатися шевством”;
“забавляти (бавити) дітей” зам. “займатися дітьми”;
“взятися за (заходитися біля) самого себе” зам. “займатися собою”;
“виховувати” зам. “займатися вихованням”.

ЧИ ПРАВИЛЬНО: Наведене в заголовку речення
“ВІН ЯВЛЯЄТЬСЯ УЧИТЕЛЕМ”? може бути слухним лише тоді,
коли згадана особа комусь уві
сні ввижається учителем. Річ у тому, що українське дієслово “яв-
лятися” означає “ввижатися уві сні, з’являтися надприродним спо-
собом”, пор.:

Не раз у сні *являється* мені,
О люба, образ твій такий чудовий...

І. Франко

Чого *являєшся* мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні...

І. Франко

Під впливом інтерференції російської мови, де семантика дієсло-
ва “являться” значно ширша і включає поняття “бути”, “стати”, ви-
никають такі покручі, як наведений у заголовку. В українській мові
в аналогічних ситуаціях потрібно вживати дієслово-зв’язку “бути”,
що в теперішньому часі переважно виступає в нульовій формі: “Він –
учитель”.

ЯК ПРАВИЛЬНО: Перший із поданих висловів,
“ДІДУСЬ УТРАТИВ СВІДОМІСТЬ” на жаль, широко побутує в
ЧИ “ДІДУСЬ ЗНЕПРИТОМНІВ”? українському мовленні, але
вишик він як незграбна,

штучна калька російського фразеологізму “потерять сознание”.
Такого звороту не знайдемо ні в нашій класиці, ані у фольклорі.

В українській мові іменник “свідомість” уживається найчастіше для означення відчуття людиною її належності до інших людей та обов’язку перед ними, пор. “Хоч у нашій родині все жили українські традиції, та національна *свідомість* прийшла до мене аж на дванадцятому році життя” (М. Коцюбинський). Отже, бідолашний дідусь насправді “знепритомнів”, “зomлів” або “вмлів”.

Недоречним є і суржиковий вислів “повернутися до свідомості” (пор. рос. “приходить, прийти в сознание”) замість суто українських “опритомніти”, “прийти до пам’яті”, “прийти до тями” (тямки), “отямитися”, “прийти в себе”, “очуяти”, “очапатися” (два останні слова – розмовного реєстру).

Слушно стверджував великий знавець нашої мови Б. Антоненко-Давидович: “У нашій мові є чималий арсенал різноманітних засобів, щоб передати потрібне нам поняття, а через незнання багатства своєї мови вдаємося до творення штучних слів і висловів, у яких немає ніякої потреби!”

ДИПЛОМАНТ – Ці слова розрізняються за значенням.

ДИПЛОМАТ – “Дипломант”, -а. Особа, відзначена дипломом за видатні заслуги в певній галузі, пор.: Лауреатами та *дипломантами* Міжнародних конкурсів у Тулузі та Женеві у 1957-1958 рр. стали Белла Руденко, Євгенія Мірошніченко та Андрій Кікоть” (з живого мовлення).

“Дипломат”, -а. 1. Службова особа, що має урядові повноваження для зносин з іноземними державами, пор.: Серед *дипломатів* молоді Української держави – чимало вчених та письменників. 2. Людина, що сміливо й тонко діє у стосунках з іншими, пор.: “Тут, пане, треба бути *дипломатом*, уміти пристосуватися до всіх обставин, бо інакше не толгатимеш рясту” (З. Тулуб).

“Дипломник”, -а. Студент вищої школи або учень середнього спеціального навчального закладу, який працює над дипломним проектом, дипломною роботою, пор.: *Дипломники* факультетів іноземних мов в Україні пишуть та захищають свої роботи відповідними мовами” (з живого мовлення). Останніми роками слово “дипломник” уживаємо рідше у зв’язку з виводженням академічних звань для нашого студентства “спеціаліст” і, зокрема, “магістр”.

ІМЕННИК “НЕДОЛІК” Утворений від кореня дієслова “лічити” в значенні “рахувати” і заперечної частки “недо”, іменник “недолік” в українській класичній літературі та в народному мовленні був синонімом слова “нестача”, напр.: “На щоді Солохи огник; зубів *недолік*, горбатенька, куриюса, тільки ямка замість носа” (Г. Квітка-Основ’яненко).

У сучасному живому мовленні України – під впливом семантики російських слів “недостаток”, “недочет” – українське слово “недолік” усе більше втрачає властиве йому значення і – як примаскований росіянізм – витісняє з ужитку інші доречніші питомо українські слова, що позначають недогляд, упущення, помилку і т. ін. у якій-небудь роботі, а саме: “хиба”, “вада”, “огріх”, “погріх”, “недоробок”, “гандж”, “ганджа” пор.: “О, цей *хиби* не дасть” (із записів П. Куліша); “Глядіть, щоб оранка без *огріхів* була!” (із записів А. Метлинського); “Рубець у нього тут, рубнув, знать, шаблею татарин... І той рубець у другого б був *ганджею*, у нього він красою служить і до лица, як лицарю, йому” (І. Карпенко-Карий); “Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі *хибу*, бо все ходив схилений” (В. Стефаник).

ДОН ЧИ ДІН? Хоча форма “Дон” поширена в сучасній українській мові, все ж доречніша форма “Дін”. Її знаходимо в Т. Шевченка (“Чумаки на Дін пішли”) та в “Енциклопедії українознавства” (Т. 2. – С. 522).

МАРІУПОЛЬ На перший погляд, відмінність в останньому складі цих назв двох українських міст може насторожувати (декому, сердешному, і росіянізм тут ввижається!). Але досить глянути на них очима лінгвіста, і все стає на свої місця. Річ у тому, що у словах грецького походження маємо усічену форму грецького іменника “поліс”, що означав певну форму організації суспільства у Стародавніх Греції та Римі. Саме тому є “Маріуполь”, “Сімферополь”, “Севастополь”. У назвах “Ямпіль”, “Тернопіль”, “Бориспіль” останній склад – це родовий відмінок множини іменника “поле” – “піль”.

СЛАВА! – БРАВО! – УРА! Слово “слава” переважно виступає у функції іменника, пор.: “Не для слави, – для вас, мої браття, Я свій скарб пайдорожчий ховав” (Леся Українка). Але в нашій національній традиції це слово буває і вигуком, що виражає схвалення, визнання, є бойовим покликом, як ось:

Як упав же він з коня
та й на білий сніг,
– Слава! Слава! – докотилось
і лягло до піг.

П. Тичина

І серця стримуючи лет,
ми розгорнулися у лаву
і ринули під крики “Слава!”
на лаву ворога.

В. Сосюра

В українській мові вживаються також запозичені з інших мов вигуки “ура” та “браво”, пор.:

Гуля наш батюшка, гуля!
Ура!.. ура!..ура! а-а-а...

Т. Шевченко

“Ура-а! – закричали вершники праворуч і ліворуч” (О. Довженко); “Усі звірі схвалили слова Лиса, гукнули “Браво!” (Українська народна казка). Однак емоційно ближчий нам давній український вигук “Слава!”, тож доречно користуватися ним під час різних урочистостей.

Інколи для схвалення вживають і слово “молодець”, але воно доречне хіба що на дитячому рівні. У деяких діалектах української мови, як стверджує доктор філології В. Давидюк, цим словом називають також лоша, що невідступно бігає за матір’ю (див. “Літературну Україну” за 27 січня 2005 р.).

ОСОБА

::

ОСОБИСТІТЬ

Обидва ці слова мають свою власну семантику. Лексема “особа” позначає окрему особу, індивід, пор.: “Він сам, своєю власною кругленькою *особою*, стояв, зігнувшись над пательнею” (М. Коцюбинський). Часом, коли мовиться про багатьох людей,

слово “особа” в мпожиті (“особи”) замінює множину інших слів, зокрема слова “чоловік”, “людей”, пор.: “На нараду прийшло багато осіб” (з живого мовлення).

Лексема “особистість” означає індивідуальність людини, сукупність її духовних і фізичних властивостей, конкретну людину з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки, як ось: “... відрізнявся він від других тим, що в грі його *особистість* українця виявилась не простакуватою, млявою, а повною внутрішнього життя і значення” (І. Франко); “Безліччю граней повертається людина Кочурових перекладів (у певному сенсі і через *особистість* самого Кочура!) до читача, – і це те велике й неперехідне, що зробив Григорій Порфирович Кочур для окремої української *Особистості*” (І. Дзюба).

На шпальтах газет і в засобах масової інформації останнім часом часто можна натрапити на такі речення: “У політиці з’являються нові обличчя”. Очевидно, доречніше було б вживати в такому значенні лексему “особистість”, бо слово “обличчя”, що є калькою російської лексеми “лица” з ширшою, ніж її український відповідник, семантикою, тут недоречне.

ПАМ’ЯТНИК

::

ПАМ’ЯТКА

Лексема “*пам’ятник*” позначає архітектурну або скульптурну споруду в пам’ять чи на честь кого-чого-небудь, пор.: “Вони повернули на гору до *пам’ятника* князя Володимира, де ввечері гуляло дуже багато людей” (І. Нечуй-Левицький); “Я пам’ятник здвигнув собі нерукотворний” (О. Пушкін, пер. І. Франко). Коли йдеться про пам’ятник на могилі, то часто вживаються слова “надгробник” і “надгробок”, пор.: “Я спорудив собі надгробник вікопомний” (О. Пушкін, пер. М. Старицький); “Чернігівські земляки, вкупі з сином поета, становлять над його могилою невеличкий монумент-*надгробок*” (М. Коцюбинський).

Лексема “*пам’ятка*” має декілька значень. По-перше, вона позначає річ, що належить до культури минулого, пор.: “Комісія передусім хотіла дізнатися про всі старовинні *пам’ятки*, що збереглися в південно-західному краї: давні церкви, замки, первісні вали, могили, городища” (О. Іваненко). По-друге, слово “пам’ятка” позначає предмет, що слугує нагадуванням про кого-, що-небудь, як ось: “Хоч я й не дуже в сих речах кохаюсь, та *пам’ятка* від любой

Йоганни, хоч би яка, для мене завжди мила" (Леся Українка).
Вислів "в пам'ятку кому" означає "запам'ятатися комусь", пор.:

Все в пам'ятку мені – осінній вечір...
У Коцюбинського сиділи ми, йому
звіряли свої болішня молодечі.

П. Тичина

ПРИРОДА УКРАЇНИ:

БАЙРАК :: ГАЙ :: ДІБРОВА :: ЛЕВАДА

Славиться у піснях та віршах пишше українське різнотрав'я, що покриває байраки, гаї, діброви, левади. Та чи завжди усвідомлюємо семантичні відмінності між цими словами? Тож силами отчої Землі та її Мови-пісні вслухаймось-вдумаємось у ці слова.

Байрак... Мабуть, у більшості українців це слово асоціюється з Шевченковими рядками:

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає.

"Байрак" -у, чол. – це ліс у яру, або яр, порослий лісом, чагарником, пор.: "Уже перед самим заходом сонця чоловік завів коні у глибокий байрак" (М. Стельмах); "Мало було тих, що не схотіли замінити свої степові рипливі мажари за білі хатки над степовими байраками" (Л. Мосендз).

У народних піснях цей іменник, часто персоніфікований, зустрічається у кличному відмінку, як ось: "Ой, не шуми, дуже, зелений байраче, Не плач, не журися, молодий козаче" (Із записів П. Чубинського).

"Гай", -ю, чол. – це невеликий, переважно листяний ліс. Гаї властиві нашій природі, без них немислима наша поезія, зокрема пайніжніща лірика, згадаймо О. Олесь:

Люблю її, зову своєю,
Як пташку, жалую її,
В полях, в галях гуляю з нею,
Співаю їй пісні свої.

І ще одна лірична перлина О. Олесья:

Коли хочеш знати, серденько,
Як тебе люблю, –
Єсть тут *гай* один близьенько, –
Там щебече соловейко
Про любов мою.

“Гай” – це також знаменита “Журба” Л. Глібова:

Стоїть гора високая,
Полід горою *гай*,
Зелений *гай*, густесенький,
Неначе справді рай.

Це П. Тичина:

Гаї шумлять –
Я слухаю.
Хмарки біжать –
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі мойї
Так весело.

Або ж – також П. Тичина:

Ви знаєте, як сплять старі *гаї*? –
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
“Я твій” – десь чують дідугани.
А солов'ї...
Та ви вже знаєте, як сплять *гаї*!

Чи в І. Франка:

В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого *гаю*?
Хто визнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю?

“Діброва”, -и, *жін.* – листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб, пор.:

А доня взаперті сидить
В своєму сумному покої,
І дивиться, як над горою
Червоний місяць, аж горить,
З-за хмари тихо виступає.
І ніби гори оживають.

Дуби з *дїброви*, мов дива,
У поле тихо одхожають...

Т. Шевченко

Або:

Ой *дїброво* – темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.

Т. Шевченко

Поряд з формою “дїброва” у поезії вживається форма “дуброва”, згадаймо хоча б українську народну пісню баладного жанру “Гомін, гомін по *дуброві*”. До речі, ще 1835 р. цю пісню переклав англійською мовою англійський письменник та перекладач Дж. Борроу. Того самого року він опублікував цю баладу у власній перекладній збірці “The Talisman”, що вийшла друком у Петербурзі, де Дж. Борроу на той час працював над перекладом Біблії маньчжурською мовою для Британського біблійного товариства.

“Левада”, -и, *жін.* (запозичення з грецької мови – *libadion*) – присадибна ділянка землі з сінокосом, городом та плодовим садом або іншими деревами, пор.: “По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та *левади*, не огорожені тинами” (І. Нечуй-Левицький). Про “затишок рідних *левад*, Де вітер ніжну лозу колихав”, зворушливо писав Г. Кочур у вірші “Вони, що захват і роздум свій...” (збірка “Інтинський зошит”).

ПРО НАЙКРАЩУ КВІТКУ Українська мова, відображаючи ментальність нашого народу, кохається у назвах квітів, кущів, дерев: *волошки, чорнобривці, калина, верба, тополя* та ін. Одначе символом краси найчастіше виступають лексеми “троянда”, “рожа”, “рута” і рідше “роза”, “ружа”. У денотативному плані вони є нерівнозначними. Троянда (або ж роза) – це багаторічна кущова рослина родини розових з великими запашними квітками червоного, рожевого, білого або жовтого кольору і зі стеблами, звичайно вкритими колючками; а також квітка цієї рослини. Рожа (у західних діалектах зрідка – ружа) – це багаторічна декоративна рослина родини мальвових з високим стеблом та великими яскравими, різних кольорів квітками, зібраними в китицеподібне суцвіття; а також квітка цієї рослини. Ружа – це

багаторічна напівкущова або трав'яниста рослина родини рутових, яка містить у собі сфірну олію, використовується в медицині та парфумерії; а також квітка цієї рослини.

Однаке в конотативному плані – як ознака краси, зокрема жіпочої, дівочої, – воли рівнозначні і дуже часто вживаються в порівняннях та звертаннях, як ось: “Моя врода, як *повная рожа*” (українська народна пісня); “Ой ти дівчино, *повная роже*” (українська народна пісня); “Сидить Оленка між дружок, як *повна рожа*” (Марко Вовчок); “Чого оце ти так змарніла? Колись цвіла, як *повна троянда*, а тепер така стала, як *рожа в'яла*” (І. Нечуй-Левицький); “У Валентина вуха палали великими *трояндами*, його сьогодні кожен тягав за вуха” (О. Гончар); “Дочка була як *рута* – швидко взяли на сторону багаті люди” (С. Васильченко).

У переносному розумінні слово “троянда”, ужите в множині, позначає також *добробут, щастя, радощі в житті*, пор.: “Наш шлях, ласкавий пане, зовсім не встелений *трояндами*” (І. Франко).

Прикметник “трояндовий (трояндний)” уживається і в прямому розумінні, і в переносному, позначаючи щось радісне, приємне, нічим не засмучене, пор.: “На голові (Париса) *трояндовий* вінок, з-під нього спадають на плечі довгі кучері” (Леся Українка); “Пали колоски, і в шелестинні їх – брязкіт бокалів вина... *Трояндовий* сміх жінок-красунь” (А. Головка).

У народних піснях зустрічається похідна форма “роживна” зі значенням “*донька рожі*”, напр.: “Рожа дочку чесала, як чесала та й навчала: “Дочко моя *роживно!*..” (Із записів А. Метлинського.)

КОЛО Читаємо в серйозній літературознавчій праці, що
:
ГУРТОК Я. Мукаржовський був одним з найактивніших членів Празького лінгвістичного *кола*. Однаке, згідно з академічним “Словником української мови”, слово “коло” вживається переносно для позначення “сукупності, групи людей, об'єднаних будь-якими інтересами, зацікавленнями” (Т. 4. – С. 227), як ось: “Перебуваючи в Петербурзі в *колі* тамтешніх високоосвічених людей, Т. Шевченко не міг лишатися осторонь від тих питань, що захоплювали уми тодішнього передового суспільства” (М. Рильський). Коли ж ідеться про організаційне об'єднання людей (а саме такий характер мала Празька школа функціональної лінгвістики під назвою “Pražsky lingvistický

groužek”), то доречніше слово “гурток”. Як указує СУМ, *гурток* – це “організація людей, об’єднаних для суспільної діяльності, спільних занять і т. ін” (Т. 2. – С. 197), пор.: “Зимою у нас був маленький драматичний *гурток*” (Леся Українка).

Крім того, існує проблема встановленої норми та узусу. А для цього визначного явища у філології ХХ століття в українському науковому мовленні міцно устійнився термін “Празький лінгвістичний гурток”.

ЧИ МОЖЕ РИБАЛКА ПОЇХАТИ НА РИБАЛКУ?

лею”, пор.:

Ні, не може, бо в українській мові “рибалка” – це людина, а те, що вона робить, називають “риболов-

На березі *рибалка* молоденький
На поплавець глядить і промовля:
“Ловіться, рибочки, великі і маленькі!”
П. Гулак-Артемівський

У поетичному мовленні та частково в розмовному також вживаються пестливо-зменшувальні форми “рибалонька”, “рибалочка”, напр.:

А козаки, як хміль отої,
В’ються круг Ганнусі.
А надто той *рибалонька*,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, в’яне, як зостріне
Ганнусю чорняву.
Т. Шевченко

ПРО ЯРОСЛАВНУ

Дехто переконаний, що українській мові ніколи не були властиві патронімічні імена. Не вдаючись у глибші мовознавчі та історичні пошуки, згадаймо перлину старокиївської літератури – поему “Слово о полку Ігоревім”, створену наприкінці, як вважають дослідники, ХІІ ст. Одні з найкращих рядків поеми присвячено *Ярославні* – вірній дружині князя Ігоря, що звергається до сонця, вітру та Дніпра і просить їх урятувати її мужа. Йдеться про доньку Ярослава Осмомисла

Галицького – *Єфросинію (Євфросинію)*, але ж автор “Слова” не називає її першого імені, а лише патронімічне: *Ярославна* – донька *Ярослава*.

До речі, більшість українських прізвищ, зокрема із суфіксами *-енко* (*Петренко, Романенко, Миколенко*) та *-ич* (*Петрич, Романич, Миколич*), має патронімічний характер і походження.

МАЙДАН Традиційно у нашій мові ці слова – синоніми з певними семантичними особливостями. СУМ визначає
::
ПЛОЩА “площу” як “яку-небудь ділянку поверхні землі, природно обмежану або спеціально виділену з якоюсь метою” (Т. 6. – С. 593), а “майдан” – як “велике незабудоване місце в селі або місті; площу” (Т. 4. – С. 597). Звичайно слово “площа” асоціюється з чимось плоским. Ці слова в українській мові деякою мірою різняться щодо територіального вжитку: “майдан” донедавна частіше вживався в східних, південних і північних областях України. У поезії частіше зустрічаємо саме слово “майдан”, як ось у Т. Шевченка:

До сходу сонця, рано-рано!
У Віфліємі на *майдані*
Зійшовся люд і шепотить,
Що щось непевне з людьми буде
Во Іудеї.

Або ж у П. Тичини:

На *майдані* коло церкви
Рєволюція іде.

Після нашої Помаранчевої революції слово Майдан набуло якісно нового змісту, бо позначає не лише територію, а й стало символом могутності народу. Саме тому пише В. Яворівський про “Майдан як духовне явище, як епохальний факт нашої новітньої історії” (“Літературна Україна” від 31 березня 2005 р.), а А. Погрібний стверджує в цьому самому числі “Літературної України”: “Хто цей найвищий (ідеться про владу в державі. – Р. З.), як його ім'я? – *Майдан*”.

СТОЛІТТЯ Обидва слова, позначаючи час, період тривалістю у сто років, – синоніми. Але, на думку Б. Антоненка-Давидовича, – не абсолютні: семантика слова “століття” (як і його синоніма “вік”) уміщає відтінок урочистості, пор.: “Не *століття* з дня його (Т. Шевченка. – Р. 3.) смерті ми будемо відзначати, а його безсмертя, безсмертя правди, безсмертя народу” (М. Рильський); “Уперед до звершення замірів, Що поклав дев’ятнадцятий *вік!*” (П. Грабовський). Про оцю стилістичну відмінність між іменниками “століття” і “сторіччя” писав Б. Антоненко-Давидович у листі до Д. Чуба 1 вересня 1977 р. (див. кн.: Двісті листів Б. Антоненка-Давидовича / Передмова та примітки Д. Чуба. – Мельбурн: Вид-во “Ластівка”, 1986. – С. 176).

НАДХОДЖЕННЯ Хоча слово “поступлення” іноді трапляється
 ::
ПОСТУПЛЕННЯ в українській розмовній та літературній мові, воно – слово-покруч, росіянізм (пор.: “поступление”). В українській мові доречно вживати або слово “вступ” (коли йдеться про різні організації), або ж “надходження” (коли йдеться про товар, бюджет тощо, про все те, що куди-небудь надходить та потрапляє в чиесь розпорядження), пор.: “Грошові *надходження* цієї організації за останні три роки збільшилися утричі” (з живих уст); “*Вступ* до вищих навчальних закладів в Україні залежить від конкурсних іспитів” (із сучасних документів Міністерства освіти і науки України).

ТЕРМІНА Один із секретів нашої мови – омоніми. До цікавої пари належать омоніми “термін” (строк, відтинок, проміжок часу, визначений, установлений для чого-небудь) та “термін” (слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо). Розрізняються ці омоніми в родовому відмінку однини: “термін” як синонім до слова “строк” має закінчення *-у*, а його омонім має закінчення *-а*, пор.: “Невтямки йому була тривалість цього *терміну* – Так хотілося вчитись” (С. Васильченко); “Усе було якесь дивне, семантика *терміна* – зовсім незрозуміла

(П. Загребельний). Сукупність термінів створює терміносистему, а наука, що вивчає терміносистему, називається “термінологією”.

Тепер спостерігаємо тенденцію до закінчення *-у* в родовому відмінку однини, що не є завжди корисна. Так, раніше розрізняли словоформи Риму (держави), Рима (міста).

Цікаве використання квазі-омонімів засвідчує вірш О. Теліги, присвячений Н. Лівницькій-Холодній:

Не бійся днів, заплутаних вузлом,
Ночей безсонних, очманілих *ранків*,
Хай ріже час лице – добром і злом!
Хай палять серце найдрібніші *ранки*!

На жаль, талановита перекладачка поезій О. Теліги англійською мовою О. Прокопів недобачила пастки омонімів та відтворила їх одним англійським словом “morning”. Ось як переклала вона цитований вище уривок:

Do not fear days into a tangle tied,
The sleepless nights and the demented mornings,
Let time incise the face with good and bad,
The heart be fired by the most trifling mornings!

(Переклад опубліковано в білінгві О. Теліги “Полум’яні межі = Boundaries of flame”, 1977).

ПРИГОДА

::

НАГОДА

У розмовній мові ці два іменники часто взаємозамінують, хоча їхня семантична структура не дає для цього жодних підстав. Іменник “нагода” позначає зручні для здійснення чого-небудь обставини, підходящий для чого-небудь момент, пор.: “Олексій дав оправити портрет у рамки за скло і післав при *нагоді* матері” (П. Куліш). Іменник “пригода” означає те, що трапилося (часто непередбачене, несподіване, небажане); подію, випадок, напр.:

“Що ж то, сину, за *пригода*
Така прилучилась?” –
“Та *пригода* – не *пригода*
– Верства провалилась!”

С. Руданський

“Ходив собі Вовчик-братик по лісі, ходив, та й надибала його тяжкая *пригода*” (І. Франко). В українській фразеології побутує також вислів “стати в *пригоді*” (придатися, сприяти, допомогти).

НЕБОСЯГ – ХМАРОСЯГ – ХМАРОДРЯП – ХМАРОЧОС

Коли 1885 р. за проектом В. Б. Женні у Чикаго збудували перший десятиповерховий будинок і було за-

початковано новий стиль в американській архітектурі, пов'язаний із висотними будівлями, виникла потреба якось словесно позначити дивні нові споруди. Тоді стало в пригоді англійське слово "skyscraper", що виникло ще у другій половині XVIII ст. для позначення дуже високої людини. Із кінця XIX ст. англомовляни почали позначати ним також висотні будинки, тобто семантична структура слова розширилася. Багато інших мов запозичило його з англійської (точніше, з її американського варіанта) методом покомпонентного калькування. Так виникло, зокрема, російське слово "небоскрёб".

В українській мові відбулося так зване "образне" калькування, і з'явилися цікаві видозмінені кальки "хмарочос", "хмародряп" і "небосяг". Ці лексеми зафіксовано в лексикографічних джерелах української мови, зокрема в СУМі (Т. 11. – С. 95; Т. 5. – С. 250). Однак найчастіше і в літературі, і в засобах масової інформації вживається, на жаль, слово "хмарочос". Але слово "небосяг" – милозвучніше, образніше, пов'язане з віковичною мрією людства досягнути неба. Не кривдьмо ж його, не втрачаймо образу! Доречне було б і слово "хмаросяг".

ПРО ПАТРІАРХА... РЕСТОРАНІВ

Такий вислів тепер можна часто почути та прочитати в засобах масової інформації України, у галасливих, утомлюючих рекламах, що заповнили наше радіо та телебачення. Але від нього стає дуже страшно, і ось чому: слово "патріарх" (греко-латинського походження) у прямому розумінні позначає найвищих достойників Церкви і є інтернаціоналізмом. У багатьох мовах, зокрема українській, воно позначає також главу роду за додержавних формацій або найшанованішу людину в колективі, у певній галузі знань чи діяльності, пор.: "Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх *патріархів*, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази" (І. Франко); "Справді високим взірцем невтомності й працьовитості для всіх є колишній випускник, аспірант і згодом викладач Ніжинського інституту народної освіти, а нині дійсний

член Української вільної академії наук та Наукового товариства ім. Шевченка в Америці, наш дорогий земляк, *патріарх* української літератури Петро Васильович Одарченко” (О. Астаф’єв).

Але ж і в прямому, і в переносному розумінні слово “патріарх” належить до урочистих пластів лексики й “опускати” його до “ресторанного” рівня (хай би і про які вишукані ресторани та яких гурманів йшлося) ледве чи личить. Свідчить воно про те, що дуже вже прагматичною, духовно убогою стає частина українського суспільства... Сумно, але ж бо факт.

ПРО “МІСЯЦЬ” Слово “місяць” недоречно вживати поруч з власною назвою місяця, бо створюється тавтологія, тобто повторне позначення названого поняття. Літературна норма вважає неправильним вислів “засідання відбулося в *місяці січні*” – слід сказати: “Засідання відбулося в *січні*”.

СКЛАДНІ ВИПАДКИ СЛОВОВЖИВАННЯ:
**ПИСЬМЕННІСТЬ, ПИСЕМНІСТЬ,
ПИСЬМЕНСТВО** Слово “письменність” означає “уміти читати і писати”, пор.: “У наш час еталоном освітнього рівня стає вже не проста *письменність*, а освіта в обсязі середньої школи” (з усного мовлення).

Лексема “писемність” має два основні значення: по-перше, вона позначає “систему графічних знаків, уживаних для писання в якійсь мові чи групі мов”, напр.: “Поява *писемності* у східних слов’ян пов’язана з діяльністю Кирила і Мефодія” (М. Грушевський); по-друге, вона позначає “сукупність давніх писемних пам’яток якоїсь мови”, пор.: “Високий ступінь економічного, політичного та культурного розвитку давньокіївської держави сприяв розвитку *писемності*” (І. Франко).

Слово “письменство” – це повний синонім до слова “література”, як ось: “Від першого київського розквіту переходячи до золотого віку старого нашого *письменства*, я вважаю найдоцільнішим почати від тої центральної пам’ятки, що золотить усю цю добу, – від “Слова о полку Ігоревім” (М. Грушевський).

ВЕЖА

::

БАШТА

Тонко визначає смислові нюанси цих двох синонімів Б. Антоненко-Давидович – відомий письменник, небуденний знавець української мови до найтонших і найтендітніших відтінків (книжка “Як ми говоримо”, Київ, 1970, 1991, 1994, 1997; Балтимор, 1975; Нью-Йорк, 1980). На його думку, іменник “башта” слід уживати тоді, коли мовиться про військові споруди давноминутих чи минутих часів. Там, де йдеться про архітектурні об’єкти, зокрема готичного стилю, а також про будівлі, що втратили оборонно-військове значення, доречне слово “вежа”, пор.:

Ой pozwоль, батьку-отамане,
нам на *башти* стати –
не одному воріженьку
з пліч голівку зняти.

Українська історична дума

За Успенською церквою місяць –
Віп на *вежу* Корнякта підвінся
І у вікна глядить, що напроти...

Б. Нижанківський

ДОБРООКІЙ:**ЧИ НАЛЕЖИТЬ ЦЕ СЛОВО ДО ВАШОГО МОВЛЕННЄВОВОГО АКТИВУ?**

Згідно з чинними нормами українського словотворення, модель прикметник + іменник дуже поширена для утворення складного прикметника в українській мові, у тому числі, в конкретному словесному наповненні з прикметником “добрий”, що має великий словотворчий потенціал. СУМ фіксує чимало таких складних прикметників типу “добродушний”, “добросердний”, “доброчесний”, “доброякісний” (Т. 2. – С. 324–328), але немає серед них слова “доброокій”. Однак це слово тепер активно вживається в українській мові. Ось яка історія його входження до нашого мовного побуту.

Під враженням першого (наприкінці серпня 1965 р.) арешту Івана Світличного – відомого керівника Шістдесятницького Ренесансу, поета, перекладача, літературознавця, громадського діяча, словозахисника, багаторічного політ’язя (дефініції можна продовжувати!) В. Стус, наш великий поет згорьованої долі, написав вірш-зітхання “Не могу я без усмішки Івана...” Ось уривок з нього:

Не могу я без усмішки Івана
оцю сльотаву зиму пережить.

В проваллях ночі, коли Київ спить,
а друга десь оббріхують старанно,
склепить очей не могу ні на мить,
він, як зоря, проміниться з туману,
але мовчить, мовчить, мовчить, мовчить.

Ні словом не озветься. Ані пари
із уст. Вусате солечко моє!
Несуть тобі три царіє со дари
скапарене озлоблення своє.

Іваночку! Ти чуєш, *доброокий*?
Їй-бо, не знаю, що я зле зробив.
Чого ж бо й досі твій поріг високий
ані відчув, ані переступив?

Вірш набув великої популярності та закріпив за І. Світличним епітет “доброокий” як постійний, бо й насправді цей нескорений степовик (І. Світличний – виходець з Луганищини, народився та провів дитинство в селі Половинкине Старобільського району) був напрочуд доброю, доброзичливою і сердечною людиною. Коли 1998 р. вийшла у київському видавництві “Час” книга спогадів про І. Світличного, її заголовок складався лише з одного слова – прикметника “доброокий”. З мовного погляду, це рідкісний випадок, коли епітетна конструкція, що – як закон – складається принаймні з двох слів, скорочується до одного. Уживаймо ж, друзі, викарбоване В. Стусом слово “доброокий”, пам’ятаймо двох великих Світочів Народу Українського – Івана Світличного та Василя Стуса!

**“З БІГОМ ШЕСТИ РОКІВ”:
ЧИ ТАК ГОВОРИМО?**

“З бігом шести років впливи залишилися незмінними”, – читаємо в газеті, що має загалом добру мовну репутацію. І стає нам жаль іменника “біг”, якого розташували в зовсім невідповіднім мовнім оточенні. Дійсно, в мовній практиці цей іменник часто вживається переносно, як ось у фразях: “з бігом часу” (або “з плином часу”, є навіть неологізм “часошпин”), “біг крові”, “біг води” тощо. Але узус цього іменника виключає поєднання його, вжитого в переносному значенні, з числівниково-іменниковими сполуками, що позначають конкретний часовий відрізок (у нашому випадку – *шість років*). Доречними були б тут прийменники “протягом” або (рідше) “упродовж”: “Протягом (упродовж) шести років впливи залишилися незмінними”.

ВЕНЕЦІАНСЬКИЙ

::

ВЕНЕЦЬКИЙ

8 серпня 1912 р. І. Франко закінчив перекладати трагічну комедію В. Шекспіра "The Merchant of Venice". Подав українською мовою заголовок "*Венецький купець*". Зустрічаємо форму "венецький" у Лесі Українки: "Пропускають зимний вітер, наче плетива *венецькі*, кожна жилочка тріпоче... О, зрадливій пласі!" Дійсно, від іменника "Венеція" прикметникова форма "венецький" повністю відповідає кодифікованим нормам української мови, пор.: *Греція – грецький*. Однак панівні в УРСР тенденції наближати всі слова за змогою до російських словоформ призвели до того, що доречнішим уважався прикметник "венеціанський", а форму "венецький" подано в академічному 11-томному "Словнику української мови" з ремаркою "рідко" (Т. 1. – С. 325).

У повному зібранні творів В. Шекспіра знаходимо заголовок "*Венеціанський купець*" (Київ: Дніпро, 1985. – Т. 2. – С. 477 та ін.). Можливо, якби перекладачка І. Стененко – надзвичайний знавець української мови – сама вирішувала, то написала б "венецький", але, на жаль, редактори дуже рідко звертали увагу на т. зв. "примхи" перекладачів. Тепер настав час повернути права широкого вжитку формі "венецький".

ПРО ОДНЕ ЛИШЕ СЛОВО... І ПРО ВІДЧУТТЯ МОВИ

У загалом гарній поезії, присвяченій В. Чорноволові, натрапляю на рядок "Закохався у край свій банально..." і стає мені так гірко, незатишно... І зникає відчуття поетичності... Лише через хвилину-другу усвідомлюю, що трапилося: порушено звичну сполучуваність слів у постичному мовленні, недоречно вжито одне слово – *банально*. Слова не ізольовані одне від одного. Кожне з них пов'язане численними і багатоплановими зв'язками з десятками, сотнями і навіть тисячами інших слів мови. Сполучуваність слів – здатність слова сполучатися лише з певними словами – є основою національної своєрідності мови, є чимось усталеним, що може порушити лише справжній Майстер Слова при індивідуальній метафоричній, при створенні яскравих художніх образів, які він уриває до літературного вжитку, пор.: *чоловік підвіся – Чорнозем підвіся* (П. Тичина).

Прикметник "банальний" (а отже і прислівник "банально") означає "такий, що втратив виразність через часте повторення" (СУМ. – Т. 1. – С. 99). "Етимологічний словник української мови" (до речі,

2006 року вийшов уже п'ятий том) стверджує, що до нашої мови це слово потрапило з польської (banalny), куди воно потрапило з французької (banal) без зміни семантики (ЕСУМ, 1982. – Т. 1. – С. 132). “Словник синонімів української мови” подає такі синоніми до нього: *заяложений, стертий, утертий, зжитий, зжиткований, плоский (плаский), тривіальний* (ССУМ, 1999. – Т. 1. – С. 24). Очевидно, у цитованому вище контексті прислівник “банально” – недоречний. Тим паче, що слово “любити”, своєю чергою, уживається лише з такими прислівниками та прислівниковими сполученнями: *сильно, міцно, вірно, дуже, щиро, палко, вічно, довго, ніжно, гаряче, завжди, безмежно, по-справжньому, по-чесному, самовіддано, без-тямно, взаємно, усе життя, до гробу, навіки, безмірно, віддано, завжди, надзвичайно, полум'яно* (Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів, 1979. – С. 45-46.)

Зі словом, передусім іноземним (хоча й одомашненим), слід бути дуже обережним, зокрема з тим, значення якого не зовсім зрозуміле.

ПРО... ЕЛЕМЕНТАРНЕ ЗДОРОВ'Я Здавна було в наших звичаях бажати один одному “доброго (або козацького)” здоров'я. Тепер усе частіше (зокрема, у засобах масової інформації України) бажать “елементарного здоров'я”. І знову абсолютна мовна глухота, що не витримує жодної критики...

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ, ШАНОВНИЙ

::

ГЛИБОКОПОВАЖАНИЙ

В академічному “Словникові української мови” немає слова “глибокоповажаний”, але це не вада словника. Річ у тім, що цей прикметник – калька російського “глубокоуважаемый”. А українцям слід вживати прикметники “шановний”, “вельмишановний” як узвичаєні форми ввічливості, пор.: “З цим проханням звертаємося і до *вельмишановного* Марка Лукича” (Панас Мирний); “*Вельмишановний* Якове Васильовичу! Я дуже радий, що Ви до мене обізвалися” (М. Коцюбинський); “*Шановний* друже! Засмутив мене досить Ваш лист і своїм настроєм, і поданими фактами” (Леся Українка).

ПЕРЕКЛАДНИЙ

::

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ

Через звукову подібність ці прикметникові пароніми інколи плутають, хоча кожен з них має чітко окреслене значення. Прикметник “перекладний” походить від іменника “переклад” і стосується не роботи перекладача, а продукту, наслідку цієї роботи – перекладу, пор.: “Починаючи від старокіївської доби, *перекладна* література була завжди важливим чинником у формуванні національної свідомості українців” (М. Бажан). Прикметник “перекладацький” слід уживати тоді, коли йдеться про самого перекладача – його діяльність, погляди, методи і т. д., як ось: “Всебічні літературні контакти, зокрема розширення *перекладацької* діяльності, сприяють зближенню української та англомовних літератур” (Г. Кочур).

РОБОЧИЙ

::

РОБІТНИЧИЙ

Ці два прикметники, що мають спільне походження, інколи плутають, хоча вони мають різне значення. Прикметник “робочий” походить від іменника “робота” і означає процес або час праці, пор.: “*робочий* день”, “*робочий* тиждень”, “*робоче* місце”. Він уживається також у розумінні “працьовитий”, “роботящий”, пор.: “Будь же, дочко, здорова, як риба, гожа, як рожа, весела, як весна, *робоча*, як бджола” (І. Нечуй-Левицький). Згадаймо вірш “Тим неситим очам...” Т. Шевченка:

Роботящим умам,
Роботящим рукам
 Перелогі орать,
 Думать, сіять, не ждять
 І посіяне жать
Роботящим рукам.

До речі, цитовані вище Шевченкові рядки – переконаливий доказ того, наскільки помиляються ті пуристи, що заперечують в українській мові доречність активного дієприкметника. Згадаймо також Д. Павличка:

Отче наш, Тарасе всемогутний,
 Що створив нас генієм своїм,
 На землі, як правда, вічно суцый,
 Б'юций у неправду, наче грім...

Прикметник “робітничий” походить від іменника “робітник” і означає “пов’язаний з робітником, належний робітникові”, пор.: “Ото почне розповідати про місто, про завод, про життя *робітниче*” (А. Головка); “Він швидко проминув останній *робітничий* квартал і вийшов у степ” (Г. Епик).

ПОДАВЛЯЮЧИЙ

::

ПЕРЕВАЖНИЙ

“Подавляючу частину цих доповідей прочитали...” знаходимо в повідомленні про наукову конференцію. Але ж вислів “подавляющая часть” (“подавляющее большинство”) – це штамп, типовий для російської канцелярщини тоталітарного режиму, і немає аніякісінької потреби засмічувати ним українську мову. Адже в нас є набагато милозвучніше слово “переважний”, пор.: “*Переважну* частину доповідей було присвячено складні української мови” (І. Огієнко). В академічному “Словникові української мови” взагалі немає непутячого покруча “подавляючий”. Немає його ані в “Правописному словникові” за ред. Г. Голоскевича, ані в “Правописному словникові української мови” за ред. Я. Рудницького та К. Церкевича. Тритомний російсько-український словник (Київ: УРЕ, 1980–1981) за ред. І. К. Білодіда подає слово “переважний” як єдиний відповідник російському “подавляющий” (Т. 2. – С. 608).

ЧИ МОЖЕ БУТИ КЛІМАТ ПОМІРКОВАНИМ?

Таку фразу можна часто почути, але, якщо задуматися, то ні температура, ні вітер, ні клімат не можуть бути

поміркowanими.

Поміркowanим (уміркowanим) може бути тільки той (та, те), хто міркує, мислить, думає, тобто людина, пор.: “Це був уже не той запальний Богдан, яким вона знала його, – перед нею стояв розсудливий, *поміркowanий*, до того ж, обережний чоловік” (Ірина Вільде).

Коли ж ідеться про температуру, клімат, вітер і т. д., уживаємо прикметник “помірний”, напр.: “За повідомленням столичного бюро погоди, завтра передбачається на Київщині мінлива хмарність, вітер слабкий до *помірного*” (з живих уст).

**СПИВПАДАТИ? ЗБІГАТИСЯ?
СХОДИТИСЯ (ЗЙТИСЯ)?**

На сторінках української преси та наукових видань часто трапляється слово “співпадати”. Але в академічному “Словникові української мови” (у томі IX, що охоплює всі слова з початковою літерою “С”) нема цієї лексеми, бо й загалом немає її в українській мові. Це слово – незграбна калька російського слова “совпадать” – належить хіба що до так званої позасловникової суржикової лексики. Натомість в українській мові слова “збігатися”, “сходитися (зійтися)” мають усталене метафоричне значення “відповідати дійсності”; “бути правильним”; “виявлятися однаковим з чим-небудь, бути схожим” – тобто, означають те саме, що й калькований покруч “співпадати”. Ось приклади: “Щодо поданої теми, за яку дуже дякую Вам, то якимсь дивом думки наші *збіглися*” (М. Коцюбинський); “Двісті двадцять два і два в остачі!” – урочисто оголошує Ксеня. – Таки *сходяться*, – дивується Мирон” (М. Стельмах); “От бачиш, се випадок нещасливий, – він мовив навмання, не знав, що вигад *зійдеться* з правдою” (Леся Українка).

Лексико-граматичні своєрідності

ВІДХИЛИТИСЯ

::

УХИЛИТИСЯ

Абетковою істиною є той факт, що афікси часто змінюють значення слова. Так, у “Свободі” від 3 липня 1997 р. читаємо про те, що “в Україні поважна частина юнаків *відхиляється* від військової служби”. На жаль, це правдивий факт (і ганебний!), але дієслово вжито тут не до місця.

СУМ подає таку семантичну структуру дієслова “відхилятися” (“відхилитися”): 1) нахилитися в якийсь бік; 2) припинити зв’язки з кимсь; відвертатися; 3) своїми діями, вчинками відступати від постанови, програми тощо (Т. 1. – С. 654). Отже, у поданому вище контексті воно недоречно. Замість нього доречно було б ужити дієслово того самого кореня, але з іншим префіксом – “ухилитися”, одне з переносних значень якого – “намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонитися від чогось” (СУМ. – Т. 10. – С. 527), або ж дієслово “уникати”, що має подібну семантичну структуру: “намагатися відсторонитися від якихось дій, участі в якійсь справі, роботі” (СУМ. – Т. 10. – С. 448-449).

ПРИГАДУВАТИ

::

ПАМ'ЯТАТИ

“Тому безустанно ми повинні *пригадувати* собі”, – пише автор у статті на мовну тему (“мовознавчою” її назвати годі), а вдумливо-му читачеві стає чи то ніяково, чи смішно, бо дієслово “пригадувати” означає “поновлювати в пам’яті обставини, образи і т.ін. минулого” (СУМ. – Т. 7. – С. 584-585). Тож “пригадувати безустанно” (і, отже, увесь час забувати пригадане) можуть лише люди хворі, що постійно впадають у непам’ять. Оскільки в статті йдеться про здорових людей, слід удатися тут до дієслова “пам’ятати”, так би мовити, “постійної семантики” (пор.: “пам’ятати” – “зберігати в пам’яті, не забувати” – СУМ. – Т. 6. – С. 37). Семантична структура цього дієслова включає і семантику прислівника “безустанно”, тому цей прислівник можна б вилучити з тексту. Не забуваймо, що в лакоізмі, містко сконденсованій думці, – сила вислову. То лише лінива думка – багатослівна.

ЧИ МОЖНА “ЗУСТРІЧАТИСЯ (ЗУСТРІТИСЯ)” БЕЗ ЗУСТРІЧІ?

Дієслово “зустрічатися (зустрітися)” в українській мові вживається лише тоді, коли йдеться про справжню зустріч: “Вони *зустрілися* вперше в житті далеко від рідного краю у серпні 1994 року” (з живого мовлення); “До самого села не *зустрілося* жодної живої душі, тільки кам’яні хрести білили над шляхом” (О. Гончар);

*Зустрітися, щоб зразу розлучитись,
Щоб бідне серце отруїть,
Щоб більш ніколи не зустрітись
І вічно втратою болить.*

О. Олесь

*Якби *зострілися* ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?*

Т. Шевченко

Значно складніша семантична структура російського дієслова “встречаться” призвела до того, що в побутовому мовленні українське дієслово “зустрічатися (зустрітися)” вживається помилково й там, де про зустріч не йдеться, напр.: “він *зустрівся* з труднощами” замість “він *натрапив (надибав)* на труднощі”, “він *мав* труднощі”; “села *зустрічалися* все рідше” замість “села *траплялися* все рідше”; “у підручнику можна *зустріти* описи природи” замість “у підручни-

ку *трапляються* описи природи”, “у підручнику *можна натрапити* на описи природи”, “у підручнику *подано* описи природи”.

Коли ж просто стверджується існування, наявність когось (або чогось), коли щось відбувається, діється, стається, належить вживати наведені вище дієслова, а також дієслово “бувати”, напр., у Т. Шевченка читаємо:

І це *трапляється* меж нами,
Що піж на серце наставля,
А сам цілує...
Якби знала
Матуся горенько твоє,
Чи оддала б за генерала
Дитя єдинеє своє?
Не оддала б... А втім, не знаю...
Бо всякі матері *бувають*.

ПЕРЕПРОШУЮ

::

ВИБАЧ

Уживаємо дієслово “перепрошую” доволі часто, не задумуючись над тим, що це дієслово – невдала, незугарна калька польського “przepraszam”, неprozора щодо своєї семантики (“пере – прошую?”). Доречнішими є словоформи дієслова ширшої семантики “вибачати” – “вибач (будь ласка)”, “вибачте”, “прошу вибачити”, “прошу вибачення”, напр.: “Нахилився над дитям, погладив голівку і крізь сльози прошептав: “*Вибач*, маленька, не знатимеш татка” (О. Маковей); “*Вибачте*, будь ласка, яким рейсом приїдуть французькі туристи до Борисполя?” (з живих уст).

Треба, однак, уникати зворотної форми “вибачаюсь”, бо це вже калька російського “извиняюсь”. Великим прихильником дієслова “вибачай” (на противагу “перепрошую”), був відомий український мовознавець – професор В. Сімович (див. його статтю “Наша товариська мова” у кн.: В. Сімович. Праці в двох томах. – Чернівці, 2005. – Т. 1: Мовознавство. – С. 288).

ЗАРАЗ

::

ТЕПЕР

У побутовому мовленні – й навіть у літературному – слово “зараз” часто вживаємо неправильно – замість прислівника “тепер”. Це наслідок інтерференції російської мови, у якій прислівник “сейчас” стосується і теперішнього, і майбутнього часів. Насправді в нашій мові прислівник “за-

раз” має значення, так би мовити, “негайності” (дії), що стосується логічно або минулого, або майбутнього, пор.: “Я попросив Марусю принести глечик води, і вона *зараз* задовольнила моє прохання” (А. Головка); “Підійди, доню, до мене”. – “*Зараз!*” (з живих уст). Синонімами слова “зараз” є фразеологізм “як стій”, прислівники “одразу”, “негайно”, “умлівіч” (неологізм, що його виввадив у літературний вжиток Д. Павличко). Українські мовознавці Є. Чикаленко, О. Курило, В. Сімович не раз у своїх розвідках писали про необхідність розрізняти семантику слів *зараз* і *тепер*. Див., напр., розвідку В. Сімовича “Великоукраїнські вислови”, 1934 р.

ЗАВШИРШКИ   Питомо українські прислівники “заввишки” (коли йдеться про міру висоти), “завширшки” (коли мовиться про міру ширини), “завдовжки” (коли йдеться про міру довжини) витісняються з ужитку, зовсім забуваються та замінюються – під впливом російської мови – іменниковими словоформами (прихованими росіянізмами) “шириною”, “висотою”, “довжиною”, пор.: “Здоровенні будяки, *заввишки* в ріст високого чоловіка, стояли, як густий ліс” (І. Франко), “Спінені воли, завдовжки у півкілометра, *заввишки*, як пароплав, котилися перед ними” (З. Тулуб); “Мотря стояла коло тину, висока та здорова, така *заввишки*, як Карпо” (І. Нечуй-Левицький); “Дніпро розкішно летється більше верстви *завширшки* під самими горами” (Ганна Барвінок); “Кров із ями свистала вігору *заввишки* з чоловіка” (із записів П. Куліша); “Де хата стояла – кропива та бур’ян *заввишки* з мене поросли” (Ганна Барвінок); “Роги по аршину *завдовжки*, коли не більше” (О. Стороженко).

ПРО СНІГ У ЛЬВОВІ   “Львів *швидше* у снігу” – читаємо в газеті, і знову згадуються слова великого словолюба О. Кундзіча про “погублені дієзи нашої мови”. Адже у цитованому реченні треба було б замість живцем переданого з російської слова “швидше” (пор. російське “Львов скорее в снегах”) ужити українське слово відповідної контекстної семантики “радше” (“Львів *радше* в снігу”). А витончений словолюб висловився б зовсім інакше – “Щось засніжило у Львові”... Загалом у таких випадках чимало залежить від контексту.

НЕ ЗАВЖДИ ПРИКМЕТНИКОВА КОНСТРУКЦІЯ ДОРЕЧНА

Коли болить голова

В українській мові подекуди вкоренилися – передусім під впливом російської – конструкції “прикметник + іменник” та майже повністю витіснили питома українські “іменник + іменник у родовому відмінкові”. Певний вплив тут і англійської мови з поширеною в ній конструкцією N + N (у формі складного слова або словосполучення), у якій перший іменник виконує роль прикметника, пор. “headache”.

Зокрема недоречна словосполука “головний біль” (пор. рос. “головная боль”), коли маємо суто українську конструкцію “біль голови”. Недоречність словосполуки поглиблюється ще тим, що слово “головний” (від “голова”) є омонімом слова “головний” у розумінні “важливий”, “видатний”.

Пор. також “владні структури” замість “структури влади”. Слід ураховувати, що прикметник “владний” досить широкої семантики і позначає того, хто виражає волю, рішучість (СУМ. – Т. 2. – С. 701-702), напр.:

Було, по вулицях знайомих
Ідеш до рідної ріки –
І раптом бачиш *владний* помах
Богдана гордої руки
М. Рильський

Англійському термінові “distribution system” відповідає український “система розподілу” (а не малограмотне, немилозвучне “дистрибуторська система”, що займає доволі місця на шпальтах газет). Подібно, маємо “відділ освіти”, а не “освітній відділ”, “перерва на обід”, а не “обідня перерва”.

ЩО... .. ТО

::

ЧИМ... .. ТИМ

Народна українська мова знає складений сполучник “що... .. то”, пор.: “Треба тікати звідси, і *що* скоріш – *то* ліпше” (С. Черкасенко); “*Що* більше усвідомлював, *то* більша ненависть змагала його” (В. Підмогильний). Складений сполучник “чим... .. тим” – наслідок надмірного впливу російської мови, пор.: “*Чем* дальше в лес, *тем* больше дров”.

ПРОФЕСОРОВІ

::

ПРОФЕСОРУ

Обидві форми правильні, оскільки іменникам чоловічого роду другої відміни (тобто тим, що в називному відмінкові однини мають чисту основу – на твердий або м'який приголосний та на *-й* – або закінчення *-о*) властиві в давальному відмінку однини паралельні закінчення *-ові*, *-еві*, *-єві та -у*, *-ю*, напр.: *робітниківі* й *робітнику*; *секретареві* й *секретарю*; *Гордієві* й *Гордію*; *Павлові* й *Павлу*. Форми на *-ові*, *-еві*, *-єві* здавна широко побутували в нашій мові, їх зафіксував автор першої друкованої граматики живої української мови Олексій Павловський (ідеться про “Граматику малоросійського наречія”, опубліковану в Санкт-Петербурзі 1818 р.). Їх знаходимо в українських літературних джерелах:

Возьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,
Та однесіть москалеві,
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.

Т. Шевченко

“А щоб допомогти в потребі, Як *сусідові* сусід, Щоб хоч добре слово мовить – Ні та й ні!” (І. Франко).

Однаке тепер в українській мові – під впливом російської – надто широкого вжитку набули форми з відмінковими закінченнями на *-у* (*-ю*). Їх інколи варто уникати ще й тому, що таке саме закінчення мають часто іменники другої відміни чоловічого роду в родовому та кличному відмінках, пор.: “премія *заводу*” (можна розуміти двояко: або “завод дав премію” або “завод її одержав”); “ні, не буду я *сину* (*синові*) коритися” і “ні, не буду я, *сину*, коритися”. У другому з наведених прикладів у письмовому тексті коми слугують показником кличного відмінка, але в усному вислові можливі різнорозуміння. Форми на *-у* (*-ю*) вживають, коли поруч є декілька іменників у давальному відмінку, напр.: “*синові* Остапу”, “поету Тарасові Шевченку”, “брату Павлові”.

НЕ ЗАБУВАЙМО ПРО КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК!

Своєрідна коштовність нашої мови – можливість використовувати звертання (часто образне) у кличному відмінку, що має тільки йому властиві закінчення. Згадується

Шевченкові рядки – рядки поета, що своїми віршами підніс українську матір до рівня Богоматері:

А воно так маленьке,
Воно ще й не лазить.
І коли-то воно буде
Гратись і промовить
Слово *мамо*, Великеє,
Найкращеє слово!
(“У нашім раї на землі...”)

Згадаймо О. Довженка: “*Мамо, матінко* моя, де ви?.. Де ви, голубко, *матінко* моя сива?” Про український кличний відмінок письменник та перекладач О. Кундзіч слушно написав: “Я собі образно уявляю кличну форму, як простягнені до когось руки в більш чи менш підкресленому жесті”. У художньому мовленні звертання часто складаються із ключового слова (іменника) та цілої низки пояснень, уточнень до нього, пор.:

І нині – будь! І присно – будь!
Зигзице! Ярославно! Ладо!
Моя Ти *радо* і *порадо* –
І нині – будь, і присно – будь.
І. Світличний

Експресивно звучать форми кличного відмінка у таких контекстах:

Свободолюбче – тільки море й ти!
Ш. Бодлер, пер. І. Світличний

Ні, *часе*, не хвалися, змін нема;
Нові ти зводиш піраміди й вежі,
Щоб здивувати нас, але дарма –
То все старе, лише в новій одежі.
В. Шекспір, пер. Д. Павличко

Або ж у І. Франка:

Душе моя! Душе душі моєї!

В українській мові іменники першої, другої та третьої відмін (абсолютна більшість іменників) мають закінчення в однині кличного відмінка, пор.: *Ганно, книжко, перемого, Галинко, Ярусю, сину, тату, часе, можновладче, Львово, Києве, любове, радосте* та ін. Запозичені імена та прізвища, відмінюючись за парадигмою наших іменників, також мають закінчення у кличному відмінку,

пор.: “Що коїш, *Фаусте*? Схаменись!” (Й. В. Гете, пер. М. Лукаш); “Боговінчаний *Ліре*, Кого я поважаю, як владика” (В. Шекспір, пер. М. Рильський).

**СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ:
“НАЙБІЛЬШ ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЕТАП”
ЧИ “НАЙВІДПОВІДАЛЬНІШИЙ ЕТАП”?**

В українській мові є дві форми ступенювання прикметників: проста (додаванням суфікса *-іш* або *-ш* у вищому ступені та додаванням префікса “най” до форми вищого ступеня у найвищому, напр.: *довгий – довший – найдовший*) та складена, аналітична, що утворюється додаванням до звичайного ступеня слова “більш” (для вищого ступеня) та слова “найбільш” (для найвищого ступеня): *здоровий – більш здоровий – найбільш здоровий*. Українське художнє та народнє мовлення надає (за деякими винятками) перевагу простій формі, що є природнішою. Вона співзвучна з ритмомелодикою української мови, її потягом до розлогих слів, до складних гомерівських епітетів. Складену форму вживають тоді, коли вона стосується дієприкметника (“*випробуваний – більш випробуваний*”) або коли порівнюють прикметник з прикметником (якість з якістю): “більш ледачий, як хворий”.

В одній зі своїх рецензій Г. Кочур писав: “Жодна жива людина не скаже так, як є в перекладача: “Що є *більше страшним*, ніж бідний селянин”, кожен скаже “що *страшніше*”. Погодьмось, що словосполучення “жива людина” семантично дуже містке в наведеному вище контексті.

Українські префікси “пре” та “пра” разом з нульовою формою прикметника утворюють прикметникові форми, що вказують на дуже великий вияв ознаки або ж на давність, споконвічність:

Вже був то не затишок рідних левад,
Де вітер хистку лозу коливав,
А правда цієї землі *прастара*,
Яку почув і втілив Тарас.

Г. Кочур

А ти, *пречистая*, святая,
Ти, сестро Феба молодая...

Т. Шевченко

**БУДЬМО ОБЕРЕЖНІ:
НЕ ВСІ ЯКІСНІ ПРИКМЕТНИКИ
МАЮТЬ СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ!**

Граматики вказують, що якісні прикметники виражають ознаку предмета безпосередньо лексичним значенням своєї основи (“чесний”, “порядний” та ін.) або через властивість іншого поняття (“колючий”, “соковитий”, “мужній”) та що всі якісні прикметники мають ступені порівняння. Але як же бути з такими прикметниками, як “достойний”, “правдивий”, “порядний”, “чесний”? Поміркуймо: чи може бути людина “чесніша” або “найчесніша”? Елементарна логіка та мораль підказують, що можна бути лише або чесним, або нечесним. Це стосується й інших названих вище прикметників. Враховуючи стверджене вище, ледь чи логічно виправданням є утворювати ступені порівняння від них. Варто б подумати над доречністю у звертаннях прикметника “всечесніший”, хоча він є компонентом усталеної форми.

**СТОСОВНО ПРИКМЕТНИКІВ,
ПОХІДНИХ ВІД ВЛАСНИХ НАЗВ**

Споконвіку ці прикметники пишуться в українській мові з малої літери. Це засвідчують такі авторитетні словники, як чотиритомний “Словник української мови” Б. Грінченка (Київ, 1907–1909, перевидано в Києві 1958 р.), одинадцятитомний академічний “Словник української мови” (Київ, 1970–1980), “Правописний словник” Г. Голоскевича (Нью-Йорк, 1955), “Правописний словник української мови” за ред. Я. Рудницького і К. Церкевича (Нью-Йорк – Монреаль, 1979). Ці самі правописні норми засвідчує величезний корпус україномовної літератури – наукової, науково-популярної, художньої тощо. Щоправда, в українських виданнях, зокрема в періодиці англomовного світу, все частішають випадки написання прикметників “український”, “англійський”, “канадійський” (очевидно, правильніша форма від іменника “Канада” є *канадський*, пор.: Україна :: український, а не “українійський”) з великої літери. Це не що інше, як інтерференція англійської мови, але ж не на побутовому, неосмисленому рівні, а на такому, де люди ще більше зобов’язані бути відповідальними за Слово...

УКРАЇНСЬКА МОВА НЕ НАДУЖИВАЄ В українській газеті
ПРИСВІЙНИМИ ЗАЙМЕННИКАМИ з англомовного світу
натрапила на речення

“Ми писали *наші* листи до різних установ...” і явно відчула вплив англійської мови, де присвійні займенники постійно вживаються перед іменниками, що не властиве українській мові. Отже, правильно: “Ми писали листи до різних установ...”

ЇХ ОБОВ'ЯЗКИ – Питомо український засіб вираження присвійності (їхній) значно прийнятніший, ніж родовий відмінок (їх).
ЇХНІ ОБОВ'ЯЗКИ

ЩО – ЯКИЙ – КОТРИЙ У цій функції українському народному мовленню та українській літературі найвластивіший відносний займенник
І ПОСТПОЗИЦІЙНЕ ПІДРЯДНЕ
ОЗНАЧАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ

що, напр.:

Не цурайтесь того слова,
Що мати співала,
Як малого сповивала,
З малим розмовляла.
Т. Шевченко

Високий, рівний степ,
Зелений ряд могил.
І мрійна далечінь,
Що млою синіх крил
Чарує і зове до еллінських колоній.
М. Зеров

Ми – душі, *що* насмілились безсмертя
Своє збагнути.
Дж. Г. Байрон, пер. М. Кабалюк

Займенники *котрий* та *який* у цій функції малоприродні, хоча загалом норми української мови допускають їхній ужиток перед постпозиційним підрядним означальним реченням.

Але незмінне формою *що* не може визначити всі непрямі відмінки. Для цього українська мова, як і деякі інші, додає до слова *що*

особовий займенник у третій особі потрібного роду та відмінка: *що він, що вона, що під нею*, пор.: “Та в його така сопілка була, *що він нею* звірив своїх викликав” (І. Рудченко); “Бодай та степовая могила запала, *що я під нею* жито жала” (П. Чубинський).

ШУКА

::

ШУКАЄ –

ЧИ ПРАВИЛЬНІ ЦІ ФОРМИ?

а й у літературній (зокрема в поезії), усе більшого поширення набувають форми без закінчення -є, що за своїм походженням належать до південно-східних говірок української мови, пор.: “Усе *диха* синім вогнем” (М. Коцюбинський); “Лише тебе моє серце *шука* у тужливім пориві” (І. Франко); “Про весну мріє ясенюк, і *підроста* в селі синок” (А. Малишко). Це один з тих випадків, коли своєрідності говірок проникають в літературну мову й закріплюються в ній.

НЕ ЗАБУВАЙМО ФОРМ ДАВНОМИНУЛОГО (ПЕРЕДАМИНУЛОГО) ЧАСУ!

Передминулий (давноминулий) час (англ. Past Perfect) становить одну з найхарактерніших особливостей української порівняно з іншими східнослов'янськими мовами – російською та білоруською. Утворюється він із двох форм минулого часу – головного й допоміжного дієслова “бути”: “був узав”, “була заспівала”, “було стало”, “були заграли”. Позначає передминулий час (як і в інших мовах, де є така часова категорія) – дію, хронологічно першу з двох чи кількох минулих, напр. “*Дунав був* іти на Запорожжя і *розпродав* усе своє добро” (П. Куліш); “Там *уломилось* щось було біля віялки, а вину на нього *склали*” (С. Васильченко); “Сайгор *думав був* піти з Григорієм, але потягнуло до ставка освіжитися від спеки нагартованого дня” (М. Хвильовий). Форма передминулого часу була споконвіку в українській мові як її особливо характерна риса, і досі її широко вживають на всій території України, зокрема в народному мовленні.

Лексико-граматичні своєрідності

ПРО ДВІ ФОРМИ МАЙБУТНЬОГО НЕДОКОНАНОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Буду читати – читатиму

Категорія майбутнього часу своєрідна, оскільки в ній майбутність поєднується з модальністю. В українській мові категорія майбутнього часу прецікава

тим, що дієслова недоконаного виду мають дві однаково доречні форми: синтетичну (*читатиму, мандруватиму*) й аналітичну (*буду читати, буду мандрувати*). Форми майбутнього часу з *-му* (*-меш* і т. д.) (*читатиму, читатимеш* і т. д.) – одна з найцікавіших і найоригінальніших своєрідностей української мови. Лише сербська з усіх слов'янських мов має форму майбутнього часу, дещо подібну до цієї української. Оскільки російська такої форми не має, то в епоху підготалітарного “злиття усіх мов і народів” на цю українську форму не звертали належної уваги, і в більшості наших граматик останніх десятиліть форму на *-му* розглядали як рівнозначну з формою “буду (будеш і т. д.) + неозначена форма дієслова”. До речі, замість терміна “неозначена форма дієслова” українські мовознавці 20–30-х рр. минулого століття (С. Смерчанський, О. Курило, М. Наконечний та ін.) уживали місткий термін “дієменник” – може, він і має право на громадянство в українській мовознавчій терміносистемі.

Насправді, коли в мові є паралельні форми, то або одні зникають, а інші перемагають, ще інші набувають додаткового стилістичного чи семантичного відтінку. Певні значеннєві відмінності відчутні між цими двома українськими формами майбутнього часу. Ще великий наш мовознавець О. Потебня вказував, що у формі з *-му* відчувається початковість дії. Він писав, що вжити у реченні “Як налякаєш мене, то всю ніч *буду жохатись*” форму “*жахатимусь*”, означало б перенести увагу на початок дії, а не на її тривалість – на стан страху протягом усієї ночі (праця “Из записок по русской грамматике”). Професор І. Шаровольський на підставі вивчення найстаріших писемних пам'яток української мови дійшов висновку, що форми з *-му* в давнину підкреслювали активність, ініціативу дійової особи, а згодом ідея активності та ініціативи ослабла – залишилося тільки значення початку (студія “Прийдучий час на *-му*”).

Синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду “одомашнилися” і в усному мовленні, і в художній літературі, пор.:

Ти ще виболюєшся болем,
ти ще роздерта на шматки,
та вже крута і непокірна,

*Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії...*

В. Симоненко

Отут води логожі і трави хороші,
Очерсти гнучкі й могили високі
Статємо, коні *попасімо*,
Покіль сонце обігріє...

"Дума про втечу трьох братів з Азова"

Ми стали скромні, стали непомітні,
Скупі на жест і мову запальну.
Але *не кидаймо* свого "клену"
Тим давнім дням борні і кроволитні.

М. Зеров

Заклична форма ("станємо", "попасімо", "не кидаймо") відрізняється від наказової форми ("лети", "припливайте", "опустіться") тим, що серед осіб, до яких автор звертається, є і він (вона) сам (сама). Душа нашого народу плекає більше заклик, ніж наказ, тому-то закличні форми глибоко властиві нашій мові, як ось:

*З'єднаймо ж всі сили, зберімо спокій,
зустріньмо збройно хвилину страшну.
Розлучені грубо, ми скрізь пронесімо
думку одну і душу одну.*

Г. Кочур

"Роззирнімося навколо і полюбімо цей світ" (В. Шевчук). Цікаво, що і в англійській мові, і в російській заклична форма має лише аналітичний характер (тобто, утворюється додаванням ще одного слова, до певної форми іншого дієслова, пор.: англ. "Let's do it!"; рос. "Давайте сделаем это"). Щоправда, форми з "давай" проникли і в українську класику, хоча з деяким зсувом у семантичній структурі:

Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки,
Давай воли його по-своєму *судить*.

Є. Гребінка

На жаль, у граматиках української мови, виданих і в Україні, і поза її межами (напр., у "Граматиці української мови" Д. Кислиці, опублікованій у Нью-Йорку в 1995 р.), закличну форму заховують просто до форм наказового способу, не підкреслюючи своєрідності її значення. На практиці це призводить до того, що замість закличної форми синтетичного характеру (із флексіями *-імо*,

-ім, -мо) в українській мові (як наслідок інтерференції російської мови) дедалі частіше вживається зовсім чужа аналітична калькована конструкція з дієсловом “давайте”: “давайте читати” (замість “читаймо”); “давайте працювати” (замість “працоймо”). І вже хіба трагічна глухота до слова породжує такі заклики-покручі, як: “Давайте будемо!” (замість “Будьмо!”), що їх, на жаль, тепер можна почути не раз в українському радіомовленні чи на телебаченні. Дуже часто замість закличної форми вживається абсолютно невинувато майбутній час дієслова, пор.: “*Будемо* гідні цієї місії!” замість “*Будьмо* гідні цієї місії!”

ПРО ЗАСИЛЛЯ ПАСИВНОГО СТАНУ

“Наступного дня мною *було оприлюднено заяву*, в якій ішлося...”, – пише народний депутат одного з округів Львівщини, у повідомленні, що його публікує одна з львівських газет... А в іншій статті читаємо: “Ним була *написана дисертація* на тему...” На телебаченні чуємо: “Ті фотографії, що були показані мною...” Начебто усе гаразд, але й автор повідомлення, і редактор газети, на жаль, мислять російськими синтаксичними схемами. Вони не задумуються над тим, що вболівати за рідну мову – це не лише ганьбити і дійсних, і уявних ворогів її (що не дуже важко!), але, у першу чергу, вміло користуватися цією мовою, змагатися до чистоти та милозвучності у ній, писати так, щоб кожна думка знаходила свою справжню кришталеву форму, не перекручувати її синтаксис, що, за влучним висловом М. Рильського, є “душею мови” (Рильський М. Про мову // Як парость виноградної лози. – Київ, 1973. – С. 42).

Уживання пасивних конструкцій замість активних в українських текстах – ось де інтерференція російської та англійської мов відчувається особливо різко. Адже одна з головних своєрідностей української мови – це дуже широке застосування активних дієслівних конструкцій. І, очевидно, наведені на початку статті покручі нормально звучали б українською мовою ось як: “Наступного дня я оприлюднив заяву, в якій ішлося...”; “він написав дисертацію...”; “показані мною фотографії...” (“ті фотографії, що я показав...”).

ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА -НО, -ТО “Молебні були відправлені”,
Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ “протокол буде надрукований”, “храм був зруйнований” – у всіх цих фразах вжито українські слова, однак самі фрази звучать не природно, не по-українському, оскільки функцію присудка в них виконують пасивні дієприкметники. Однією з синтаксичних своєрідностей української мови є широке вживання дієслівних безособових форм на *-но, -то* в ролі присудка, як у Т. Шевченка:

Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано
(Премудрого *одурено*).

Пасивні дієприкметники також властиві українській мові, але вони частіше виступають у ролі означення, напр.:

Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтеся, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Завмерлеє в серці кохання.
І. Франко

Пасивна конструкція в українській мові (на відміну від російської та англійської), як правило, штучна. Отже, наведені фрази повинні звучати по-українському: “Молебні було відправлено”, “протокол буде надруковано”, “храм було зруйновано”. У таких випадках в українській мові можливі й неозначено-особові дієслівні конструкції: “Відправили молебні”, “протокол надрукують”, “храм зруйнували”. Будьмо обережні з пасивними конструкціями! Врахуємо, що фрази “Я хочу бути почутим...”, “З цією метою мною буде зроблено...” (які, на жаль, так часто можна почути в нашому побуті) – наслідок грубого відхилення від українських мовних нормативів. Наскільки природніше звучать фрази: “Для цього я зробив...”, (“Я зробив це, щоб...”), “Я хочу, щоб мене почули...”

ОБЕРЕЖНО: ВІДДІЄСЛІВНІ
ІМЕННИКИ НА -ННЯ (-ТТЯ)

Віддієслівні іменники на *-тя, -ття* не властиві українській мові. Потребу обмежувати вжиток віддієслівних іменників в українській мові обгрунтували мовознав-

ці Розстріляного відродження, зокрема О. Курило, С. Смеречанський, О. Сиявський. Замість них треба вживати дієприслівникові звороти, конструкції з особовими формами та неозначеною формою дієслова, як ось:

Неправильно

При досліджуванні цього питання ви забули найголовніше.

Без складання відповідного плану я не візьму на себе...

Після написання роману письменник виїхав...

Спосіб збирання матеріалів

Не маю часу на читання...

Вода до купання дітей

Чути падання крапель дощу...

Правильно

Досліджуючи це питання, вони забули найголовніше.

Не склавши відповідного плану, я не візьму на себе...

Написавши роман, письменник виїхав...

Спосіб збирати матеріали

Не маю часу читати...

Вода, щоб купати дітей

Чути, як дощові краплі падають...

НЕ УНИКАЙМО ПРИСЛІВНИКІВ! У сучасній українській усній та письмовій мові, на жаль, узвичаєно (очевидно, під впливом російської мови) вживати іменник з прийменником ("Олена в нерішучості стояла в коридорі"; "Він сказав із заздрістю") там, де в народному мовленні та в класичній літературі користуються прислівником. Отже, слід вживати:

"нерішуче" зам. "в нерішучості";

"заздрісно" зам. "із заздрістю";

"нетерпляче" зам. "з нетерпінням";

"завзято" зам. "із завзяттям";

"завглибшки" зам. "глибиною";

"завгрубшки" зам. "товщиною";

До жаргонізмів належать також вислови "перше всього", "перш за все". Це кальки російського вислову "прежде всего". По-українському слід сказати "передусім" ("передовсім"), "насамперед". Недоречні в українській мові і вислови "в першу чергу", "у свою чергу", що є кальками російських "в первую очередь", "в свою очередь" – адже ні про яку чергу тут не йдеться. Замість цих покручів доречно вживати прислівники "передусім", "найперше", як ось: "Прийшов додому і *передусім* відшукав Олексу" (І. Муратов); "*Насамперед* скажу про своє здоров'я і про свою роботу" (М. Коцюбинський)."

ПРИЙМЕННИК “ПО” – ОБЕРЕЖНО! Радіо повідомило, що організують в Україні новий “департамент – по боротьбі з корупцією”. Було б краще, якби в системі нашої влади були просто *відділи*... Чим це слово гірше від чужого *департамент*? Серед політиків, на жаль, мало знавців мови. Інша очевидна помилка – це прийменник “по”. Грамотно назва нової організації звучала б “відділ (для) боротьби з корупцією”.

У побутовому мовленні, у засобах масової інформації України відчувається нездорова тенденція надмірного ужитку прийменника “по”, що призводить до утворення неокочивних, ненормативних конструкцій. Пояснюється це явище впливом російської мови, де прийменник “по” має значно більше значень, ніж в українській мові. С. Крижанівський якось вдало зауважив, що з прийменником “по” маємо стихійне лихо.

У нашій мові прийменник “по” вживається найчастіше для позначення:

- а) мети (зі знахідним відмінком, звичайно після дієслів руху): “Пішли з товаришем ми *по гриби*” (В. Лучук);
- б) межі (зі знахідним відмінком) “А повинь заливала верболози *по саме небо і по самі котики*” (Л. Костенко);
- в) місця дії (з місцевим відмінком): “Щось лізе вверх *по стовбуру*” (Т. Шевченко);
- г) часу (із місцевим відмінком у значенні “після”): “Вірсавія пішла Спочити трохи *по вечери*” (Т. Шевченко);
- г) кількості (зі знахідним відмінком): “Вільшанські схизмати *По три сім’ї, по чотири* Живуть в одній хаті” (Т. Шевченко).

Ось деякі випадки, коли прийменник “по” вживається недоречно:

- “план по заготівлі” зам. “план заготівлі”;
- “по технічним причинам” зам. “через технічні причини”;
- “по заявках” зам. “відповідно до заявок”;
- “по праці – честь” зам. “за працею – шана”;
- “по всіх правилах” зам. “за всіма правилами”;
- “по наших підрахунках” зам. “за нашими підрахунками”;
- “заходи по дальшому поліпшенню роботи” зам. “заходи (щодо, до) дальшого поліпшення роботи”;
- “конференція по проблемі” зам. “конференція з проблеми”;
- “по понеділкам” зам. “щопонеділка”, “кожного понеділка”;
- “я живу по вулиці Івана Франка” зам. “я живу на вулиці Івана Франка”;
- “чергова по станції” зам. “чергова на станції”;
- “робоча група по узгодженню” зам. “робоча група для узгодження” та ін.

“НА ГАЛИЧИНІ”: ПРОБЛЕМА З ПРИЙМЕННИКАМИ

Згідно з чинними правилами української граматики та мовного вжитку, прийменник “в/у” вживається з іменниками у місцевому відмінку для позначення місця, де відбувається дія. Тому вираз “у/в Галичині” відповідає нормам української мови. А стосовно узусу, то наведу лише заголовки окремих праць І. Франка: “Азбучна війна в Галичині 1859 р.” (цю статтю варто б уважно перечитати деяким сучасним горе-поборникам “ідеї” переходу українців на латиницю – є й такі!), “Двори і хати в Галичині”, “Еміграційні агенти в Галичині”, “Йосиф Шумлянський, львівський єпископ 1668–1708 рр., і заведення унії в Галичині”, “Лихварство в Галичині”, “Політичні сторонництва в Галичині”, “Робітничі відносини в Галичині” та чимало інших. А пишу про це тому, що в засобах масової інформації України все частіше бентежить покруч “на Галичині”.

До речі, набуває поширення і фраза “на таборі”, хоча сполука “в таборі” (йдеться про пластунські табори) відповідає і логіці, і нормам української мови. Т. зв. “вседозволеність” у мовних питаннях, розхитування доречних мовних норм ні до чого доброго не доведуть.

БЕЛАДНЯ – ЖИВА ДУША МОВИ

У цікавій українознавчій статті читаємо: “То був московський цар Пьотр І, який дав ці штучні назви... То був московський цар Пьотр І, який приписав російській імперії історію...” І жаль стає, що свої слушні думки автор не висловлює правильною українською мовою. Адже можна нанизати чимало добірних українських слів, але це ще не означає, що матимемо дійсно український текст, бо душа мови – у складні, а саме в наведених вище реченнях порушено синтаксичну будову української мови через калькування (з деякими видозмінами) англійської емфатичної конструкції *it was... that*. У сучасній українській мові для виділення, більшої конкретизації особи чи предмета, для підсилення ознаки (однаково, як і обставин часу, місця чи способу дії) уживаються частки “саме”, “якраз” та рідше зв’язане словосполучення “не хто інший як”, пор.: “Як не згадати, що саме М. Драгоманів був учителем Лесі Українки” (М. Рильський); “Саме гречка розцвілась” (із записів І. Рудченка); “... вранці-рано, в пилипівку, Якраз у

неділю, Побігла я за водою...” (Т. Шевченко); “*Не хто інший, як В. Вишниченко зачитував відозву Української Центральної Ради 22 березня 1917 р.*” (В. Чапленко).

Аналогічно, цитовані вище речення повинні б звучати так: “Саме (якраз; не хто інший як) московський цар Пьотр І...”

ПРО НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ Чи задумувались Ви, шановні читачі, над тим, яким потужним виразовим засобом у мовленні є називні (номінативні) речення – односкладні речення, головний член яких виражений іменником або субстантивованим словом у формі називного відмінка? Головний член може виражатися також і словосполученням. Інколи номінативні речення складаються з декількох однорідних підметів або ж включають означення, що стосується головного члена речення. Ось уривки з двох поезій В. Стуса:

Обколоте, в памерзі стогне вікло,
і свічка у склянці, у плящі вино,
у горлі застуда, у серці – пітьма,
бо вне зав'ююгою грім-Колима.
Провалля і кручі. Горби і горби.

Сніги і стужа. Вітри й морози.
Гудки і крики. Чорні прокльони.
Собачий гавкіт. Крик паровоза...

ЯКБИ У підрядних реченнях з ірреальною, можливою або
:: припустимою умовою вживаються у сучасній українській розмовній мові і сполучник “якби”, й конструкція
ЯКЩО сполучника “якщо” з часткою “б” (“би”) – “якщо б” (“якщо би”), пор.: “Ще довго сидів та базікав би з тобою, *якби* мав час”; “*Якщо б* ти вчився в університеті, то, напевно, знав *би* цих людей” (обидва приклади – з живого мовлення).

Однак сполучник “якби” і милозвучніший, і компактніший. Сама природа умовних речень зумовлює наявність частки “б” (“би”) у головному реченні, отже, конструкція “якщо б” (“якщо би”) створює певні труднощі навіть для вимови. До того ж, “якби” – цитомо український сполучник, а “якщо б” (“якщо би”) – зайва

калька російської конструкції “если бы”, якій не місце в українській мові. Саме тому справжні знавці української мови вживають виключно сполучник “якби”. Ось декілька прикладів:

*Якби мені черевики,
То пішла б я на музики.
Т. Шевченко*

*Якби ви з нами подружили,
Багато дечому б навчились.
Т. Шевченко*

*Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову –
Вдвоє, втроє б витерпіла
За єдине слово!
Т. Шевченко*

“Якби Калинович у звичайнім часі зустрів таку постать на вулиці, не звернув би ніякої уваги на неї” (І. Франко); “Якби я мав карбованців п’ятсот, так я б уже подивився, як люди живуть” (Г. Тютюнник).

БУДЬМО УВАЖНІ ДО НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ РІДНОЇ МОВИ!

Часто хвалимося, що наша мова – преспівуча, але мало дбаємо

про те, щоб вона була саме такою. Зокрема, неуважні ми часто до наголошування слів, до їхнього наголосу. Дотримання норм наголошення і вимови – один з головних показників культури усного мовлення.

Наголос – це виділення в слові складу за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові. В українській мові наголос силовий, або динамічний, тобто він виражається посиленням голосу у вимові наголошеного складу. У деяких мовах (напр., литовській, китайській) наголошений склад виділяється не посиленням наголосу, а підвищенням тону. Такий наголос називається тонічним, або музикальним. Є мови, що мають постійний наголос, напр., чеська та угорська, у яких звичайно наголошується перший склад; у французькій мові наголос падає найчастіше на останній склад, а в польській – на передостанній.

Привабливою особливістю української мови є те, що наголос у ній вільний, не закріплений за якимось постійним місцем для всіх

слів. На цю особливість української мови звернув у І. Франко у статті “Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання”: “Українська мова, аналогічно до грецької, має різнорідні наголоси, навіть різнорідніші, ніж грецька (назва села Нагуєвичі має наголос на четвертім складі, а Тустановичі на п'ятім від кінця, що в грецькій мові не трапляється ніколи), а польська, аналогічно до латинської, має всі наголоси на передостаннім складі”. Додаймо до Франкових слів, що наголос в українській мові може бути також на шостому складі від кінця, напр., “жа́луватиметься”, а навіть на сьомому – “нала́годжуватимуться”. Наголос в українській мові не лише вільний, а й рухомий, тобто він дуже часто змінює своє місце в різних формах того самого слова: *учи́тель :: учи́телі; доро́гий :: доро́жче; бу́ти :: було́* та ін.

У нашій мові наголос може змінювати лексичне значення слова, тобто може бути семантизованим. Серед перекладачів в Україні поширений був жарт про те, що українське речення “Старенька взяла конячку та поїхала до міста” нерозторопний перекладач передав поанглійському як “The old woman bought a bottle of cognac and left for the town”, не врахувавши, що “кон[ь]ячку” – це алкогольний напій, а “коня́чку” – ідеться про тварину. Ось декілька прикладів:

мука́ (“борошно”) :: му́ка (“страждання”);

дорога́ (1 / “люба”, “мила”; 2 / “що коштує великі гроші”) :: доро́га (“шлях”);

недо́носок (“старе взуття чи одяг”) :: недонóсок (“передчасно народжена дитина”);

лупа́ (“маленькі часточки рогових клітин, що утворюються біля коренів волосся на голові”) :: лу́па (“оптичний прилад”);

па́ша (“трава на пасовищі, що є кормом для худоби”) – паша́ (“почесний титул найвищих військових і цивільних урядовців в Османській імперії, султанській Туреччині”);

ко́лос (“колосок”: хилиться достиглий колосок) :: колóс (“велетень”);
типóвий (“характерний”: *типóві риси людини*) :: типові́й (“зразковий”: *типові́й проєкт*);

шко́да (як іменник означає: / “втрата”, / “дитина, що пустує”; як прислівник означає “жаль”) :: шкода́ (прислівник зі значенням “даремно”), пор.:

Не сумуй, що врода

Опадає з личка;

Не сумуй, то шко́да

Дуже невеличка.

П. Грбовський

І стоїть таке дівчатко,
посміхається до татка,
довгий пензель у руці,
різні фарби на лиці.
– Ах ти, шкóдо наша, шкóдо!
Що ж ти наробила?
Н. Забіла

Теплий кожух, тільки шкóда –
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Т. Шевченко

Шкода́, каже, і не проси,
П'ятсот, каже, коли даси,
Бери хоч зараз...
Т. Шевченко

У деяких українських дієсловах за допомогою наголосу розрізняють доконаний і недоконаний вид:

вивóдити – віводити;
закликáти – заклікати.

Деякі слова мають подвійні наголоси. У них наголос не впливає зовсім на значення слова, пор.: **завжди** і **завжди́**.

Т. Шевченко милується наголосом, віртуозно скеровує його:

Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Гли́боко! глибо́ко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засядуть, і премудрих
Немудрі одурять!

Або ж:

... Подай їм силу
Твого́го мученика сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До са́мого, са́мого краю!

Таким самим майстром наголосів є П. Тичина:

А дру́гий грім – дру́гим ще далі
Гримкоче, хоче і радіє...

Щоб правильно вимовляти слова, необхідно постійно користуватися відповідними лексикографічними джерелами, зокрема словниками-довідниками:

Українська літературна вимова і наголос / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – Київ: Наук. думка, 1973.

Орфоспічний словник української мови / Укл. М. І. Погрібний. – Київ: Рад. школа, 1984.

Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – Київ: Видавничий центр “Академія”, 1998.

Орфографічний словник української мови / Укл. С. І. Головащук, М. М. Пешак та ін. – Київ.: Довіра, 1999.

Складні випадки наголошення / Укл. С. І. Головащук. – Київ: Либідь, 1995.

Орфоспічний словник української мови: У 2 т. / Близько 140000 слів / За ред. М. М. Пешак, В. М. Русанівського. – Київ: Довіра, 2003.

Івченко А. Орфографічний словник української мови. – Харків: Фолю, 2005. – 528 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Гол. ред. – В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2003.

Український орфографічний словник. – 4-те вид., перероблене і доповнене / 155000 слів / За ред. В. М. Русанівського. – Київ: Довіра, 2005.

ЩО В ІМЕНІ ТВОЄМУ...

Вітворення українських власних назв (антропонімів, топонімів) графемами англійської мови

“Bohdan”, а не “Bob” чи “Bogdan”

“Halyna”, а не “Helen” “Galina”

“Halychyna”, а не “Galicia”.

Кожен парід має історично, відповідно до своєрідностей своєї мови, свій усталений ономастикон, тобто сукупність власних назв у словниковому складі мови. Це й географічні назви, й імена та прізвища людей.

Ім'я людини – також універсалія: немає людини без імені, хоча впродовж віків люди жили без прізвищ. Ще Гомер сказав:

... взагалі без імення ніхто між людей не буває –
Хто б не родився на світ – родовита людина чи проста,
Кожного з них, породивши, іменням батьки наділяють.

Пер. Борис Тен

Щоб правильно вимовляти слова, необхідно постійно користуватися відповідними лексикографічними джерелами, зокрема словниками-довідниками:

Українська літературна вимова і наголос / Відп. ред. М. А. Жовтубрюх. – Київ: Наук. думка, 1973.

Орфоепічний словник української мови / Укл. М. І. Погрібний. – Київ: Рад. школа, 1984.

Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – Київ: Видавничий центр “Академія”, 1998.

Орфографічний словник української мови / Укл. С. І. Головашук, М. М. Пещак та ін. – Київ.: Довіра, 1999.

Складні випадки наголошення / Укл. С. І. Головашук. – Київ: Либідь, 1995.

Орфоепічний словник української мови: У 2 т. / Близько 140000 слів / За ред. М. М. Пещак, В. М. Русанівського. – Київ: Довіра, 2003.

Івченко А. Орфографічний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2005. – 528 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Гол. ред. – В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2003.

Український орфографічний словник. – 4-те вид., перероблене і доповнене / 155000 слів / За ред. В. М. Русанівського. – Київ: Довіра, 2005.

ЩО В ІМЕНІ ТВОЄМУ...

Відтворення українських власних назв (антропонімів, топонімів) графемами англійської мови

“Bohdan”, а не “Bob” чи “Bogdan”

“Halyna”, а не “Helen” “Galina”

“Halychyna”, а не “Galicia”.

Кожен нарід має історично, відповідно до своєрідностей своєї мови, свій усталений ономастикон, тобто сукупність власних назв у словниковому складі мови. Це й географічні назви, й імена та прізвища людей.

Ім'я людини – також універсалія: немає людини без імені, хоча впродовж віків люди жили без прізвищ. Ще Гомер сказав:

... взагалі без імення піхто між людей не буває –

Хто б не родився на світ – родовита людина чи проста,

Кожного з них, породивши, іменням батьки наділяють.

Пер. Борис Тен

сприйнятті інших народів порушується. Нині англійська мова – єдина світова. Саме тому якнайправильніше відтворення українських антропонімів та топонімів англійськими графемами – справа державної ваги, бо йдеться про мовну репрезентацію державності України. А в наших умовах обов'язок кожного – репрезентувати її повсюдно.

Значущість правильного відтворення звучання наших назв іноземними мовами добре розуміли окремі науковці в Україні та діаспорі, які ніколи не спотворювали рідних слів заради вислужництва й інших навчали читати так само. Одначе лише у Вільній Україні можна на державному рівні обговорити та дослідити ці складні проблеми. А складні вони тому, що, по-перше, нема і не може бути ідеальних принципів і правил міжмовної транслітерації та транскрипції, оскільки звуковий склад мов, у тому числі української та англійської, – надзвичайно різноманітний. По-друге, дуже заважає нам сила звички впертого, егоїстичного узусу.

Наукові установи в Незалежній Україні, зокрема Наукове товариство імені Шевченка у Львові, одразу приступили до вироблення одностайної продуманої системи загальноприйнятих принципів відтворення українського ономастикону головними європейськими мовами. У грудні 1993 р. в Інституті української мови Національної академії наук України відбулася Міжнародна наукова конференція, присвячена встановленню наукових засад відтворення українських власних назв в іноземних мовах, що використовують алфавіти на базі латинської графіки.

В Україні ми докладаємо максимум зусиль, щоб втілити ці наукові принципи в життя. З надією, що над цією проблемою замисляться мої країни і в Україні, і в англійському світі, подаю нижче систему українсько-англійських відповідників. Розумію, що вона може зацікавити лише тих, для кого святі Франкові слова: „Кожен думай, що на тобі мільонів стає стоїть, Що за долю мільонів мусиш дати ти одвіт”. До інших не звертаюся, хай існують собі “Бобами”, “Галінами”, “Вальтерами”, “Васями”, “Ванями”. У “Соборі” О. Гончар назвав таких байдужників “шашликоїдами” та “тяглом історії”. Влучно!

Правила передачі звучання українського ономастикону графемами англійської мови

При випрацюванні цих правил група дослідників керувалася як результатами зіставного аналізу фонетичних і графічних систем української та англійської мов, так і необхідністю лінгвістично ствердити нашу державність.

Українська буква	Англійська буква	Примітки	Приклади
А, а	A, a		
Б, б	B, b		
В, в	V, v		
Г, г	H, h		Грабовецька - Hrabovets'ka
Ґ, ґ	G, g		Ґаба - Gaba
Д, д	D, d		
Е, е	E, e		
Є, є	Ye, ye	На початку складу та після апострофа	Євпаторія - Yevpatoriya; Ємець - Yemets'; Жаб'є - Zhabye; Виріє - Vyriye
	Ie, ie	Усередині складу	Синевидне - Synievydne
Ж, ж	Zh, zh		Журба - Zhoorba
Зг, зг	Z.h, z.h	У власних назвах зі сполученням "зг" при передачі англійською мовою треба позначити крапкою, що йдеться про дві букви	Згага - Z.haha; Зазгага - Zaz.haha; але: Жгага - Zhaha
З, з	Z, z		
И, и	Y, y		Пилип - Pylyp
І, і	I, i	У закритому складі, крім випадків, коли склад закінчується на "р"	Лісний - Lisnyi
	Ee, ee	У відкритому складі та в закритому складі, що закінчується на "р"	Лісовий - Leesovyi; Лірник - Leernyk
Ї, ї	Yi, yi	Назву столиці України треба б передавати англ. Кууїв, але тут допускаємо певне спрощення та передаємо Куїв	Їжак - Yizhak
Й, й	Y, y	На початку складу	Йоржик - Yorzhyk
	I, i	Усередині складу та в дифтонгах	Цай - Tsai
-ий	-yi	Закінчення	Чорний - Chonyi
-ій	-iy	Закінчення	Чорній - Chorniy

К, к	K, k		
Л, л	L, l		
М, м	M, m		
Н, н	N, n		
О, о	O, o		
П, п	P, p		
Р, р	R, r		
С, с	S, s		
Т, т	T, t		
Тс, тс	T.s, t.s	Буквосполучення "тс" передаємо з допомогою відповідних букв та крапки	вул. Університетська – Universytet.s'ka Str.
У, у	U, u	Крім випадку, коли після "у" є "р"	Українка – Ukrayinka
	oo	У випадку, коли після "у" є "р"	Курка – Koorka
Ф, ф	F, f		
Х, х	Kh, kh		Харків – Kharkiv
Ц, ц	Ts, ts		Біла Церква – Beela Tserkva
Ч, ч	Ch, ch		Чабан – Chaban
Ш, ш	Sh, sh		Шабан – Shaban
Щ, щ	Shch, shch		Щабан – Shchaban
Ь	'		Львів – L'viv
Ю, ю	Yu, yu	На початку складу, після апострофа і голосного	Юрій – Yuriy; Марію – Mariyu; Пилип'юк – Pylypyuk
	Iu, iu	У середині складу, крім випадків з апострофом та голосним	Людмила – Liudmyla
Я, я	Ya, ya	На початку складу, після апострофа та голосного	В'яз – Vyaz; Явір – Yavir; Марія – Mariya
	Ia, ia	У середині складу, крім випадків з апострофом та голосним	Хвиля – Khvylia

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

ПРО ВЛАДНУ МУЗИКУ РІДНОГО СЛОВА

Для кожної людини її мова – найкраща, найзворушливіша. Це – загальновідома істина. Та все ж – для катарсису душі – доречно інколи про красу рідної мови подумати. Відкриймо Шевченків “Кобзар” – велику Книгу Любові до України, до її мови:

Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?

Наведений уривок з балади “Утоплена” – блискучий взірць милозвучності українського поетичного мовлення, створеної алітерацією – стилістичним засобом, який полягає у повторенні окремих приголосних задля підвищення інтонаційної виразності вірша.

Пристрасне викриття колонізаційної політики царату та московської церкви в Шевченковій поемі “Кавказ” підсилюється алітерацією звука “р”:

За кражу, за війну, за кров,
Щоб братню кров пролити, просять
І потім в дар тобі приносять
З пожегу вкрадений покров!!

Особливий художній ефект поетичного мовлення досягається при сполученні алітерації з асонансом – цілеспрямованим повторенням голосних звуків у поезії. Знову згадаймо Шевченкове:

На восьме літо у неділю,
Непаче ляля в льолі білій,
Святеє сонечко зійшло....
(“У Бога за дверми лежала сокира...”)

Або ж у П. Тичини (поезія “Там тополі у полі...”):

– Се сум, се сон, лелію льо,
льолюні я, льолюні.

А які ж цікаві, змістовно місткі бувають окремі слова! І знов звертаємося до “Кобзаря”:

*Гомоніла Україна,
Довго гомоніла.
Довго-довго кров степами
Текла-червоніла.
 (“Гайдамаки”)*

Слово “гомоніти” – багатозначне. У наведеному уривкові воно має вторинне значення – “протестувати, змагатися”. Основні його значення – це “розмовляти” (про людей) та “шуміти”, “не замовкати” (про море, байраки і. т. д.), пор.: “Довгенько *гомоніли* пани між собою, а ще довше після цього мовчали” (Марко Вовчок); “Люди *гомоніли*, що кожної ночі якась біла тінь виходила з Федорової хати й прямувала до панського будинку” (Панас Мирний).

*У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить,
У моїй хатині сине море грає...
Т. Шевченко*

*Грас вільне, широкее море,
Гомонять його хвилі гучні.
Леся Українка*

Вслухаймося, друзі, у Рідне Слово, кохаймо його, бережімо його!

ПРО ГОЛОС Чи відчуваємо велике таїнство живого Слова, зокрема Рідного, Українського? Чи достатньо уважні ми до свого голосу, що є – поряд з фонетичною системою та акцентуацією – дуже важливим, суттєвим компонентом нашого усного мовлення?

Згадаймо Т. Шевченка:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!*

Видатний український мовознавець, словозахисник, професор О. Сербенська вважає голос найкращим інструментом, що його створив Господь Бог (див. книжку: О. Сербенська, М. Волощак. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем – Київ: Видавничий центр “Промісвіт”, 2001. – С. 33).

Голос – це сукупність різних щодо висоти, сили й тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату. У кожної людини голос має свій тембр – своєрідне забарвлення, силу, звучність, які багато в чому залежать не лише від фізіологічних, вроджених особливостей, а й від того, чи людина вдосконалює свій голос, дбає про добру, чітку дикцію.

Звертаючи велику увагу на писемне мовлення, ми часто не приділяємо достатньої уваги тому, щоб гарно висловлюватися, виробляти свій голос, уміти, так би мовити, “ставити” його, пізнавати його діапазон, знати дію резонаторів, голосових зв'язок, визначати оптимальну тональність.

Не забуваймо, що успіх спілкування часто залежить від якості голосу, його тембру. Голос має широку палітру характеристик.

Недаремно у “Словнику епітетів української мови” (Київ: Довіра, 1998, за ред. С. Я. Ермоленко) зафіксовано понад 300 означень до слова “голос” (і цей ряд ще не є вичерпаний!). Поряд із позитивними прикметниками “ширий”, “запальний”, “чіткий”, “м'який”, “грозозвучний”, “перлово-ніжний”, є пейоративні – “дерев'яний”, “надтріснутий”, “іржавий”, “гугнявий” та ін.

Вочевидь, диктори, актори, промовці, поети та вчителі повинні бути надзвичайно уважні до свого голосу та постійно над ним працювати. Нелегко зберегти природну ритмомелодику в постійному іншомовному наокожжі, але ж це необхідно робити, бо серед чужинців кожен мовець є повноважним представником Рідної Мови.

Зокрема, важлива якість голосу також для перекладача. До речі, дуже поширеним є таке хибне переконання, що достатньо знати дві мови на належному рівні, щоб перекладати усно й письмово в їхній площині. З цього приводу дуже чітко висловився П. Трент, мер канадського міста Вестмаунт: “Уважати, що ви можете бути перекладачем лише тому, що ви знаєте дві мови, – це те саме, що бути впевненим, що ви вмієте грати на піаніно тільки тому, що маєте дві руки”. Лише наполеглива робота, постійні вправи на розвиток і пам'яті, і мовних навиків перетворюють знавця мов у перекладача-професіонала.

“НУ, ЩО Б, ЗДАВАЛОСЯ, СЛОВА...”: Словесні образи, що виникають внаслідок застосування тропів, – “мікро-

ПРО СЛОВЕСНІ ОБРАЗИ

образи”, як їх часто називають, лежать в основі будь-якого твору красного письменства.

У тропизованих висловах актуалізуються вторинні смислові значення, внутрішня форма, посилюються та увиразнюються емоційні та оцінні забарвлення. Ще Гораций стверджував: “*Ut pictura poesis*” – (“Творити поезію – це наче малювати картину”). А ось думка М. Рильського: “Струмують образи, як понадводна мла”. Чи задумувалися Ви, друзі, над красою словесних образів?

Складний процес виникнення словесних образів неможливий без елемента фантазії, згадаймо знову М. Рильського: “Та без фантазії безсилий і Евклід!”

Іноді фантазія закликає автора зміщувати часово-просторові площини. Ось шедевр Б.-І. Антонича “Різдво”:

Народився Бог на саях
в лемківськiм містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисях
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
У долоні у Марії
місяць – золотий горіх.

Саме оригінальність словесних образів часто захоплює майстрів художнього слова. Переносний та метафоричний ужиток слів робить мову творів образною, багатою, вислів мальовничим. Ось глибокий словесний образ з поеми Т. Шевченка “Марія”: Мати Божа із своїм немовляточком – у Єгипетській пустелі і ось:

З-за Нілу *сфінкси*, мов сичі,
Страшними мертвими очима
На теє *дивляться*. За ними
На голому піску стоять
По шнуру піраміди в'ряд,
Мов фараонова сторожа.

Читача, що відчуває Слово, не може не приваблювати сміливе порівняння сфінксів із сичами, причому таке, що йде від бачення, унаочнення, від живопису.

У романі "Маруся Чурай" Л. Костенко передала страшенне горе Марусі з приводу смерті її матері такими словесними образами:

*Чвяхкотіла зсмля у старих постолах,
похилилися верби в осінньому шматті.
Повезли мою матір на білих волах,
неоплакану матір, неоплакану матір.*

Опис вражає правдивістю, хоча насправді верби не мають осіннього шмаття. Тут переважає художня правдивість.

Ось ще деякі зразки словесних образів:

*Неначе цяпляшок, в серце вбитий,
Оцю Марину я ношу.
Т. Шевченко*

*А серцеві не потурай,
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило.
Приспи ж його...
Т. Шевченко*

*В стременах став, зорить. А кінь гребе
І ловить ніздрями далеку вогкість Дону.
М. Зеров*

*Закучерявилися хмари. Лягла в глибіню блакить...
О милий друже, – зпов недуже –
О любий брате, – розіп'яте –
Недуже серце моє, серце, мов лебідь той, ячить.
Закучерявилися хмари...
П. Тичина*

*По залі голос малиновий
розливсь, як весняний струмок.
М. Драй-Хмара*

*Люблю слова ще повнодзвонні,
як мед, пахучі та н'янкі,
слова, що в глибині бездонній
пролежали глухі віки.
М. Драй-Хмара*

*Але будуть світанкові губи
Цілувати землю молоду.
М. Вінграновський*

Творення словесних образів – це гостре бачення, це прагнення до самовираження, це праця думки і для автора, і для читача. Коли

натрапляю на цікавий, несподіваний словесний образ, нагадується чомусь часто музика А. Шенберга (взяти хоча б його композицію “Просвітлена ніч”), де кожний наступний такт – несподіваний, непередбачений. Нам судилося жити у світі, де переважає слово технічне, інформативне, де панує телеекран (часто низькопробний), що не вимагає напруження ні думки, ні уяви.

Тож згадаймо Шевченкове “Учітесь, читайте...”, Франкове “Книга – морська глибина”, заглиблюймося в художні тексти, любімо художнє слово, розкошуймо ним, спілкуймося з ним, пізнаваймо його глибини, його живий подих, його таїни, щоб не зубожилося наше духовне життя, що є найвищим надбанням людини – homo sapiens!

ДБАЙМО ПРО БАГАТСТВО СВОГО СЛОВНИКА: ЕПІТЕТНІ КОНСТРУКЦІЇ

Лише дійшовши схилю віку,
Поезію я зрозумів,
Як простоту таку велику,
Таке з'єднання точних слів...

... Коли епітет б'є стрілою
У саму щонайглибшу суть,
Коли дорогою прямою
Тече метафори ведуть.

М. Рильський

Багатство епітетів – одна з питомих ознак багатства мови загалом. Епітети – могутня зброя в руках письменника, оратора, лектора, вчителя, працівника преси, матері, яка виховує своїх дітей, дипломата, який розмовляє з представниками іншої держави, та ін.

Епітет – це стилістичний засіб, в основі якого лежить взаємозв'язок емоційного й логічного значення означуваного слова. Від звичайного означення (або ж обставини способу дії, коли йдеться про епітети, виражені прислівниками) епітет відрізняється переносним і, тим самим, експресивним значенням, пор.: “Ішли довго *зеленими* лісами (О. Гончар; “зеленими” – означення); “Леся Українка з Квіткою тут була, і Черемош шумів, І по горах ліс думав свою *зелену* думу” (С. Пушик; “зелену” – епітет).

Недобрих, безсердечних людей наділяють у нас епітетом “черствий”, а означення “черствий” уживають, коли йдеться про погану якість найвагомішого в житті хлібодайного народу – хліба.

Окремі епітетні конструкції засновані на переосмисленні символів. Так, барвінок – це неодмінний весільний атрибут в Україні, де напередодні весілля дружки, назбиравши барвінку, приносять його свахам, які, ладкаючи, плетуть віночки молодій та молодому. Поет цікавої, оригінальної образності, Б.-І. Антонич писав:

Так палко вміють цілувати
Лиш ті, що перший раз цілують.
В тремтінні слів твоїх крилатих
Я барвінкову щирість чую.

Смислотворча наснага епітета дуже часто залежить від контексту. Згадаймо Шевченкові рядки з поеми “Кавказ”:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.

Очевидно, йдеться про лицарів, великим духом, тому-то лексема “великий” стає епітетом у цих рядках.

Про В. Сосюру читаємо у статті Г. Тарасюк “Раптом Метр глянув на небо, де над блідо-голубим виднокраєм висів місяць уповні, і сказав: “От місяць... кожен бачить його по-своєму. У народі він – *круторогий*, у Шевченка – *блідий, блідолиций*. А над Прилуками... Подивіться, та ж він – *бузковий*” (“Літературна Україна”. – 2003. – 17 липня).

Епітет часто виявляє надзвичайну смисло- і стильотворчу активність. У щільному сполученні з означуваним предметом він створює такі словесні формули (часто – зразки смислової поліфонії), які вміщують зерно думки, акумульовану енергію, що стає конструктивним чинником. Для епітета в українській літературній мові характерна бурхлива еволюція образності, пор.: “А ми, братове, *впертовусті* спраглі *любоправди*, на палях бездуховності й сваволі *нерозукраїнені* набираємось терпіння...” (В. Коломієць). “Коли це творилося таке *горе* – люте, *голдодорне*...” (В. Коломієць); “... *стограмовий* трудовень” (О. Гончар); “Дух *дніпровороджений*...” (В. Коломієць). Те, що тепер стало узвичаєним, у минулому дозволяли собі лише пайталановитіші та найсміливіші чародії слова, пор. Т. Шевченка: “І *небо невмите*, і *заспані хвилі*”.

Подаємо далі найхарактерніші риси українських епітетних конструкцій.

Часто семантика епітетної конструкції розкривається за допомогою порівняння. Тоді її експресивний заряд дуже сильний: “У тому ж темпі, як *мерзле горить*, взялися вдруге лагодити риштування” (О. Гончар).

Над лугом хмари *кучеряві*,
як *вівці*, що пасе їх місяць.

Б.-І. Антонович

За цими лавами похмурими
Обстану я перед віками,
І то не в гніві, не в обуренні,
А в певності *тривкій, мов камінь*.

Г. Кочур

Семантично значущою є функція епітета при власній назві, що вживається переносно, як у М. Рильського: “Гомер наш *польовий*, славетний Вересай”.

Прикметники, що означають колір, дуже часто створюють епітетні конструкції: “Над луками, залитими квітцевою повінню, холонув *оранжевий вечір*, зануривши в мілкі прибережки далеке полум’я хмар” (Григор Тютюшник). Вони, зокрема, увиразнюються семантично при протиставленні:

Ярій, душе. Ярій, а не ридай,
У *білій стужі* серце України.
А ти шукай – *червону тіль* калини
на *чорних водах* – тіль її шукай,
де жменька нас...

В. Стус

Особливе враження справляє епітетна конструкція оксиморонного характеру (що містить епітети діаметрально протилежного значення), як ось:

І от – неволя, якої не видів,
Не відав *недолею славний* Овідій.
Лиш співного світу обрій безхмарний –
Не тьмаряться звуки, не мовкнуть барви
На *проклятих, благословених путях*,
Де життя проходить. Справжнє життя.

Г. Кочур

Або ж:

Яка нестерпна *рідна чужина*,
Цей погар раю, *храм, зазналий скверни!*

В. Стус

Інколи епітетним конструкціям властиві повтори того самого кореня. Ось декілька прикладів із Франкового циклу “Коли ще звірі говорили”: “Аж раз дивиться, йде Лев, *страшний-престрашний*”, “Се що за якийсь *непотріб непотрібний?*”

В українському художньому мовленні є чимало постійних епітетів, що беруть початок з фольклору, зокрема з дум: “У *святу неділю* не *сизі орли* заклекотали, Як то *бідні невольники у тяжкій неволі* заплакали” (“Дума про плач певольника”); “На тихі води, На *ясні зорі*, У *край веселий*, У *мир хрещений*, В *города християнські*” (Там само); “Подай нам, Господи, з неба *дрібен дощик*, А з низу *буйний вітер*” (Там само).

Одна з найхарактерніших особливостей української мови – епітетні конструкції зі складними прикметниками, пор.:

Я із надій збудую човен,
І вже немов би наяву
З тобою, ніжний, *срібномоуєн*,
По морі радості пливу.

В. Симоненко

Світе мій гучний, *мільйонноокий*,
Пристрасний, збурушений, німий.

В. Симоненко

В мовчанні вод *пригніченовеселих*
Застигли зорі на холоднім дні...

В. Симоненко

Столезогостре в нас життя.
Хоч бій – без бою... *Стогнітний гніт*...

В. Коломієць

Епітетна конструкція часто включає прислівник, що окреслює прикмету дії чи стану: “Та ось у колодязі *якось одразу споночило*, вода увійшла глибше, *зловісно заблищала* зеленими бульбашками” (Григір Тютюнник); “До Кобзаря несли ... *урочисто й сумно*, А *жовто-синій палахкотів огонь*” (В. Коломієць).

“Ланцюжкові” епітети несуть у собі великий заряд енергії: “*Гонюдне, латане та перелатане* сирітство” (В. Коломієць).

О мила, біла, *сніжнокрила*,
Ти прилетіла, прибула
І руки навстіж розкрилила,
І шовк одкинула з чола.

М. Рильський

“Іди ж, синку, кудрявчику,
Кудрявчику-ласкавчику,
Тройзіллячком умиваний,
Сподіваний, угріваний.
М. Рильський

Дуже експресивні епітети-прикладки:

Та іноді старий козак
Верзеться, грішному, вусатий,
З своєю волею мені
На чорнім *вороні-коні!*
Т. Шевченко

Не прошумить і птах в оцім повітрі млявім,
Де сонце-велепень пливе в височині.
Ш. Леконт де Ліль, пер. М. Драй-Хмара

1998 р. київське видавництво “Довіра” опублікувало “Словник епітетів української мови” за редакцією доктора філол. наук С. Я. Ермоленко. Основний масив загальнономовних і традиційних поетичних епітетів супроводжується ілюстративним матеріалом з творів художньої літератури від І. Котляревського до наших днів, а також із сучасних газет і журналів.

ПРО КОЛЬОРЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У творах українських письменників чимало слів із колірним компонентом (висловленим або імплікованим) створюють блискучі зорові картини. Згадаймо “два кольори” Д. Павличка (“Пісня про рушник”), які ж вони зворушливі! У поезії Т. Шевченка, наприклад, вражають колірні словесні образи, “змайстровані” за допомогою характерних деталей, пластично, зі знанням контрастів та світлотіней, колірної перспективи:

Защебетав соловейко –
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили...
Т. Шевченко

Чимало кольором у творах інших письменників: "А там *синівся* німо густий ліс підгірський..." (І. Франко); "Незчуєшся, як і змай-не така ніч, відпливе зорями, *відбагряніє* загравами за Дніпром..." (О. Гончар); "Очі *сиві*, злинялі, як два замерзлі озерця..." (М. Коцюбинський).

Вже сумно вечір колір свій міняв
з *багряного* на *сизо-фіалковий*.
Я *синій* сліг від хати відкидав
І зупинився... *Синій*, оркестровий
Долинув плач до мене.
Плакав віп,
аж захлинався на сухім морозі:
то припадав *зеленим* до ялин,
що зверху *червоніли* при дорозі;
то глухо десь одлунював в саду...

П. Тичина

У баби Онисі було три сини.
У баби Онисі синів нема.
На кожній її волосині
морозом тріщить зима...

В. Симоненко

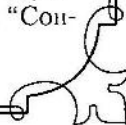
Кольореми як окрема лексико-семантична група словника мови – відкрита система: кількість кольоропозначень у мові необмежена, продовжує зростати в процесі історичного розвитку мови та мовного колективу.

Переважає більшість кольоропозначень в українській мові – прикметники або дієслова:

На восьме літо у неділю,
Нспаче ляля в льолі *білій*,
Святее сонечко зійшло.
Пустиня циганом *чорніла*.

Т. Шевченко

"Сонце сідає за повиті млоу пагорби, дніпрова глибинь *бузковіє*, *рожевим* береться... Поступово густішають, *малиновіють* оксамити Дніпра" (О. Гончар); "Між уламками *зеленіла* трава, *синіли сині* дзвоники, показуючи свої ясні осередочки" (І. Нечуй-Левицький). Зрідка зустрічаються також іменники та прислівники: "Отак розписаний, та ще підправлений *небесною* блакиттю та *бірюзою* криги, стояв і мерехтів дивний водоспад" (І. Багряний); "Сонце закотилося за гору *червоно*" (Панас Мирний).

Досить часто кольоропозначення входить до складу порівнянь. Зазвичай, такі порівняння побудовані на зіставленні з поширеними в побуті об'єктами, для яких характерна яскрава колірна ознака, пор.: “Хліб був *чорний*, як *свята земля*” (І. Нечуй-Левицький).

Для української мови характерні складні кольоропозначення, перший компонент яких – іменникова основа, як ось: “Може, Зачіплянка для того тебе й народила, щоб відкрив ти свою, Баглаєву, музику барв, що її, може, таять у собі оці спалахи вічно живого заводського неба, оці *соборно-білі* зачіплянські ночі” (О. Гончар).

Цікавим, хоча й доволі рідкісним способом позначення кольору в українській мові є прикладка: “Над містом хмарою стояв порох. Висіло *сонце-мідь*, і неба не було видно” (М. Хвильовий). Очевидно, у цьому випадку спостерігаємо не лише зіставлення кольорів (“сонце кольору міді”), а й порівняння інших характеристик: сонце – розпечене, важке, воно не сяє, а подібно до міді виблискує через завісу диму, пилу та хмар.

При кольоремах часто вживаються модифікатори для відтворення додаткової властивості кольорів. Поруч із нейтральними, закріпленими в узусі модифікаторами, у художньому мовленні застосовуються й оригінальні авторські сполучення, що слугують засобом інтенсифікації, зокрема, підсилення глибини, яскравості, насиченості кольору: “*Буйно-червоні* шаровари лицарів Запоріжжя” (О. Гончар); “Може, збоку воно і смішно, але я мав свої *радісно-сірі* очі, а чого б чоловік не зробив задля таких очей!” (П. Загребельний).

Інтенсивність кольору часто підкреслюється повтором слова або його афіксацією: “А небо *сине-сине*” (І. Багряний); Вони часто зринали передо мною, ці *сірі-пресірі* очі” (П. Загребельний). Ось особливо майстерна модифікація кольоропозначення за допомогою алітерації у В. Стуса:

Ой, як та біла білота боліла,
О як боліла біла білота!

На основі кольороназв виникають реалії. Ми маємо щастя бути свідками створення однієї з них: *Помаранчева революція* – надзвичайний здвиг народу, що став на прою і зламав старий режим корупції і недовіри в листопаді-грудні 2004 року. На основі цієї реалії виникли інші: *помаранчевий прапор, помаранчеве тепло*.

ПРО МОВУ СОЛОВ'ІНУ

Звикли ми так називати нашу мову. Яюсь замислилася я над тим, як передати семантику цієї епітетної конструкції англійською мовою, що ніколи не мала таких поетичних означень. Та ще й задумалася над тим, яку популярність здобув *соловейко* в мові *солов'їній*! Соловей (пестливо – соловейко, соловеєчко) – поширений в Україні перелітний птах родини дроздових з сірим оперенням, самець якого чудово співає, особливо в період гніздування (прислів'я: “Соловей співає, поки дітей не виведе”). У фразеологічному фонді української мови є усталений вислів “як у спасівку соловейко заспіває”, що означає “ніколи” та має іронічне забарвлення: “Я за вас тоді заміж виїду, як у спасівку соловейко заспіває” (І. Карпенко-Карий).

Іменник “соловей” часто вживається в переносному розумінні, позначаючи або людину, що має гарний, переважно високий голос і володіє мистецтвом співу, або поета-лірика: “Я – України *соловей*” (В. Сосюра). У нашій мові соловей не лише *співає* – він *щебече*, *вистіває*, *тьохкає*, *заливається співом*. Дуже поширеним є порівняння “соловейком щебече”, що стало фразеологізованим:

Нехай думка, як той ворон,
Літає та кричє,
А серденько соловейком
Щебече та плаче.

Т. Шевченко

Особливість порівняння в його імпліцитності (прислівники “гарно”, “чарівно” тощо автор тільки має на увазі), а сам об'єкт порівняння висловлено іменником в орудному відмінкові.

Прикметник “солов'їний” може вживатися як предметне означення або як епітетне: “Що *солов'їний* Вустин голос, коли скриня корожня?” (О. Гончар).

Вітром донесло
До мене щебетання солов'їне.

М. Рильський

Мені приснились ночі солов'їні,
Дівочі співи, пахощі левад.

М. Рильський

Солов'їні далі, далі солов'їні...

Знову весна розквітла на мойй Україні.

В. Сосюра

До речі, одну зі своїх поетичних збірок (1957 р.) В. Сосюра, який щиро кохався в епітеті “солов'їний”, назвав “Солов'їні далі”.

Прислівник “слов’їно” вживається дуже часто переносно:

Пісня, мов крилами, ліне,
одною тобою сія...

А серце *співа слов’їно*:
“Маріє, Маріє моя!”

В. Сосюра

“УСЕ ПІЗНАЄТЬСЯ В ПОРІВНЯННІ” В українському художньому та побутовому мовленні надзвичайно багато влучних порівнянь, і фразеологізованих, і індивідуально-авторських. Їхня семантична особливість полягає у тому, що перший компонент зберігає своє пряме значення, а інші зазнають часткового або повного переосмислення, перетворюючись при цьому з елементу порівняння в елемент інтенсифікації чи уточнення якості, що мислиться в першому компоненті. Інтенсифікація створюється завдяки образності, яка виникає при зіставленні речей і явищ, що належать до різних предметних груп. Порівняння часто вражають оригінальністю та високою художністю, як ось:

І голова у нього над плечима
була, як вежа в шапці сивини.

Л. Костенко

“Одна сльоза *котилася* по лиці, *як перла по скалі*” (В. Стефаник); “Сонце так *світить* ласкаво, що *аж каміння сміється*” (В. Стефаник).

Порівняльні конструкції часто побудовані на реаліях українського побуту:

Село! – і серце одпочине.
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.

Т. Шевченко

Дні полохливі, і невтішні,
і лаконічні, точні *дні,*
мов глечики з Опішні,
Протяті шпагами вогнів.

І. Драч

А який відгомін історії у такому порівнянні, що його зустрічаємо у романі П. Загребельного “Я, Богдан (Сновідь у славі)”:

“Байраки в степу *вузькі, мов татарські очі*”! Або ж у поезії Б. Олійника: “*П’януть, як козацький мед*”. У народі кажуть: “*Душа, як великодня хата*”.

Структурно українські порівняння мають цілу низку дуже цікавих властивостей. Оскільки в нашій мові порядок слів досить вільний, у ній часто, зокрема в поезії, вживаються порівняння в препозитивній формі, з образом у зачині. Так, у “Кобзарі”, за приблизними підрахунками, із загальної кількості 600 є 164 порівняння з такою препозитивною формою, напр.:

*Мов лату на латі,
На серце печалі нашили літа.*

*Неначе степом чумаки
Уосени верству проходять,
Так і мене минають годи.*

Окрему групу становлять порівняння, у яких функцію сполучників “мов”, “як”, “ніби”, “наче” та ін. виконує орудний відмінок іменника, пор.: “Синя хвиля *скипала молоком* біля їхніх ніг” (М. Коцюбинський); “Над степом *синім шатром розін’ялось* небо” (Панас Мирний).

*А по долині, по роздоллі
Із степу перекотиполе
Рудим ягнятком біжить
До річечки води напитись.*

Т. Шевченко

Українській мові властиві також туго спресовані т. зв. “порівняння родового відмінка”, напр.: “... його *обличчя старої баби, глибоко зоране плугом життя*” (М. Коцюбинський); “... австрієць з *хитрим ротом лисиці й гострими колючками очей*” (О. Копиленко).

Заради експресії в українському художньому мовленні порівняння доволі часто виділяється в окреме речення: “*Що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт*” (М. Коцюбинський). Інколи ніяких порівняльних засобів немає, однак порівняння, до того ж експресивне, – наявне, очевидне:

*Летять за край хрещаті журавлі,
Осінні жмуття в жовтім мерехтінні,
На чорнобривних борознах землі
Невидимо тремтять крилаті тіні.*

С. Чернілевський

*Життя – така велика ковзаниця.
Кому вдалось, не падавши, пройти?*

Л. Костенко

Найповніше художній образ виявляється у поширених порівняльних конструкціях, часто з підрядним реченням, напр.: “Велетень заревів, як звір, котрому не дали далі гнатися за здобиччю і накинули міцне путо” (Г. Хоткевич).

*Там на березі мріє кілками
Морський човен, розбитий, нужденний,
Наче звір, що в пустині пісками
Його вихор засипав південний.*

Леся Українка

БІБЛЕЇЗМИ У НАШОМУ МОВЛЕННІ Біблеїзми – це окремі слова та фразеологізми (у широкому розумінні цього терміна, включно з прислів'ями та приказками), які, відірвавшись від біблійного тексту, широко вживаються у мовленні, побутовому та літературному. Біблеїзми характерні для мов усіх християнських народів. Чимало їх і в українській мові. Перекладати Біблію – справа украй складна: у текстах кожне слово повищо звучати натхненно й містко.

Донаших предків Біблія прийшла церковнослов'янською мовою: уперше переклали її з давньогрецької мови церковнослов'янською (староболгарською – в основі своїй) у середині IX ст. просвітники слов'янських народів, брати Кирило і Мефодій. Серед українців була поширена т. зв. Острозька Біблія. Український князь Костянтин Острозький запросив до себе І. Федорова, який і опублікував цю Біблію 1581 р. з фантастичним, як на той час, накладом 1500 примірників.

Через умови життя нашого народу Біблію опублікували українською мовою порівняно пізно. 1842 р. М. Шашкевич переклав уривки Євангелія від св. Матвія і повністю Євангеліє від св. Івана.

Першим переклав рідною мовою Євангеліє (перші чотири частини Нового Завіту) наприкінці 50-х років XIX ст. український поет і перекладач Пилип Морачевський. Хоча Російська академія наук визнала цей переклад найкращим серед усіх перекладів “Євангелія” слов'янськими мовами, Синод (найвищий орган Російської православної церкви, орган дуже ворожий до України) ухвалив

14 жовтня 1860 р. заборону на друк його. “Це була неканонічна заборона українському народові читати Євангеліє своєю рідною мовою і, водночас, важкий удар по українській культурі”, – пишеше згодом І. Огієнко. Переклад П. Морачевського опубліковано лише 1906 р.

У 60-х роках ХІХ ст. перекладати Біблію українською мовою розпочав П. Куліш, що завжди керувався прагненням перетворити українців з етносу в політичну націю. До нього приєднався І. Нечуй-Левицький. 1869 р. вони залучили до перекладу І. Пулюя, відомого вченого-фізика, що мав глибокі знання богослов'я. 1881 р. Новий Заповіт у їхньому перекладі Наукове товариство імені Шевченка опублікувало у Львові. Праця над Старим Заповітом тривала. Загадкова листопадова пожежа 1885 р. у Кулішевому хуторі Мотронівка стала трагічною сторінкою в історії української Біблії (детальніше про це див. статтю В. Козирського і В. Шендеровського “Сто років української Біблії”, опубліковану в “Літературній Україні” 9 грудня 2004 р.). Перекладачі починають працювати над перекладом “Старого Заповіту” з самого початку знову. Завершив переклад уже після смерті П. Куліша І. Пулюй. Лише 1903 р. Британське та закордонне біблійне товариство видає першу повну українську Біблію (“Святе письмо Старого і Нового Завіту”) у перекладі П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя. Наступні найдосконаліші видання української Біблії опубліковано в перекладі І. Огієнка (1962) та І. Хоменка (1957, 1963, 1991). Українське біблійне товариство в Києві 2003 р. перевидає українську Біблію, опубліковано 1903 р. Цього самого року Українське біблійне товариство видає також “Новий Завіт” у перекладі о. Р. Турконяка. У 2003 р. біблеїсти М. Жукалюк і Д. Степовик опублікували в Києві “Коротку історію перекладів Біблії українською мовою”. 2006 р. опубліковано Острозьку біблію в перекладі сучасною українською мовою о. Р. Турконяка. Однак ближче знайомство з перекладом засмучує: попри титанічну дослідницьку роботу, перекладач керувався методом дослівного перекладу і, до того ж, не відчуває він стилістики української мови (Ткаченко С. Переклад чи ... підрядник? // Літературна Україна. – 2007. – 12 квітня). Це дуже прикро, бо ж Біблія має масового читача.

В Україні, як і в інших християнських країнах з конституційним ладом, Біблію – поряд з Конституцією – використовують на найурочистіших подіях при складанні присяги. У нас використовують для цього рукописне Пересопницьке Євангеліє (1556–1561).

Воно написано старослов'янською мовою із численними вкрапленнями українського тексту та є мистецьким зразком художності з погляду графіки.

Біблеїзми побутують у нашій мові і в українській, і часом в церковнослов'янській, а то й у давньогрецькій оболонці, напр.: “кость від кості, плоть від плоти” (*кровна або духовна близькість*); “альфа і омега” (*сутність явища, початок і кінець чого-небудь*); “берегти, як зіницю ока (як зіницю в оці)” (*особливо, дуже пильно берегти*); “блудний (марнотратний) син” (*той, хто повертається після довгої відсутності з каяттям, визнанням своїх провин*); “сіль землі” (*активна, творча сила, суть чогось*), “Содом і Гомора” (*велике безладдя, метушня, шум, символи розпусти, нещастя, гріху*); “вавилонська вежа (стовнютворіння)” (*справа, яка ніколи не буде завершена, повне безладдя*); “манна небесна” (*несподівано легко одержані життєві блага*); “зарити (законати) талант (скарб) у землю” (*не використати наявних можливостей*); “лепта вдовиці” (*порівняно невеликий, але посильний за своєю моральною силою внесок у що-небудь спільне*); “сільний крип” (*дика польова ліля, символ краси, молодості*); “неопалима купина” (*палаючий куш, символ стійкості, незнищенності*); “возстав од гроба” (*переможне утвердження того, що вважалося неможливим*) та чимало інших.

Окремі біблеїзми так глибоко ввійшли в наш мовний побут, що їхня, так би мовити, “біблійність” аж ніяк не відчувається, наприклад, прислів'я “Хто копає яму (іншому), сам упаде до неї” видається нам зовсім-таки своїм. Насправді ж його знаходимо в Проповідницькій книзі (у Книзі Еклезіяста) Старого Заповіту.

Біблеїзми (іноді у видозміненому вигляді) постійно трапляються в найкращих зразках нашого письменства. Ось жмут прикладів:

“Тепер Господь повернув мені тебе, визволив з ями, то я тебе, голубе мій, хоронитиму, як зіницю в оці; адже мене ти не кипеш?” (М. Старницький).

Усі на сім світі –
І парята, і старчата –
Адамові діти.

Т. Шевченко

А ти
Возстав од гроба, слово встало,
І слово правди понесли
По всій певольничій землі
Твої апостоли святії.

Т. Шевченко

Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала!
Цвіт зельний, наша красота!

Т. Шевченко

Замість статися *сіллю землі*,
Станеш поделом підлим.

І. Франко

Ми єсть свого народу вірні діти,
Од крові кров, од плоті рідна плоть.

П. Тичина

Той тракт – це слід колимського *содому*,
Та скільки жертв загинуло на ньому,
Вовік ніхто не знатиме того.

І. Гнатюк

“І стоїть Україна перед нашим духовним зором у вогні, як *неопалима купина*” (О. Довженко).

“Голови туманіли від невцухного лементу цього *вавилонського стовпотворіння*. З ранку до ночі горляють водоноси, вищать шарманки, іржуть коні” (О. Гончар).

А що, якби знайшлася хоч одна [книга], –
В монастирі десь або на горіщі?
Якби вціліла в тому пожаріщі, –
Неопалима – наче купина?

Ліна Костенко

Суремна мідь співає з-над Дніпра,
І князь *рече* до воїнів: “Пора...”

М. Бажан

Чимало цікавого про біблеїзми української мови можна знайти у книзі видатного українського мовознавця, одержимого словоохоронця А. П. Коваль “Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові”, що вийшла друком 2001 р. у київському видавництві “Либідь”. Професор А. П. Коваль – автор праць зі стилістики та культури української мови, зокрема: “Практична стилістика сучасної української мови” (1967, 1978, 1987), “Науковий стиль сучасної української літературної мови” (1970), “Ділове спілкування” (1992), “Походження назв поселень України” (2001) та ін.

Не цураймось біблеїзмів! Вони – складова нашої мови!

ПРО ЗАЙВИЙ ПУРИЗМ У МОВІ Поширена шкідлива тенденція “звільняти” мову від пласту урочистих старослов’янізмів (тобто катастрофічно зубожувати її) дійшла уже до того, що на традиційне Великодне привітання “Христос воскрес!” пропонують відповідь “Направду воскрес!” замість традиційного, узвичаєного поколіннями урочистого “Воістину воскрес!” Ніхто не має права позбавляти народ та мову доречних слів, зокрема й церковнослов’янізму “воістину”, що набув значного поширення в нашій мові: “Багатство тематики, різноманітність жанрів і віршових форм у поетичних творах І. Франка *воістину* безмежні” (М. Рильський). У старослов’янській мові є повновагі, добротні та образні слова, що стали вже фактами урочистого стилю української мови (іноді й іронічного), а факти необхідно враховувати.

А такий собі горе-пурист, для якого немає нічого святого, зможе замахнутися і на Шевченкове слово. Уявімо собі без архаїзмів знамениті Шевченкові рядки з вірша “Ісаїя. Глава 35”:

Радуйся, ниво *неполитая!*
Радуйся, земле *не повитая*
Квітчастим *злаком!* Розпустисть,
Рожевим *крином* процвіти!

У наведеному уривкові архаїзми (старослов’янізми) “злак” (“рослишність, трава”) і “крии” (“лілея”) цілком доречні, чого доводити, вважаю, не треба.

ГОЛОВА На позначення частини тіла вживаються в літературній мові обидва слова, але друге з них, як старослов’янізм, може мати характер урочистий або іронічний.

::

ГЛАВА

Давид стенає і ридає,
Багряну ризу роздирає
І сипле попіл на *главу*.
Т. Шевченко

Хотілося б зогнати оскому
На коронованих *главах*,
На тих помазанниках божих.
Т. Шевченко

Обидва слова вживаються і в переносному значенні зі стилістичною та значеннєвою диференціацією. Насамперед, слово “голо-

ва” позначає особу, що керує зборами, засіданням і т. ін., а також виборного або призначеного керівника колегіальної установи: “голова зборів”; “голова виборчої комісії”, “Голова Народного руху України” та ін. Лексема “глава” здебільшого вживають тоді, коли йдеться не про офіційну керівну посаду, на яку обирають чи призначають, і не про особу, що це місце обіймає, а про особу, що стоїть на чолі якогось угрупування, громадського руху, науково-теоретичної школи та ін.:

І три папи, і баронство,
І вінчані глави
Зібралися, мов Іуди,
На суд нечестивий.

Т. Шевченко

“Минає ніч, простує до садочку *Глава* арабів, старшина йменитий” (А. Кримський). Слід зазначити, що слово “глава” ніколи не позначає посади, а тільки особу. Його можна вжити й щодо офіційної особи, коли її пост чи посаду не називають повністю, напр.: “Глава уряду”, але “Голова Ради Міністрів”.

ПРЕСВЯТАЯ :: ПРЕСВЯТА – ПРОБЛЕМИ СТИЛЮ

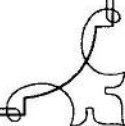
ної тут і закріпленої узусом нестягненої (*пресвятая*) позбавляє вислів велемовності. До того ж, порушено ритм, без якого фраза мертва. Нестягнені форми прикметників (іноді у функції іменників), зумовлені вимогами високого, або урочистого, стилю, дуже часто трапляються не лише в українському церковно-релігійному, а й просто у поетичному мовленні, як ось:

Не вам, не вам в мержаній ліврєї
Допошки і фариссі,
За правду *пресвятую* стать і за свободу.

Т. Шевченко

Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, *Пречистая*, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Нєвольників...

Т. Шевченко

Благословенная давно,
Цвісти ще мусиш, Україно!
Твоїм Дніпром несло судно
Святу апостольську дружину.

В. Щурат

Надто пуристичні тенденції згубні для мови, оскільки вони злочинно зубожують її стильове розмаїття, її виразові можливості.

ПРО СЛОВО “ДНЕСЬ” І ЗАГАЛОМ ПРО ПЛАСТ АРХАЇЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

“Прийшов днесь із небес, щоб спасти люд свій весь...”, – задушевно, піднесено звучать ці слова,

бо вони із коляди, що її віками співають українці. Тепер деякі горе-пуристи (переконані, що вони патріоти і навіть мовознавці) усувають слово “днесь” з коляди й замінюють його словом “нині” або “сьогодні” (“прийшов сьогодні [нині] з небес...”). Тільки повним браком мовного досвіду і органічного відчуття мови можна пояснити такі сумні ініціативи. Не відчувають бідолашні “реформатори”, що позбавляють вислів і поезії, і врочистості. Адже слово “днесь” – це один з тих архаїзмів, що доконче потрібні нашій мові, бо вони творять її урочистий пласт, який упродовж віків активно функціонує в українській мові, культурі загалом. “Саме він, той пласт, дає нам щасливу змогу відрізнити врочисте від буденного, вічне від минушого, інформативне від почуттєвого, поверхове – од глибокого. І то не лише у релігійній сфері, а й на всіх рівнях: народної пісні, афористики, обрядовості тощо”, – справедливо стверджує блискучий стиліст української мови – А. Содомора (Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у Львові 13–15 травня 1998 р. – Львів, 1998. – С. 318). Заперечити цей показник урочистого стилю української мови – це означає безнадійно віддалити від наступних поколінь творчість багатьох класиків українського письменства, зокрема Т. Шевченка.

Щодо лексеми “днесь”, то пуристи можуть подати як аргумент, що в одинадцятитомному академічному “Словникові української мови” її не зафіксовано як реєстрову одиницю. Однак жодний словник не є ідеальний, а ось у пареміологічній збірці М. Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше” її подано в прислів'ї

“Днесь мені, а завтра тобі” (Спб., 1864; Київ, 1993, позиція 2360). Уживається і зменшувальна діалектна форма “днеська”, пор.: “Я днеська берізка зелена, а завтра буду зрубана” (Я. Головацький). Зафіксував слово “днесь” як реєстрове і Б. Грінченко у своєму “Словнику української мови” (Київ, 1907. – Т. 1. – С. 394).

ПРО КАЗКОВЕ МОВАЕННЯ

Чи Ви задумувалися, друзі, над красою, чарівливістю української народної казки – однієї із найцікавіших, найсвоєрідніших казок у світі? Вчитайтесь в українські казки – і незмірно збагатите своє мовлення чудовими, дотепними висловами, словесними образами, сміховинками, зрозумієте глибше ментальність рідного народу, його мудрослів'я. Полиньмо ж у цей чарівний світ!

Дуже цікаві зачини народних казок, напр.: “Десь-не-десь у тридесятому царстві...”; “Колись-то давно, не за нашої пам'яті, – мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі...”; “Це було давно-предавно, кури несли телят, а вівці – писанки, файніші, ніж у Косові”. Або ж кінцівки: “І я там був, мед-вино пив; хоч у роті не було, а по бороді текло – тим вона в мене й побіліла”; “Під час танців великий мудрець розбив мальований горнець, тому прийшов казочці кінець”; “Ів, пив, по бороді текло, а в горлі сухо було”.

Символічні імена казкових персонажів відображають конкретні потреби в житті людини, її одвічні прагнення володарювати над природою, природними стихіями, як ось: “Скороход”, “Ломикамінь”, “Вернидуб”, “Вернигора”, “Розсуньгора”, “Донька-скорогонка”, “Василь-Невмирака”, “чоботи-скороходи”, “шапка-невидимка” та ін. Велика група казкових імен – це похідні від назв флори та фауни, пор.: “кабан-іклап”, “змій Горинич”, “півник Голосисте Горлечко”, “сестричка-ягідка” тощо.

Надзвичайно цікаві ті казкові персонажі, іменам яких властиве римування метафоричної назви тварини з людським іменем, як ось: “Данило-Бурмило”. Один із найколеритніших негативних персонажів казкової галереї – це Баба-Яга, що привертає увагу слухачів та читачів своїми злобними чаклунськими діями. В українській казці вона живе здебільшого звичайним людським життям, її оточують буденні побутові речі, місцевий колорит, традиційна українська піч, макогін, макітра, тік для молотьби, зелений гай, вишневий садок, але мешкає вона в казковій хатці на курячій ніжці. Її часто

називають “Баба-Яга, Кістяна Нога”, бо вона не ходить: або лежить, або літає (головно на міглі). Є й іронічні назви персонажів: “Обпивайло”, “Об’їдайло”.

В українських народних казках чимало образів, заснованих на порівнянні, зокрема гіперболізованому, як ось: “Сестрички-ягідки стали такі *файні*, що ні словом не розказати, ні пером не описати, ні пензлем не малювати...”; “Найменша так голосить, що *пташки замовкають, листя не шелесне*”; “Всюди чулися такі крики, зойки й верески, що *волосся на голові щіткою вставало*”. У цих порівняннях – чимало гумору, напр.: “*Лютий вихор розгулявся, як дурень на хрестинах*”; “*Гості їли, пили, співали й скакали, як недорізані цаци*”; “... *тікали, мов зайці від бубона*”; “*Дідько так тікав, що світив п’ятами*” та ін.

Оригінальні у казках позначення просторових вимірів: “... *землі на один заячий скік*” – або ж часових: “коли сонце буде *на одну п’ядь од заходу*...”

Українська народна казка прийшла в англomовний світ у 70-х роках ХІХ ст. Першим перекладачем української казки англійською мовою був англійський фольклорист В. Ролстон. Крім нього, український казковий епос вивчали, популяризували та перекладали по-англійському в ХІХ ст. А. Г. Вратіслав та Р. Н. Бейн, а в ХХ – І. Железна, М. Скрипник, А. Біленко.

ПРО СКАРБИ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Кожна мова має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень (деякі з них оформлені як речення) – фразеологізмів, що вживаються завжди у звичному, усталеному оформленні. Українська мова багата, зокрема, на такі вирази – найчастіше образні, часто дотепні, місткі та чіткі інформацією. Саме вони найвиразніше, пайповніше передають дух та нев’янучу красу мови, яку витворив народ упродовж віків для потреб спілкування в усній та писемній формах. Оскільки мова безперервно розвивається, разом із нею у постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд. Фразеологія національної мови збагачується та вдосконалюється, відшліфовується, вбираючи в себе скарби з приказково-прислівного фонду, афоризмів, професіоналізмів, анекдотів, дотепів та каламбурів, індивідуально-авторських утворень, одне слово, – з усього того, що впродовж віків плекає і зберігає у

своїй пам'яті носій мови – народ. Ось деякі зразки фразеологізмів: “Язык до Киева доведе, а інколи до кия”; “частувати (почастувати) березовою кашею (кого)” (бити кого-небудь); “дешевший від дірки з бублика” (дуже дешевий); “не бачити смаленого вовка” (не бути досвідченим, не зазнавати труднощів, випробовувань у житті); “битися за масляні вишкварки” (сперечатися, змагатися за щось незначне, не варте уваги), “заховався, як чорт у суху вербу”, “передати куті меду”, “на мене давно вже собаки часник товчуть” (я ось-ось помру); “великий дуб, та дуплюватий” (те, що показне на вигляд, буває своєю суттю нікчемне) та ін.

Значна частина фразеологізмів української мови ґрунтується на асоціаціях, пов'язаних зі щоденним побутом, на спостереженні за світом рослин і тварин, напр.: “диба, мов муха в сметані” (хтось неповороткий, незграбний – іронічно); “утяти (утнути) до гапликів” (зробити, виконати, сказати щось погано, не до ладу, недоречно – іронічно; “гаплик” – це металева зачіпка, що пришивається проти петлі до одягу, і слугує застібною); “прийти на потрушені груші” (прийти, з'явитися дуже пізно, запізно); “як комашки забігали (полізли, поповзли) по спині (у кого)” (хто-небудь відчув страх, переляк і т. ін.); “швидкий, як черепаха” (дуже повільний, неповороткий, незграбний у рухах); “ростуть на вербі груші” (наговорити, набалакати піснотниці, дурниці).

На деяких фразеологізмах – відбиток нашої історії, напр.: “набігала, як татарська орда”; “де байрак, там козак”; “до булави треба голови”; “козацькому роду нема переводу”; “козацький мороз” (дошкульний холод) та ін.

Фразеологізми вимагають глибокого відчуття мови: ужиті невідповідно, не у властивому їм стилістичному ключі, вони звучать украй фальшиво. Так, у загалом цікавій інформативній статті “Світло Григорія Порфировича” (“Ірпінський вісник”. – 2004. – 4 грудня) автор – краєзнавець А. Зборовський ужив фразеологізм-сленгізм “буйда на ресорах” (“Оця буйда на ресорах сучасному читачеві видається чимось неймовірним”) і позбавив текст стилістичної досконалості, довершеності.

ПАРЕМІЧНЕ БАГАТСТВО МОВИ “У прислів'ях виявляється правдиве життя, моральне здоров'я народу, тут зараз довідається, що його болить і йому долягає, дійдете і причини болю. Прислів'я показують точний образ

народу”, – писав відомий фольклорист Г. Ількевич ще 1841 р. Інший збирач народних скарбів П. Івашенко зазначив: “Прислів’я – дзеркало душі народної, якою вона є не в хвилини веселого чи сумного настрою, не в одязі багатія чи злидаря – це дзеркало народної душі, якою вона є у будь-яку хвилину при найрізноманітніших обставинах”.

Чимало паремій пов’язано з нашою історією, напр.: “Хто любить ніч, тому ворог Січ”; “Терпи, козаче, отаманом будеш” та ін.

Прислів’я, приказки та примовки відрізняються від інших фразеологізмів низкою дуже важливих рис:

1. Прислів’я та приказки – це розкладені сполучення слів, у яких значення кожного слова не змінюється від вживання його поза цим сполученням, але саме сполучення стійке внаслідок частого вживання та ритмічної форми.

2. За своєю синтаксичною структурою прислів’я є чітко оформленим реченням.

3. Одиниці прислівного типу виражають судження, узагальнену думку, мораль, на відміну від інших фразеологізмів, що позначають звичайно якість поняття або якийсь предмет.

4. Прислівно-приказковим одиницям властива контрастна будова. Найчастіше контрастують зміст і художній образ, а сам вислів залишається ритмічно гармонійним.

5. Прикметною рисою прислівно-приказкового фонду є широке використання фольклорних традицій, символіки, гіперболізації.

6. Уживані протягом віків, прислів’я та приказки іноді втрачають частину свого словесного виразу і в результаті стають матеріалом для утворення фразеологізмів іншого типу.

І. Франко називав прислів’я і приказки “багатим і важним скарбом у скарбівні нашої мови, її коштовними перлинами”, а М. Рильський порівнював народне слово з дорогоцінним діамантом, який слід доглядати й шліфувати, “щоб дедалі більше граней у ньому переливалось і виблискувало”.

Ось декілька українських прислів’їв, що стосуються листопада-надолиста (в українців цей місяць має дві назви).

День у листопаді – що заячий хвіст.

У листопаді зранку дощить, а увечері сніг лежить.

Листопад – не зима, а тільки зазимок.

Листопад – не лютий, але питає, чи одягнений, чи взутий.

Листопад без сокири мости буде.

Листопад – вередливий: то плаче, то сміється.

Листопад зими ворота відчиняє.

Листопадовими приморозками грудневий мороз сильний.
 Маленька у листопада кузня, а на всі ріки й озера кайдани кус.
 Небо у листопаді – шатро із хмар.
 У листопаді зима з осінню стрічаються й прощаються.
 У листопаді і зима на заграді.
 У листопаді смутно і в заграді.
 У листопаді сонця – що в старій баби чепуришня.
 У листопаді гримить – селянин добре спить.
 Холодний батько жовтень, а листопад і його перехолодив.
 Як листопад дерев не обтрусить, довго зима бути мусить.
 У листопаді голо в саді.
 З листопада бабам рада: ховатися на піч.
 Листопад – вереспо онук, жовтню син, зимі рідний брат.
 Хто в листопаді не мерзне, тому й коло Йордану пічого біда не зробить.

ФРАЗЕОЛОГІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО МОВАННЯ

Серед світочів вселюдського духу всіх часів і народів золотом вкарбовано ім'я Тараса Шевченка

ка – великого нашого поета, художника, мислителя, борця за духовно-національне і державно-політичне відродження України.

Слушно писав І. Драч у статті “Шевченкова вічність”: “Починаючи від поеми “Катерина”, де доля зганьбленої дівчини-покритки, доля самотньої матері проглядалась крізь призму національної і соціальної трагедії всієї України, до найвищого злету його творчого натхнення останніх літ – поеми “Марія” – Т. Шевченко кожну тему, кожен шмат живого життя силою свого таланту вперше в українській літературі підіймає до рівня загальнолюдських суперечностей XIX ст.” (І. Драч. Духовний меч. – Київ, 1983. – С. 62). “Кобзар” знаменував радикальну демократизацію світової літератури, саме з поезії Т. Шевченка розпочинається повсюдне оновлення її етносу, очевидне її бажання відтворити весь недосяжний діапазон людського болю і людського щастя.

Поетична фразеологія Т. Шевченка надзвичайно багата і за обсягом, і за характером. Поет сам створив чимало словесних образів – свої думки він часто подавав у лапідарних висловах величезної сили та експресії, що з часом, увійшовши в свідомість нації, стали крилатими.

Більшість Шевченкових образних фразеологізмів побудовано на метафорі, що є дуже різноманітною за обсягом і характером застосування. Їй часто властиве поєднання семантично далеких, стиліс-

тично, здавалося б, несумісних слів. Вона сягає від слова до цілої поезії, від згущення метафоричної атмосфери до мінімальних натяків на неї. Так, у поемі “Сліпий”, висміюючи козацько-гетьманську верхівку, ласу до царської милостині, Т. Шевченко вживає фразеологізм зі значним зарядом сатирично-емоційної пейоративної експресії “*лизати патинки*”:

Як Кирило з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.

Основою, “нервовим вузлом” низки фразеологізмів є гіпербола. Так, у рядках:

Той неситим оком –
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать...

сарказм мікрообразу поет підсилює фразеологізованою гіперболою “*за край світа*”, що є видозміною усталеного гіперболізму “*на край світу*”.

У Шевченковій поезії, як і в українському художньому мовленні загалом, багато фразеологізованих метонімізмів. Оригінальним є метонімізм “*мишам на снідання*”:

Та все б гексаметри плели,
Та на горище б однесли
Мишам на снідання,

– де ціле “їжа” позначене через часткове “снідання”. “*Їсти*” – загально, “*гризти*” – відомо, що миші гризуть; а от перенести на них людські звичаї, сказати, що миші не просто їдять чи гризуть, коли є що, а, як люди, снідають (отже, і обідають, і вечеряють) – це значно яскравіше.

Чимало фразеологізмів побудовано на персоніфікації. У творах Т. Шевченка часто оживають ті чи інші предмети або ж абстрактні поняття, наприклад, “лихо” та “лихий”. Шевченкове *лихо сміється, породжує думи поетові*, поет не бажає, щоб воно верталось.

У “Кобзарі” рясно розсіпані образні фразеологізовані порівняння, як ось:

... обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,

Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою.

У Шевченковому мовленні – чимало приказково-прислівних одиниць:

Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий;

Як хоч,
А лихо, кажуть, перескоч,
А то задавить.

Читаймо, вивчаймо “Кобзар” – збагачуймо власне мовлення!

ВІД БЕРЕЗНЯ ДО БЕРЕЗНЯ... Прошу Вас, дорогі країни, зверніть увагу на мальовничі, винахідливі назви місяців в українській мові. У багатьох мовах світу, в тому числі в англійській та російській, поширені греко-латинські назви місяців; в українців, поляків, білорусів та ін. вони – самобутні, пов'язані або з назвами явищ природи, або з виробничою діяльністю людей.

Щодо тлумачення назв окремих місяців, то думки дослідників не завжди збігаються. Українські назви найпосплідовніше досліджувала Є. Чак, раджу познайомитися з її книжками “З біографії слова” (Київ, 1976; 1979), “Барви нашого слова” (1989), “Таємниці слова” (1991).

Оскільки в давнину рік починався з березня, то й почнемо з цього місяця.

Назва першого місяця весни – *березень* – пов'язана з розвітанням у цей час берези, зі збиранням її соку. Недаремно в деяких говірках цей місяць називають також “сочнем”, “соковиком”. Із давньоукраїнської мови веде своє походження рідкісна тепер назва третього місяця “березіль”, або “березоль”, де компоненти “золь” “зіль” – це різні варіанти одного кореня зі значенням “зелений”, пор.: “Про весну шумів весною *березіль*” (В. Сосюра). Саме оце стародавню назву використав наш геніальний режисер Лесь Кур'яс для свого мистецького об'єднання “Березіль” (1922–1933), що написало золоту сторінку в історію світового театру. При нагоді зазначимо, що англійська назва March походить від імені римського бога війни Марса (Mars).

Назва четвертого місяця – *квітень*, бо саме тоді настає пора цвітіння рослин; *травень* позначає місяць буйного розвитку трави. Англійська назва April походить від латинського слова “aperire” – “відкриватися”, Мау – від імені латинської богині росту Maia.

Щодо назви шостого місяця, то найпереконливішою видається версія, згідно з якою слово *червень* пов’язане з тим, що в цьому місяці масово з’являються черв’яки, зокрема червець, з якого виготовляють червону фарбу для тканин. Англійська назва June най-правдоподібніше асоціюється з Юноною (Juno), у римській міфології дружиною та сестрою Юпітера, володаркою небес, богинею шлюбу.

Походження назви *липень* цілком прозоре: у цю пору цвітуть липи, і бджоли знаходять собі смачну поживу. У діалектах української мови вживаються ще й інші назви сьомого місяця: “білень” (бо тоді білять полотна), “косень” (починають косити трави), “кивень” (відганяючи мух, коні енергійно кивають головами), “гедзень” (тоді тварини особливо терплять від гедзів). На Поділлі побутує діалектна форма “линець” (очевидно, полонізм), пор.: “Та ще далеко було до п’ятнадцятого *липця*, тільки червень недавно почався” (А. Свидницький). Слово *линець* – полісемантичне і позначає також липовий мед, як ось:

Мудрої мови мед золотистий,
линець пахучий нам до сподоби.

М. Драй-Хмара

Англійська назва July завдячує своїм походженням Юлієві Цезарю.

Серпень – місяць серпа, тобто жнив. Англійське слово August веде свій родовід від імені римського імператора Августа. *Вересень* пов’язують з важливою у бджільництві рослиною верес (вереск), що найбуйніше цвіте у вересні. *Жовтень* – місяць, коли листя жовтіє, а *листопад* – коли воно опадає. Інколи для позначення одинадцятого місяця вживається назва “падолист”. Англійські назви September, October, November, December походять від латинських числівників sept, octo, novem, decem, бо в римському календарі, де рік починався в березні, це були, відповідно, сьомий, восьмий, дев’ятий та десятий місяці. Український же *грудень* пов’язаний з тим, що мокра від осінніх дощів земля замерзає, і дорога стає грудкуватою.

Перший місяць року називають *січнем* від давньоукраїнського слова “сікти”: саме в цю пору наші предки вирубували ліс, чагарник, готуючи землю для посіву сільськогосподарських культур.

Водночас, це місяць, коли у вітряну погоду січе снігом. У західноукраїнських говірках січень називають інколи “просинець” (від слова “сишь”): адже в цьому місяці стає більше сонячних днів. Англійська ж назва January походить від римського бога Януса (Janus), що вартував небо.

Назва *лютий* закріпилася за другим місяцем тому, що лютеві морози бувають болюче дошкульні. Англійська назва February походить від латинського слова *februo* (“очищаюся жертвою”).

Усі назви місяців в українській мові (крім казок, де вони є дійовими особами) пишуться з малої літери. Усі вони – іменники, крім “лютого”. Але *лютий* – прикметник лише за формою. У назві місяця він перейшов в іменник, а тому поряд з числом, що вказує на певний день, завжди вживається у родовому відмінку, пор. “дев’ятнадцятого лютого” (а не “дев’ятнадцяте люте”).

ЩО ЧУДОВІ ЛІТНІ МІСЯЦІ ЛИПЕНЬ І СЕРПЕНЬ

Які ж прозорі назви українських літніх місяців, зокрема *липня* та *серпня*! Вічний гімн українським

липам створив ще зовсім юний, двадцятирічний (у 1911 р.) Павло Тичина:

Ви знаєте, як липа шелестить
У місячні весняні ночі? –
Кохана спить, кохана спить,
Піди збуди, цілуй їй очі,
Кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.
Ви знаєте, як сплять старі гаї? –
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов’ї...
“Я твій”, – десь чують дідугани.
А солов’ї!..
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

Липовий цвіт осніваний у багатьох поезіях, зокрема у зажуреній ліриці В. Свідзинського:

Не прийшла ти.
Один без тебе,
Я липовий цвіт зірвав.
І сонце прозорим медом
Точилося по листю трав.

Я ліг і заснув. Збудився –
Нема медяного дня.
І тільки зоря пад гаєм,
Як грива гнідого коня.
І липовий цвіт коло мене,
Що ми мали зривати вдвох.
І липовий цвіт од спеки
Помарнів і посох.
Я смутно ішов на захід,
Гнідих шерстинок шукав.
І думав про тебе – і тихо
Зів'ялений цвіт цілував.

Доречно, що саме в хлібодайному краю хліборобний нарід назвав восьмий місяць – місяць збору урожаю – *серпнем* за назвою *серпа* – сільськогосподарського знаряддя для зрізання злаків, трави при корені.

У народній фразеології і липень, і серпень – досить популярні місяці, як ось: “Липнева роса – як сльоза”; “В липні на дворі пусто, зате на полі густо”, “У липні хоч роздягнись, а в грудні тепло одягнись”; “Чого липень і серпень не доварять, того і вересень не досмалить”; “Той, хто шукає в серпні холоду, натерпиться в зимі голоду”; “У серпні серпи гріють, а вода холодить”; “У серпні спина мліє, а зерно спіє”; “У серпні хліборобу три роботи: і косити, і орати, і сіяти”.

ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ЧОРНОЗЕМ В Україні є різні ґрунти (дерново-підзолисті, каштанові, болотні та ін.), однак гордість та любов українців – це чорнозем, дуже родючий масний чорний ґрунт, що утворився переважно в степових і лісостепових районах України. Він є одним з головних концептів нашої культури, символом України. Згадаймо вірш “І Бєлий, і Блок...” П. Тичини:

*Чорнозем підвівся і дивиться в вічі,
і кривить обличчя в кривавий свій сміх.
Поєте, любити свій край не є злочин,
коли це для всіх!*

В іншій поезії “Сійте...” закоханий у чорнозем поет називає його “рахманним”:

Сійте в *рахманний чорнозем*
з піснею, грою...

Або ж у поезії О. Довгого:

А все од тих *чорнющих* нив,
Де з поту усмішка і слово.

Лише той, хто бачив і відчував духмяний чорнозем у літню днину, зможе по-справжньому розкошувати рядками М. Коцюбинського: “З-під гіллястих кущів дихає на неї тепле повітря, насичене *пахощами чорнозему*”.

Із сумом згадує Б. Олійник роки війни:

У ті часи під рейвах капонад
Везли *чорнозем* наш у фатерлянд.
(“*Суворий янгол*” // *Літературна Україна*. –
2007. – 11 січня.)

Семантично повноправним синонімом (хоча і рідше вживаним) до слова “чорнозем” є слово “чорноземля”: “В долині лежала *масна чорноземля*, з якої буйно й весело виростили густі трави й кущі” (П. Загребельний).

Прикметник *чорноземний* поряд зі своїм основним значенням – багатий на чорнозем – набув і переносного, метафоричного: ширий, міцний. “Радість чорноземна” – ось як назвав збірку своїх поезій український поет і перекладач (зокрема, Шекспірового “Гамлета”) Леонід Гребінка.

Є в українській мові пов’язаний з чорноземом вислів “чорний пар” – рілля, залишена на одне літо без посіву, для поліпшення якості землі, обробіток якої починається восени. Його не знайдете в мовленні гуцулів чи бойків, бо немає чорнозему в їхньому краю. Його не знайдете у творах В. Стефаніка, І. Франка чи Леся Мартовича, але про нього не раз прочитаєте у М. Коцюбинського, М. Стельмаха, Григора Тютюнника. Хлібороб неозорих чорноорільних ґрунтів України асоціює вид свіжозораного поля з певною ознакою – чорним кольором землі, і називає його “чорний пар”, виділяючи ту ознаку, що впадає у вічі та характеризує предмет загальною. У соціально-психологічній новелі-монолозі “Intermezzo” М. Коцюбинський створив словесний образ надзвичайної експресії “пустити душу під чорний пар” у значенні “оновлюватися, відроджуватися морально, відпочивати, набиратися сил”: “Ліниво всі встали, ліниво ступаєм з ноги на ногу й несемо обережно додому спокій. Ідемо повз *чорний пар*. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля,

повна спокою і надії. Вітаю. Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, земле, як я. Я теж *пустив свою душу під чорний пар...*” Цей образ глибоко пов’язаний із самим заголовком новели, бо ж музичний термін *intermezzo* означає “перепочинок між двома діями”.

Наш видатний поет і перекладач М. Орест інакше – очима поета – подивився на чорнозем та використав відповідну лексику метафорично ось у яких рядках вірша “Українська мова”:

Вам, о поети, була вона довго *чорнозем* м’якенький,
Глибше погляньте: під ним камінь лежить і руда.
Оранку кипіть, навчіться тесати, різьбити, кувати:
Тішити у камені грань, радує дзвоном метал!

Любімо ж українські чорноземи, вслухаймося у музику слова *чорнозем!*

**ПРО СЛОВО ХЛІБ
У НАШІЙ МОВІ** Чорноземом славиться Україна, чорноземом завглибшки в сім метрів. Саме тому хлібодайною називають Україну, згадаймо хоча б поетичні рядки В. Коломійця:

Ось жорна
в Переяславі-Хмельницькому –
в музеї хліба.
Їм десять тисяч років.
Світу любовта
тут засвітала!
Із хаосу виник Рід.
Відтоді,
від Трипільської культури,
тут почалася Батьківщина –
з *хліба*.

А інший поет України Д. Білоус писав:

У стінах храмів і колиб
сіє нам святково,
як сонце, випечений *хліб*
і виплекане слово.
І люблять люди з давнини,
як сонце незагасне,
і свій духмяний *хліб* ясний,
і рідне слово красне.

Лише поет хлібородного краю міг так опоетизувати колосся, як це зробив Д. Павличко:

О, я хотів тобі сказати,
Що те колоссячко вусате –
То певсипущий труд мозільний,
То молодим калач весільний,
То для дітєй пахуча булка,
То хліб, що матінка-гуцулка
З долівки вчила піднімати,
Як батька в руку, цілувати...

Згадаймо і "Етюд про хліб" І. Драча:

Яйце розіб'є, білком помаже,
На дерев'яну лопату – та в піч,
І тріскотітиме іскрами сажа –
Мініатюрна зоряна піч.
На хмелі замішаний, видме груди,
Зарум'янілий, круглий на вид.
Скоринка засмалена жаром буде,
Аж розіграється апетит.
В підсохлому тісті кленова лопата
Вийме з черені, де пікся в теплі, –
І зачарується білена хата
З сонця пахучого на столі.

У культурі деяких інших народів, зокрема в американців, нема такого обожнювання хліба. Згадаймо хоча б твір "Richard Cory" відомого американського поета Е. А. Робінсона, зокрема рядки:

So on we worked, and waited for the light,
And went without the meat and cursed the bread...

Ні, хліба в нас ніхто не проклипає...

Саме тому у нашій мові стільки похідних від слова *хліб*, у тому числі зменшувальних, стільки епітетів та означень уживається з цим словом, стільки сталих висловів, прислів'їв та приказок виникло на його основі.

Ось деякі з похідних слів: *хлібеня, хлібець, хлібина, хлібиня, хлібниця, хлібороб, хліборобити, хлібодар, хлібник* (той, що випікає або продає хліб), *хлібосол* (людина, що любить приймати щедро частувати гостей).

А ось цікаві сталі вислови: *водити хліб і сіль з ким* (бувати в гостях один в одного); *жити на сухому хлібі* (голодувати, жити в

зlidнях); *жити не хлібом єдиним* (мати духовні інтереси); *зустрічати хлібом і сіллю* (за старовинним українським звичаєм, підпосити коровай чи паляницю і сіль на знак великої поваги до того, кого зустрічають, під час урочистих церемоній або на весіллі при зустрічі молодят); *перебиватися з хліба на воду*; *перебиватися з хліба на квас*; *бути вже на своєму хлібі* (самому на себе заробляти); *дали хліба, коли вже зубів не стало* (прийшов чоловік до достатку тоді, коли вже не зміг з цього користати); *має хліб і до хліба* (живе досить заможю); *не буде він з того хліба їсти* (ця робота не дасть йому ніякого доходу); *тяжкий хліб* (заробіток, здобутий важкою працею, великими зусиллями); *легкий хліб* (засоби для існування, здобуті без важкої праці); *відривати собі шматок хліба від рота* (відмовляти собі в найнеобхіднішому заради когось, чого-небудь); *радість у серці і хліб на столі*.

Жмут епітетів і означає зі словом "хліб": *святий, свіжий, смачний, черствий, білий, житній, чорний, м'який, пшеничний, теплий, запашний, насушний, пахучий, духмяний, круглий, пухкий, український, ситний, селянський, хрумкий, чудовий*.

Ось деякі приказки й прислів'я: *хліб – усьому голова; аби хліб – зуби будуть; батьків хліб не навчить; буде хліба й солі при добрій волі; для нового хліба не кидай старого; з хлібом усе добре; і хліба шкода, і за гостями баню* (жартує-примовляє господар, прощаючись з гістьми); *має хліб роги, а нужда ноги* (достаток робить людину гордою, а нужда змушує мандрувати).

Пишаймося нашим хлібом, смакуймо не лише український хліб, а й кожен вислів рідної мови, пов'язаний з концептом хліб, бо ж наша Україна – хлібодайний край.

ПРО СЛОВО ВОЛЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Леся Українка опублікувала у журналі "Вільна Україна" (СПб, 1906) поему "Одне слово" з підзаголовком "Оповідання старого якута". У ній йшлося про політичного заслання, що прагнув волі, але не міг пояснити якутам, чого він прагне, бо в їхній мові цього слова не було. На поему відгукнувся відомий український науковець А. Кримський заміткою "Критично-філологічні уваги про ложки дьогтю в бочках меду" (журнал "Нова громада". – 1906. – № 7), де ствердив, що в якутській мові, як загалом у всіх відомих йому мовах, слово "воля" є і має навіть два синоніми.

Отож Леся Українка в пастушних виданнях поеми змінила підзаголовок, подавши його як “Оповідання тубільця з півночі”. Щодо слова “воля”, то в українській мові його семантика доволі широка. Воно позначає:

1) відсутність обмежень, привілля:

І пташкам *воля* в чистім полі,
І пташкам *весело* літать.

Т. Шевченко

2) одну з функцій людської психіки, яка полягає у владі над собою, у керуванні своїми діями: “Він зусиллям *волі* подавив у собі те бажання” (І. Цюпа);

3) бажання, хотіння: “Хай іде своїм власним шляхом! Це – його *воля*, його право (О. Донченко);

4) владу:

Браття! Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій *волі*.

Леся Українка

5) свободу, незалежність, антонім до слів “неволя”, “рабство”:

А я піду за *волю* проти рабства,
я виступлю за правду проти вас.

Леся Українка

Цікава своєрідність української мови – народно-поетичні **пестливі** форми абстрактних іменників, зокрема іменника “воля” – “воленька”, напр.:

Століттями люди б'ються,
Щоб *воленьку* здобуть!

Леся Українка

Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої *воленьки*.

Т. Шевченко

На основі слова “воля” виникли дієслова *визволяти*, *визволятися*, *визволитель*, прикметник *визвольний*, а також складні слова: *волевиявлення*, *волелюбний*, *волею-неволею* (“проти волі, вимушено”).

Зі словом “воля” в українській мові є чимало сталих сполук, ось деякі з них:

волити (вволити) волю (“викопувати бажання”): “Мати любила його без пам’яті, тряслась над ним і у всім *волила його волю*” (І. Франко); з *доброї волі* (“без примусу, добровільно”) – “Ніхто з *доброї волі* землі не дасть” (Номис); *остання воля* (бажання, розпорядження, висловлене перед смертю, заповіт) – “Бійці викопували *останню волю* свого героя” (Я. Качура); *воля друку* (“право вільно висловлювати в пресі свої думки, ідеї”) – “Ми дістали парситі закон про *волю друку*” (М. Коцюбинський); *вольному воля* (“як собі хочеш”) – “Не хочеш говорити – *вольному воля*” (М. Коцюбинський); *на волі* (“є вільним, неув’язним”) –

І спить ся їй той син Іван...
Уж не панський, а *на волі*.

Т. Шевченко

давати (дати) волю ногам (“швидко бігти, пускатися павтікача”) – “Почула Лисиця Вовчиків крик, побачила, який він біжить злочий та недобрый, – і не чкала довго. *Дала ногам волю* та до лісу” (І. Франко); *давати (дати) волю рукам* (“бити, битися”) – “Тільки знайте: язиком що хочеш роби, а *рукам волі не давай*” (І. Котляревський).

До промовистих належить епітетна конструкція *вольная воля* –

Як Батьківщина моя...
Вольною волею дорожила...

А. Мойсієнко

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...

Цей, що вже давно став хрестоматійним, шедевр Т. Шевченка змальовує найтипівший садок в Україні. Давно завезена в Україну з Балканського півострова, вишня стала рідною українцям, своєрідним символом України в мовній картині світу. Дуже часто вживається назва цього дерева чи його плодів та відповідний прикметник (*вишневий*) у творах української літератури:

Пішла в садок у *вишневий*
Богу помолилась,
Взяла землі під *вишнею*,
На хрест почепила...

Т. Шевченко

“Межи білих хат цвіте і *вишня* рясна, і топоверха тополя пахучим листом шелестить” (Марко Вовчок). Маємо в українському художньому мовленні і порівняння зі словом “вишня”. Це є ще

одним доказом того, що воно міцно вкорінене в народній образній свідомості: “З маленького личка хоч води напийся, а сама [Одарка] пишна, як у саду вишня” (І. Нечуй-Левицький).

Похідним від “вишні” є іменники “вишник” та “вишняк”, що позначають “садок з вишневих дерев”, напр.:

Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.

Г. Шевченко

“Вітер вривався у вишник, крутив білі пелюстки, здіймав вишневу завірюху” (О. Донченко); “У городі під самими вербами ріс густий вишняк” (І. Нечуй-Левицький).

Слово “вишняк” має ще одне значення – “вишнева наливка”. Тоді його повнозначними синонімами є іменники “вишнівка” та “вишнівочка”, напр.: “А славний наш вишняк! Варто й повторити!” (І. Франко), “Та сядьте-бо, щоб старости сідали; та ще вишнівочки!” (А. Свидницький).

Слово “вишневий” іноді вживається як кольорема, не маючи вже безпосереднього зв’язку з вишнею, як ось: “У старшої певички два очіпки, один блакитний, другий вишневий” (Г. Квітка-Основ’яненко).

Дуже постично вжив прикметник “вишневий” В. Сосюра у вірші 1944 р. “Любіть Україну” – як веломовний епітет до іменника “Україна”, створивши таким чином хвилюючий словесний образ:

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов’їну.

ПРО ПОПУЛЯРНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ... ЗАЙЦЯ

У лісі, ой, у темному,
Де ходить хитрий лис,
Росла собі ялиночка,
І зайчик з псю ріс...

Хто з української дівчорі не знає цих рядків! Але, мабуть, мало хто (навіть серед дорослих) задумується над тим, наскільки часто іменник “заєць” вживається як компонент українських фразеологізмів, зокрема прислів’їв та приказок. Ось дешиця прикладів:

“заяча душа” (про боягуза); “убити двох зайців” (одночасно зробити дві справи); “за двома зайцями ганяти” (бігати, полювати та ін.) (намагатися водночас здобути успіх у двох різних починаннях, справах і т. ін.); “ганяти кого, як засмаленого (солоного) зайця” (не давати перепочишку кому-небудь); “полохливий заєць і пенька боїться”; “трясється, як заєць”, “заєць спить, та очей не жмурить”; “величається, як заєць хвостом” (про зарозумілого); “випрохав у зайця” (про гостинець, принесений або привезений дітям); “і заєць тоді сміливий, коли лев у клітці”; “у зайця стільки стежок, як у клубку шиток”; “лаяв заєць вовка, та вовк того не чув”; “бодай ти заяць дорогу перебіг” (уважають за лиху прикмету, коли заєць перебіжить дорогу); “повиганяв, як зайців з гороху”; “унадився, як заяць у капусту”; “заячі поти на нього б'ють” (він переляканий); “заяче серце” (боягуз).

Цікаво, що безквиткового пасажира так само називають “зайцем”, пор.: “Люся потайки зітхає: Хоч два рази перевір, / – Не зустрінеться тут заєць / – безбілетний пасажир” (Н. Забіла). На основі цього значення лексеми “заєць” виникло поширене тепер в Україні порівняння “потрібний, як зайцеві стоп-сигнал” (тобто, зовсім не потрібний).

Чимало цікавого про образ зайця в українській словесності знаходимо у працях відомого українського літературознавця і етнографа Миколи Сумцова. До речі, 1907 р. уперше в історії Харківського університету (його відкрито 17 січня 1805 р.) цей учений прочитав лекцію українською мовою, що було неабиякою подією політичної ваги.

“ОЙ ТИ, ДІВЧИНО, З ГОРІХА ЗЕРНЯ...”

Кожен українець, у кого щоденщина та прагматизм не вбили любові до поезії та відчуття краси художнього слова, захоплюється ліричною драмою І. Франка “Зів'яле листя”. І хоча б трішки тямучий у поезії знає четвертий вірш із “Другого жмутка”:

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько – колюче терня?
Чом твої устоська – тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва?
Чом твої очі сяють тим чаром,
Що то запалює серце пожаром?

Ох, тії очі темніші ночі,
 Хто в них задивиться, й сонця не хоче!
 І чом твій усміх – для мене скрута,
 Серце бенгежить, як буря люта?
 Ох ти, дівчино, ясна зоре!
 Ти мої радощі, ти мое горе!

Багатьом цей твір (музика М. Лисенка) запам'ятався у чудовому виконанні відомого українського співака О. Вrabеля. Хто чув це виконання, зокрема на урочистому концерті, присвяченому 130-річчю з дня народження І. Франка у Львові 11 вересня 1986 р., той не зможе його забути.

Але аж піяк не кожен може правильно пояснити Франкове звертання із прихованим порівнянням “Ой ти, дівчино, з горіха зерня”. Насправді у народній ментальності, в образній свідомості народу “горіх” – це завжди символ здоров'я. Колись казали: “Здорова, як волоський горіх”. А добре здоров'я дівчини в даному випадку поєднується з її красою. Отже, повне звертання (з порівнянням) звучало б “Ой ти, дівчино, (здорова [дужа]), як з горіха зерня”. Є й інша інтерпретація: поезію побудовано на опозиції – тверда шкаралупа (неприступність) :: смачне зерня.

Прикро, що такий досконалий майстер художнього слова, як А. Ахматова (з походження – українка), не зрозуміла цього шпигного Франкового образу, про що свідчить її переклад:

Стройная девушка, меньше орешка,
 Что ж в твоём сердце злая насмешка?

ПРО ПЕРЕКЛАДИ ТА ПРО ОДНЕ СЛОВО В ПЕРЕКЛАДІ

У листопадовому, 43-му, випуску “Народної волі” за 2001 рік натрапила я на новий український переклад “Chanson d'automne” П. Верлена, що належить Ганні Черинь. Раніше цей шедевр українською мовою відтворили М. Рудницький, Г. Кочур, Борис Тес, М. Лукаш, М. Терещенко, І. Світличний та С. Гордицький. Щоб обговорити проблему *одного слова* в перекладі, наведу переклад повністю:

Монотонний заклин
 Осінніх віолін,
 Дощу краплини...

З напливу марив
 Про дні минулі
 Я плачу...

Це голосіння,
Млосне квиління
Вглиб серця плине.
Годинник вдарив
Як крик зозулі –
Дихання трачу.

Іду без тьми
Поміж вітрами
В світ летаргічний.
Під вітру свист,
Як мертвий лист,
На спокій вічний.

Загалом, переклад влучний, однаке бештежать перші два рядки зі словом “віолін” – на мою думку, не надто милозвучним. А йдеться про представлення українському читачеві шедевр світової поезії, що належить перу П. Верлена – одного із найліричніших поетів. У вісімнадцяти рядках вірша не знайдемо жодного штриха, що викликав би зорові асоціації – є лише звукове тло. Для українського перекладача одразу ж виникає складна проблема: адже ключове слово в оригіналі – це преніжне *violon*, прямий український відповідник якого – *скрипка* – звучить аж ніяк не ніжно. Як уже зазначалося, є чимало українських перекладів цієї поезії, та я зупинюсь на двох, відмінних між собою – Г. Кочура та М. Лукаша:

Неголосні
Млосні пісні
Струн осінніх
Серце тобі
Топлять в журбі,
В голосіннях.

Блідну, коли
Чую з імлі –
Б'є годинник:
Липуть думки
В давні роки
Мрій дитинних.

Вийду я в двір –
Вихровий вир
В полі млистім
Крутить, жене,
Носить мене
З жовквим листям.
Г. Кочур

Ячать хлипки,
Хрипкі скрипки
Листопада...
Їх тужний хлип
У серця глиб
Просто пада.

Від їх плачу
Я весь тремчу
І ридаю,
Як дні ясні,
Нсмов у сні,
Пригадаю.

Кудись іду
У даль бліду,
З гір в долину.
Мов жовклий лист
Під вітру свист –
В безвість лигу.
М. Лукаш

Якщо Г. Кочур робить ключовим “тендітне” слово “струни”, то М. Лукаш, навпаки, не тільки впроваджує у свій переклад немилословне “скрипка”, а й усіляко підкреслює його немилословність, будуючи на ньому звукопис. І обидва переклади – хоча й дуже відмінні між собою – найчутливіше відтворюють оригінал, стають вартісним надбанням української перекладної літератури. І знову згадується Франкове “Якби ти знав, як много важить Слово!” А отже, і художній переклад, зокрема в естетичному бутті нації. Безперечно, перекладати шедеври слід ювелірно.

ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ДЕЯКІ ФАКТИ

За кожне рідне слово
В нас слали кулю вороги.
В. Сосюра

1720 р. – указ Петра I (“Це той перший, що розпінав Нашу Українцу” – Т. Шевченко) про заборону друкувати українською книжною мовою у друкарнях Києво-Печерської лаври, в Чернігові та Новгород-Сіверському.

1764 р. – указ Катерини II (“А вторая доконала Вдову сиротину” – Т. Шевченко) про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії (першому вищому навчальному закладі і визначному культурно-освітньому центрі в Україні у XVII-XVIII ст.).

1769 р. – указ Синоду (найвищого органу управління Російської православної церкви) про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг.

1811 р. – закриття Києво-Могилянської академії.

1860 р. (14 жовтня) – Синод повідомляє українського поета й перекладача П. Морачевського, що Євангеліє, перекладене ним українською мовою, не можна опублікувати.

1862 р. – заборона українських недільних шкіл. У 1864 р. їх знову було дозволено, але з великим обмеженням. До речі, активно допомагав справі шкільної освіти Т. Шевченко: він уклав восени 1860 року “Букварь южнорусский” (випущено окремою книжкою на початку січня 1861 р. у Петербурзі на поетові кошти накладом 10 тисяч примірників). Пізніше буквар для недільних шкіл склав О. Потебня.

1863 р. (20 червня) – циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва (твердив, що “ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може”) про заборону друкувати літературу українською мовою. Заборона не стосувалася художньої літератури, проте цензура під різними приводами обмежувала її появу.

1876 р. (18 травня) – Емський акт: розпорядження російсько-го уряду, підписане царем Олександром II у місті Емс (Німеччина) про дальші обмеження в застосуванні української мови. За Емським указом в Російській імперії вводилася жорстока цензура на українські книжки, що ввозилися з-за кордону; українською мовою дозволялося публікувати (з обов'язковим застосуванням російського правопису) лише оригінальні художні твори та історичні документи. Україномовні переклади були повністю забороненими. Не дозволялося вживати українську мову на сцені та при нотопи-санні.

1884 р. – указ про закриття українських театрів.

1895 р. – заборона української дитячої книжки.

1908 р. – указ Сенату Російської імперії (найвищого судового органу, що контролював діяльність державних установ та урядов-ців) про визнання україномовної культури і освітньої діяльності в Україні шкідливими для безпеки імперії.

1914 р. – указ царя Миколи II про ліквідацію всієї української преси.

1938 р. – підступна постанова ЦК ВКП (б) “Про обов'язкове вивчення російської мови”, спрямована на повну асиміляцію усіх народів СРСР, крім російського.

1961 р. – курс компартії СРСР на “зближення та злиття націй”, тобто на тотальну росіянізацію.

1975 р. – Наказ Вищої атестаційної комісії СРСР про необхід-ність писати російською мовою кандидатські та докторські дисер-тації.

Цей сумний перелік можна б продовжити.

Навіть приватна балачка українською мовою часто сприймалася як доказ нижчого суспільного становища. Якщо ж по-українсько-му говорили послідовно, це розцінювалося як свідомо опозиція до російської мови, символу імперії, що вже ставало просто небезпеч-ним. Як пише у своїх спогадах Є. Чикаленко, у 1903 р. лише вісім інтелігентних родин у Києві постійно вживали українську мову, а саме: Луценки, Грінченки, Антоновичі, Лисенки, Старицькі, Коса-чі, Шульгини та Чикаленки.

УКРАЇНЦІ ТА УКРАЇНЬСЬКА МОВА В УКРАЇНІ В СВІТІ ПІДСУМКІВ ВСЕУКРАЇНЬСЬКОГО ПЕРЕПІСУ НАСЕЛЕННЯ

Напередодні 2003 р. Державний комітет статистики України оприлюднив наслідки Всеукраїнського перепису населення, про-

веденого в грудні 2001 р. Як і передбачалося, на жаль, населення України зменшилося. Станом на 5 грудня 2001 р. в Україні проживало 48 млн 457 тис. осіб. У 1989 р. нас було 51 млн 452 тис. – майже на 3 млн більше! Причини цього великого лиха – відомі: і діток народжується менше, і старість у нашу жорстоку епоху часто відповідно не захищена, і постійно зростає економічна еміграція з України. Якщо політична еміграція в минулому була часто необхідною, то теперішня – не завжди вкрай необхідна. Патріоти не міняють своєї Батьківщини на ласий (хто його знає, чи завжди ласий!) шматочок “капусти” (так в українському просторіччі називають долари) на чужині. Зокрема прикро, коли їдуть люди, яким Україна дала високоякісну безкоштовну освіту, а в нас так потрібні “роботящі уми” (Т. Шевченко).

Не менш цікаві для українців у всьому світі висліди перепису щодо національного складу населення. Усі повоєнні переписи фіксували зменшення кількості українців у населенні УРСР (пор.: 76,8 % у 1959 р. та 72,7 % у 1989 р.) і водночас – постійне збільшення кількості росіян (16,9 % у 1959 р. та 22,1 % у 1989 р.). До речі, така ситуація спостерігалася майже в усіх республіках колишнього СРСР. По-перше, здійснювалася цілеспрямована державна політика переміщення населення. По-друге, діяв асиміляційний чинник.

Згідно з даними останнього перепису, кількість росіян в Україні – порівняно з 1989 р. – зменшилася: з 22,1 % до 17,3 %. Очевидно, за останні роки деякі українці, не зовсім ще асимільовані, вирішили “відасимілюватися”, бо ж масово росіяни з України не виїжджають (причин на це немає жодних!). Дай, Боже, щоб це “відасимілювання” було чесним, без якихось корисливих намірів!

Українці тепер становлять 77,8 % загальної кількості населення. Хоча населення України значно скоротилося, кількість українців зросла на 0,3 %. Найбільш “українські” області – Івано-Франківська і Тернопільська (понад 97 % українців). У Львівській області українців – 94,8 %. Найбільше росіян у Криму – 58 % проти 24 % українців.

Дещо поліпшилася (хоча і далі задишається болотою) мовна ситуація: 67,5 % (на 2,8 % більше, ніж у 1989 р.) населення Ук-

раїни назвали українську мову рідною. Це означає, що для 85,2 % етнічних українців рідна українська мова, для 14,8 % – російська. З представників інших національностей найбільш українізованими є поляки, бо з них 71 % вважає рідною українську мову. Річ у тому, що йдеться не про Галичину, де поляків – жменька (дехто памагається тепер штучно збільшити їхню кількість!), а про Житомирщину, Хмельниччину, де їх чимало.

Отже, “не все так погано в нашому домі”. Очевидно, слід твёрезо дивитися на стан справ, ураховувати, що не всі люди моляться рідному слову, що не всі усвідомлюють саме поняття рідна мова, що є чимало, так би мовити, не-громадян – радше “шашликоїдів, тягла історії” (вислів О. Гончара). А частина людей масово вживає суржик, називаючи цю бридку українсько-російську мішанку (її приперчують тепер ще й перекрученими англійськими словами та висловами) українською мовою.

Але ж, якщо два свідомі українці (і це стосується і тих, хто поколіннями вже живе у вимушеній еміграції) навчать хоча б одного несвідомого відчувати свої корені, думати рідною мовою, молитися рідною мовою (згадаймо Павличкові слова: “Та не молися мовою чужою, Бо, на колінах стоячи, умреш!”), якщо виробимо в собі мовну стійкість (не переходити без потреби на чужу мову на своїй землі і в своїй хаті), то станемо монолітнішими в своєму домі. Бо ж для усіх українців справжній дім – таки Україна.

ЧИ МОЖЕ БУТИ МАЛИЙ НАРІД?

У терміносистемі соціолінгвістики немає поняття і, отже, терміна “малий нарід (народ)”. Нарід може бути лише *малочисельним*. До прикладу, чеченський нарід (загальна чисельність чеченців за переписом 1979 р. – 756 тис. осіб) – *малочисельний*, але *не малий*, а, навпаки, *великий*, бо Воля – для нього (для цілого народу, а не для жменьки патріотів) – найвищий ідеал. Так само, як стверджує соціолінгвістика, *немає мов малих народів*, а є *мови малочисельних народів*. Аналогічно, *немає в світі красного письменства малих народів*. Є одначе *великі літератури малочисельних народів*, наприклад, фризів (живуть у Нідерландах та в північно-західних районах Німеччини) на світі зовсім мало: згідно з переписом населення 1973 р., їх налічується 410 тис., але вони мають багату літературу, що веде своє літочислення з XI ст.

З мовного боку, слід розрізнити чисельний” та “численний”. Прикметник “чисельний” означає “виражений у якій-небудь кількості” і є синонімом прикметника “кількісний” (напр., “чисельна перевага”, “чисельний аналіз” та ін.). Прикметник “численний” означає “наявний у великій кількості, який складається з великої кількості кого-, чого-небудь” (напр., “численна група учасників за-сідання” та ін.).

ПРО “ЖИВУ ДЕРЖАВНУ МОВУ” Оцеї вислів, що побутує на сторінках нашої преси, сучерчить основам соціолінгвістики. Адже термін “державна мова” сам собою містить поняття “жива”, оскільки державна мова – це така, що функціонує повноцінно на всіх рівнях у державі, має міцну нормативну базу, розвинену метамову, багату систему функціональних стилів. Отже, без сумніву, вона – жива.

**“НЕМА НА СВІТІ УКРАЇНИ,
НЕМАЄ ДРУГОГО ДНІПРА...”**

Доречно нагадати оці Шевченкові слова із послання “І мертвим, і живим, і ненарожденним

землякам моїм...”, бо надто часто на сторінках україномовної преси зустрічаються невинувдані з погляду суспільних наук вислови “материкова Україна”, “заокеанська Україна” та ін. Україна – єдина: там, де Дніпро-Славути, де сріблясті ліси Карпат, де київські каштани, де масні чорноземи, де катівські кручі, де Чорне море, де (на горі) Чорнобиль, де важко жити, але й де рідко живеться... І це просто УКРАЇНА (а не материкова). І жодної іншої України піде немає. Є лише великі україномовні етнічні спільноти в зарубіжжі, для яких поступово (або ж для їхніх нащадків) чужа земля потрохи стає своєю.

На сторінках преси часто прикро вражають такі плеонастичні вислови (зокрема, у прозовому тексті), як “рідна Батьківщина” – адже семантика слова “Батьківщина” вмщає передусім значення “рідна”. Нерідної Батьківщини нема...

ЧИ УКРАЇНЬСЬКА МОВА ПОВЕРТАЄТЬСЯ В УКРАЇНУ?

В україномовній пресі англomовного світу часто з'являються статті про те, нібито українська мова повертається тепер в Україну з діаспори, що була її єдиною берегиною (щоправда, у цих статтях замість слова "берегиня" вживається його анемічний псевдосинонім "резерват"). Авторами таких статей є найчастіше недавні громадяни України, прагматики – втікачі від наших економічних негараздів. Але такі твердження не лише не обгрунтовані з погляду соціолінгвістики (адже українська мова – не провансальська, тасманська чи корнійська, що їх тепер намагаються "воскресити"), а й хибні, шкідливі з погляду нашої соборності та державності. З пошанівком ставлячись до подиву гідних здобутків української діаспори і водночас тверезо оцінюючи мовну ситуацію в Україні, слід визнати, що попри всі зусилля діаспори, попри її жертвність (навіть якби старше покоління масово переселилося в Україну), не могла б вона "імпортувати" українську мову в Україну. Але все щастя в тому, що, попри сибіри, солонки й магадани, рідномовна стихія завжди переважала в Україні, українська мова жила в серці народу, і не в силах завойовників було її звідти вирвати. І в найчорніші часи були в Україні подвижники, що научали молодь, люди, закохані в чар народної пісні та народного слова.

Тепер, зокрема після Помаранчевої революції в Україні, йдеться про максимальне розширення функцій української мови, очищення від чужорідних елементів з урахуванням живих історичних процесів її формування. Очевидно, мовні здобутки діаспори дуже корисні для України. Але саме в поєднанні зі стихією живої мови рідного краю.

ПРО НЕБЕЗПЕЧНУ ЛЮБОВ... У львівській пресі часто можна натрапити тепер на статті, автори яких запевняють, що дуже люблять галицький діалект, зокрема львівську говірку. Ну що ж, на таку любов кожен має право. А небезпечною стає ця любов тоді, коли автори (як засвідчують приклади, що вони їх наводять) підмінюють галицький діалект українсько-польською мішанкою середини ХХ століття або ж запевняють, що українська літературна мова їх не хвилює, не зворушує, що вона їм байдужа, а т. зв. "львівська мова" (з погляду соціолінгвістики, такий псевдотермін – дрімучо неграмотний, адже йдеться про говірку) їм безмежно рідна (напр., "Поступ". – 2000. – 10 червня).

Наша часто сумна історія уже чітко довела, що кожен окупант намагався дробити українські землі на відокремлені частини. Хто хоча б деякою мірою обізнаний зі становищем в Україні, хто розуміє, що саме літературна мова є однією з найголовніших прикмет самостійності народу, одним з найважливіших чинників, що перетворюють населення в націю, той ніколи не одвернеться від всезагальної, соборної літературної мови свого народу, вона ніколи не буде йому байдужою. Патріот України – і галичанин, і наддніпрянець, і кримець (кримчанин) – однаково плекає українську літературну мову, не цураючись водночас украплення в неї окремих “своїх” діалектизмів. Згадуються слова Ліни Костенко “Не треба думати мізерно”. А ще – І. Франка: “Мільйонам треба сього слова, І гріхом усяке тут хитання”.

**НАЙБІЛЬША
ЛЕКСИЧНА КАРТОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НЕДОСТУПНА ДЛЯ НАС**

Академік Агатангел Кримський – український мовознавець, орієнталіст, історик, літературознавець, фольклорист, письменник, перекладач – у 1918–1928 рр. був ученим секретарем

Української академії наук. Саме цей видатний учений створив та очолив Постійну комісію для складання словника живої української мови, що започаткувала Лексичну картотеку української мови. На основі матеріалів цієї картотеки за редакцією А. Кримського вийшли “Російсько-український словник” (Т. 1–3. – 1924–1933) та “Російсько-український словник правничої мови” (1926). У ці роки невтомно розписували та редагували картки, використовуючи художні, наукові та публіцистичні твори й живе народне мовлення, видатні українські мовознавці Всеволод Ганцов, Григорій Голоскевич, Марія Грінченко (дружина Бориса Грінченка). З роками Лексична картотека зростала завдяки праці багатьох поколінь самовідданих лексикографів.

Жахливих ударів зазнавало не раз українське мовознавство: 1930 р. було по-варварському зруйновано Інститут української наукової мови; більшість мовознавців було заарештовано та заслано; вилучили з обігу чимало словників т. зв. “націоналістичного” типу; багато разів “виправляли” український правопис. Та доля якось оберігала картотеку, рідні руки порятували її і від фашистської “цивілізації”. У світовій лексикографії уже давно використовували

комп'ютери, в нас усе робилося вручну. І все ж картотека збільшувалася, у 1998 р. налічувала уже 8 млн карток. На її основі було укладено академічний одинадцятитомний “Словник української мови” (1970–1980), “Фразеологічний словник української мови” у двох книгах (1993) та інші лексикографічні коштовності. Дослідники з усього світу постійно працювали в картотеці, розташованій на першому поверсі імпозантного будинку Національної академії наук України.

Здавалося б, в Українській державі настав час удосконалити картотеку, комп'ютеризувати її, розширити джерельну базу. Так підказувала логіка життя... Та дійсність виявилася зовсім непередбаченою. Держава з незрозумілою послідовністю скорочувала фінансування науки, і керівники наукових установ заходилися придумувати якісь способи (переважно певдалі) для хоча б злиденного існування. Найпоширенішим засобом стало здавати в оренду приміщення. Так, при вході до Академії з'явилися ресторани (для “крутих”) і крамниця швейцарських годинників. А безцінна лексична картотека опинилася на горищі, де є реальна небезпека не лише пожежі, а й обвалу приміщення. Тому інспекція Державного пожежного нагляду Міністерства внутрішніх справ України опломбувала вхід на горище в жовтні 1998 р. Лексичну картотеку вилучено значною мірою з наукового життя України.

З часу “переселення” минуло дев'ять років, але ніякого поліпшення в долі картотеки немає... Написано чимало заяв, різноманітних ухвал. І всі – безсилі. У небезпеці найбільший скарб народу, а в приміщенні, де десятиріччями була картотека, продають італійські меблі (див. статтю І. Вихованця, А. Непокупного, О. Ткаченка “Новобуд” чи “ново блуд”?” у “Літературній Україні”. – 1999. – 1 липня). Достоту, як у Т. Шевченка:

І на Січі мудрий німець
Картопельку садить,
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картоплю родить, –
Вам байдуже. Аби добра
Була для городу.

Якщо картотека нівечитиметься на горищі далі, прощення нам, заляканим відступникам і байдужникам, не буде!

ПРО ОБОВ'ЯЗКИ ПОСЛА УКРАЇНИ І ПРО РЕДАКТОРСЬКУ ЕТИКУ

Читаючи в українській пресі англомовного світу виступ Посла України в

США 1997 р. Ю. Щербака, відчула я якусь, так би мовити, “невластиву тональність” і, лише вчитуючись у текст, вловила, про що йдеться. Адже найвищий представник української Держави в США, до того ж видатний український прозаїк-стиліст (член Спільки письменників України з 1965 р.), говорить літературною мовою свого народу, який він представляє у світі і, отже, вживає словоформи “флот”, “аналіз”, “синтез”, “перший клас” тощо. В опублікованих його виступах знаходимо варіанти “фльота”, “аналіза”, “синтеза”, “перша кляса” і т. д.

Виникають, отже, питання: 1) чи має право редактор україномовної газети змінювати форми вислову найвищого представника українського народу?; 2) чи має право Посол не дотримуватися законів своєї держави, включаючи правописні?

НАЙСВЯТІШИЙ ОТЕЦЬ ПАПА ІВАН-ПАВЛО ДРУГИЙ ЯК МОВЛЕННЕВА ОСОБИСТІСТЬ

Найсвятіший Отець, Глава Вселенської Церкви – Іван-Павло Другий (1920–2005) – одна з найславетніших постатей

світової історії. Надзвичайно позитивне враження на увесь український нарід справив Його Святість під час свого п'ятиденного перебування в Україні з 23 червня по 27 червня 2002 р. Під час свого апостольського паломництва в нашій державі Папа звертався до нас українською мовою, і якою досконалою українською мовою (як на іноземця)! У ній не було ні полонізмів, ні росіянізмів, ні неправильних наголосів – була то відшліфована інтелектуальна українська мова. Лише мовна еліта нашої нації може рівнятися з Найсвятішим Отцем щодо володіння українською мовою. А ця еліта, на жаль, не чисельна, зокрема серед духівництва. Треба враховувати, що Папа не мав змоги часто вживати українську мову. І скількома мовами володів Понтифік так, як українською, чи ще досконаліше?..

Його Святість декілька разів цитував Шевченкові рядки, зокрема з твору “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”: і на лєтовищах у Борисполі, і у Львові:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Чи відчувають гіркополинний зміст цих слів наші колишні країни, втікачі з вільної, але ще не заможної України, яких доречно втікачами й називати, а не вживати евфемізм “четверта хвиля”?

ЯК МЕНІ БОЛЯЧЕ ЗА ТЕБЕ, МОВО МОЯ...

Мова Народу мого –
це мова натхненних
народних пісень,

це мова Кобзарів і Дум, це мова дивного сміхотворця Івана Котляревського, геніального поета Тараса Шевченка, вихователя нації – Івана Франка, незрівнянної Лесі Українки, це карбоване Слово Миколи Зерова, Василя Симоненка й Василя Стуса, це мова наших знаменитих перекладачів Миколи Лукаша, Бориса Тена, Григорія Кочура... Цю мову не могли вбити, не могли уярмити завойовники й забродити.

А що ж тепер роблять з Тобою, Мово моя, оті начебто громадяни України?! Знекровлюють Тебе, чинять найзухваліше зло повсюдно, а зокрема у Львові. Колись це місто вважали твердиною національного духу. Останнім часом крамниці та установи з вивісками іноземними мовами буквально заповнили вулиці Львова.

Нині навіть досить кмітливий знавець іноземних мов повинен постійно використовувати словники та мати талант до відгадування загадок, щоб зрозуміти хоча б частину малограмотних (головно транскрибованих з англійської мови, ще й через посередництво російської) написів у Львові. А про такого, що не володіє іноземними мовами, уже і не йдеться... А він/вона також має право на життя у рідному краю.

До прикладу, у центрі Львова, на вулиці Коперника, 18, є туристичне агентство “Трайденг”. Лише втаємничені у периферійні пласти англійської лексики усвідомлюють, що ця невідома буквосполука – це транскрипція англійського слова trident, що означає “тризуб”. Отже, національний герб нашої Держави як назва агентства, до того ж, подано її в абсолютно чужому звучанні. Катастрофічне враження справляють і англо-українські мовні гібриди – *Парад’is; Вухо. com.*

Ось ще донедавна був у центрі міста, на розі вулиць Костюшка та Дорошенка, поруч з Регіональною митницею, спортивний бар (чи то ресторан, чи кав'ярня) “Меркурій”. Мабуть, назва не з найкращих, багатозначна (чи то “гонець”, чи, згідно з давньоримською міфологією, “бог красномовства, торгівлі та розбою”), та все ж можлива... Тепер красується нова – “Корнер”. Слово немилозвучне (на відміну від англійського *corner*, мелодійного завдяки продовжючому “о”), без будь-якого значення (чи навіть натяку на значення) у мові нашій. Чи доречно місце смачної їжі та відпочинку називати чужим футбольним терміном – не знаю. Чим же наше слово “ріг” (“На розі”) гірше від транскрибованого зайди “корнер” – пояснити годі.

А скільки отаких “корнерів” у Львові, скільки такого безглуздя, скільки таких невихойних, наскрізних словесних рап по всій Україні! І ще гірше: припустімо, власник закладу – людина, позбавлена національної гідності, фантазії (тієї, що Леся Українка називала “силою чарівною!”), лінгвістичного відчуття. Це ще не велика біда! Але як же дозволяють це численні “батьки міста”, адже нові назви закладів, установ треба десь у міських авторитетів реєструвати...

Де ж, нарешті, громадськість львівська?! Чи громадяни перетворилися просто в населення?!

Очевидно, до мови слід упроваджувати і транскрибовані слова, і кальки – але там, де вони абсолютно необхідні. А без будь-якої потреби вилучати питома українські слова з мови і замінювати їх чужими покручами – це злочин перед нацією. А за злочин (логіка підказує) слід карати ... І то гірко...

ПРО НАШИХ БІДНИХ ДІТОК-ЛЬВІВЕНЯТ

словленого вище.

Виховання нації починається з виховання дітей. У всесвітній історії знаходимо чимало яскравих прикладів на доказ ви-

Навіть в умовах тоталітарного режиму наші львівенята мали Дитячий світ “Барвінок”, мали крамниці із забавками “Лис Микита” й “Івасик-Телесик”. Немає їх тепер. У центрі міста красується величезна крамниця з написом Дитячий супермаркет “Антошка”. Лише одне українське слово – *дитячий*... Не шкодують усемогутні (по суті, зденаціоналізовані) “батьки міста” дітей, не думають,

як складно дитині оцей капосний *супермаркет* вимовити. І – що набагато жакливіше: як збаламутять ці чужі слова, англійське й російське, душу дитячу, як зародять суржикову ментальність...

А про це місто колись Василь Симоненко писав:

Бубнявіють думки, проростають словами,
Їх пагіння бринить у завихренні днів –
Цілий тиждень живу і ходжу межи львами,
Недаремно ж місто звивається – Львів...

КИЇВСЬКІ КАШТАНИ... I MISTER SNACK

Київ – столиця моєї Вітчизни. “З глибин віків і гордо, й величаво встає легендами овіяне ім'я” (В. Симоненко). Київ – це Хрещатика краса... Київські каштани – це щось до болю рідше й кохане... Київ – це вогнешний кінь Богдана, диво-Софія, Михайлів собор, князь Володимир на київських горах, Андріївський собор – шедевр Растреллі; Аскольдова могила на дніпрових кручах, міст Патона через Дніпро-Славутич, сам Дніпро, осліваний у легендах, думках і піснях, чарівна Русанівка, Золоті ворота, Тарас Шевченко в непохитній бунтарській задумі навпроти Київського національного університету, що носить його ім'я. У літературну карту Києва вписано імена Івана Франка (вперше приїхав сюди 1885 р., востаннє – 1909), Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Агатагела Кримського, Бориса Грінченка, Івана Нечуя-Левицького, Олександра Довженка, Івана Світличного, Василя Стуса, Миколи Лукаша, Григорія Кочура і багатьох-багатьох інших чародіїв Українського Слова.

Кожен приїзд до Києва – для мене свято. Але все, що негоже в цьому місті, ранить душу. Мабуть, тому такою наругою видалися мені цими днями нові назви барів та ресторанів, що з'явилися в Києві, зокрема серед київських каштанів – Mister Snack. Просто отак, на крамницях, латишицею. Наче немає кирилиці, наче немає своїх назв і слів... Чим не гожі назви “Затишок”, “Частушок”, “Смачненько”, “Частуйтеся на здоров'я”, “Перекуска”, “Закуска”, “Вареники”, “Солодка хата” та чимало інших?!

Якби ж усе обмежувалося розповсюдженням цієї назви! Але ж із лихої волі глухих до Слова (а отже, й долі народу) можновладців такі чужі назви-вивіски зустрічаються скрізь, по всій Україні. Інколи латишицею величю красується чужа назва, і десь зовсім

маленькими літерами подано український відповідник – і це ж в Україні!

Не надто звинувачую власників окремих установ – рівень їхньої інтелігентності буває різним! Та й Україна, наша земля, – для них не більше, ніж місце доброго заробку та дешевої робочої сили. Але де ж керівники міст і нашої Держави? Чи не розуміють вони, що такі, здавалося б, “дрібнички” породжують суржикову ментальність, що мова – це найкоштовніший скарб народу?!

**ПРО “ПРАЙСИ” ТА
ПРО “ПЕРФОРМЕНСИ”:
ЖМУТ РОЗДУМІВ**

Я – на Хрещатику. Милуюсь алеєю знаменитих київських каштанів, що вже зазеленіли і зацвіли... Раптом кидаю поглядом на кіоск – і бачу журнал з написом “Прайси”. Виявляється, звичайнісінький рекламний журнал із зазначенням цін та з галасливими (і часто неправдивими) закличками, до яких це не звикла наша ментальність. Але чому ж не назвати його “Ціни”?! Мабуть, щоб не змогли покушці зорієнтуватися, про що йдеться, щоб заінтригувати, збаламутити їх. Ділкам треба наживи, а що засмічують вони мову – це їх аж ніяк не турбує. Різноманітні неграмотні оголошення – поруч із “Прайсами” “красується” ще одна знахідка – “Музичний перформенс” (замість “Музичне виконання”, “Музичний вечір”) – фатально шкідливі для розвитку мови. Адже запозичати іноземні слова доречно лише для тих понять, для яких немає своїх слів. У протилежному випадку вони абсолютно зайві. Транскрипція – це лише набір незрозумілих, часто важких до вимови букв, що сприяє нечіткості думки.

Як же змагатися з цією пошестю в торговельній та діловій сферах?! Адже вона викликає відчуття, що наша нація ще не сформована, що не маємо достатньої кількості національно свідомих промисловців... У роздумах звертаюся до дуже цікавого виступу Івана Ющука – завідувача кафедри слов'янської філології Київського міжнародного університету – на Парламентських слуханнях проблем української мови 12 березня 2003 р. (опубліковано в тижневику “Слово Просвіти” за 23–29 квітня 2003 р.). Мовознавець переконує, що ми – не виняток. Адже у Франції понад двісті років тому – після Великої французької революції – половина населення не володіла французькою; коли сто сорок років тому Італія здобула незалежність, із 25 млн її громадян розмовляло італійською мовою

лише 600 тис., тобто 2,4 відсотка; в Індонезії, що здобула незалежність 1945 р., колонізатори насаджували голландську мову до такого рівня, що, по суті, індонезійські інтелігенти думали майже виключно голландською мовою.

Отже, історичні факти переконують, що подібні ситуації траплялися в світі. Щоб виправити становище в Україні, потрібні не лише державні законодавчі заходи, треба виховувати національно свідому інтелігенцію, людей, для яких усе, що стосується державної мови і ширше – національної культури, – справа свята. Віддаймо ж належну шану вчителям-патріотам, допомагаймо їм!

ПРО... СІТІ, ...ШИНОК І.. ВІЗАРДА Хоча буваю в Києві дуже часто, кожна поїздка – це свято, велике свято. Кохаюсь у Києві, люблю його як величаву й горду столицю моєї Вітчизни, як колиску нашої історії, як центр нашої науки, нашої культури, як місто моїх благородних Учителів, найширіших друзів та однодумців. Як тебе не любити, Києве мій!

Нещодавно приїхала я знову до Києва і була зранена... знущанням над рідним містом. Маю на увазі мовне оформлення столиці, а воно день у день жахливіше. Це ж наша візитна картка і для нас самих, і для іноземців! Коли виходила із приміщення вокзалу, душу обпалили “мовні знахідки” – написи: “Сіті кафе”, “Сіті казино” та “Шинок Coca-Cola” (здався символічний неологізм “cola-colonization” – “американізувати світ напоєм кока-кола”). Поблизу височить розкішний McDonalds (власникам цієї установи також доречно б поважати мову народу, на землі якого знайшли непоганий заробіток!), а тоді – невеличка крамничка з рідним написом “Хліб” (і жах пронизує від думки, що, можливо, хтось – хижий! – напише незабаром “Бред” або ж “Лоуф”). А в центрі міста – крамниця під назвою “Візард”...

Це вже не просто падсилля чужоземних слів, це безглузде, потворне (а можливо, і зложне) намагання створити українсько-американський гібрид, щось на зразок pidgin English. Але якщо згаданий торговельний жаргон виник для виконання певних комунікативних функцій, то в Україні аніякісінької потреби в такому мовному неподобстві немає. Кому і чим не догодило наше слово “місто”?! Чим краший незрозумілий загалу “Візард” за наші лексеми “Чарівник”, “Чаклун”, “Чародій”?!

Окремо хочеться звернути увагу на столичний (“кока-колівський”) “шинок”. Запозичене із німецької мови (einschenken – “наливати”; der Ausschank, -es – “їдальня найнижчого гатунку, із спиртними напоями”), слово “шинок” здавна вживалося в українській мові у цьому самому значенні. За академічним “Словником української мови”, “шинок” – це “невеликий заклад, де продавалися на розлив спиртні напої; корчма” (СУМ. – Т. 9. – С. 454). Словник подає його з ремаркою “застаріле”. Доречно, мабуть, було б ще додати, що цей заклад був дуже примітивним, найнижчого рангу. Дуже часто зустрічається слово “шинок” у творах наших класиків: “Всі гроші, що він заробляв у пана та в людей на возах, на плугах та боронах, старий Кайдаш пропивав у *шинку*” (І. Нечуй-Левицький); “Ще я був малим, як батько Зве було та каже: – Сипку! на посудину та збігай По горілочку до *шинку*” (Я. Щоголів). Утворене від цього іменника дієслово “шинкувати” часто вживається метафорично, з різко пейоративними конотаціями, пор.: “Земля кричить. *Шинкують* кров’ю війни, І падають занози від ярма” (В. Симоненко). “Я наркотиками не *шинкую*”, – стверджував І. Франко, пишучи про те, що “не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріплює вино, чи наркотик на приспання” (Передмова до збірки “Поєми” 1899 р.).

Приміщення, де продають кока-колу, доречно б назвати “Напої” або ж (якщо вже украї побажане іноземне слово) “Бістро”.

Хто дав право можновладцям розкрадати найбільший скарб народний – м о в у?! Хто дав право усім іншим мовчати, згадаймо Шевченкове: “А братія мовчить собі, Витріщивши очі! Як ягята. “Нехай, – каже, – Може, так і треба”?! Може, так НЕ треба?!

ЖОРСТОКІ СЛОВА У вірші І. Франка “Якби ти знав, як много важить слово...” (цикл “Із книги Кааф”, збірка “Semper tiro”) є такі повчальні рядки:

Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить і поганить,
І троїть на весь вік, – якби ти знав оце!

До таких “слівець” у сучасному українському мовленні належать дуже часто вживані іменникова та прикметникова лексема-термін “престарілий (-а, -е)” та вислів-кліше “люди похилого віку”.

Так побудовано оцей наш дивний світ, що життя старших людей через різноманітні хвороби, недомогання та переживання загалом важке. В Україні в умовах надінфляції воно дуже часто і голодне, й холодне. А тут ще й словами б'ють: “престарілі”, “похилого віку”, “будинок для престарілих”. Для людей витонченого мовного відчуття зі словом “престарілий” ще додаткова проблема – адже це очевидний росіянізм (старослов'янського походження). А хилитися перед різноаспектними начальниками та підначальниками і так часто доводиться – і без нагадування про “похилий вік”...

Наші засоби масової інформації запозичають дуже багато цілком зайвих слів з англійської мови, передусім з її американського варіанту. На сторінках газет рясніють різноманітні “іміджі” (замість “образи”, “уявлення”), “фани” (замість “уболівальники”), “бізнесмени” (замість “підприємці”), “промиси” (замість “обіцянки”), “хіти” (замість “перлини”, зокрема музичні) та інші словесні покручі й зайвини. Але ніхто не здогадається скалькувати (тобто дослівно перекласти) дуже доречний англomовний термін (американського походження) “senior citizens” – “поважні громадяни”. Можна б називати старших людей “громадянами старшого (поважного, статечного) віку”, Лексеми “поважний”, “старший”, “статечний” зовсім іншої внутрішньої форми, ніж слова “похилий”, “престарілий”. Вони самим своїм звучанням виховують повагу до осіб, багатих досвідом життя та знанням людей і обставин.

Великого поширення в Україні набуває досі призабуте слово “сиротинець”, що витісняє термін “дитячий будинок”. Як на мене, то чи є така необхідність і так бездолемию дітям постійно нагадувати, що вони – сироти. Життя і без цього слова часто своїми штурханамі їм про це нагадує.

Дехто з наших країн залюбки вживає росіянізми “бабушка”, “дедушка” або полонізми “бабця”, “дзядзьо”. А замість цих покручів є такі гарні, сказати б, “добротні” українські слова: “бабуся”, “бабуня”, “бабусенька”, “бабусечка”, “дідусь”, “дідуньо”, “дідусик” та ін. Навіщо ж обкратати самих себе та своїх онучат?

ПРО... СМАЧНЕ РІЗДВО Із наближенням Різдвяних свят у містах і містечках України з'являється чимало галасливих, непристойних реклам. Особливо вражають дві: “Найсмачніше Різдво – з кока-колою” та “Виграйте смачне Різ-

дво". Ні, річ тут не в якійсь граматичній помилці чи стилістичній недоладності (хоча й вони – зайві). Це ще не така біда. Річ у тому, що наведені вище фрази (щасливий той, хто їх ніколи не чув, не бачив, і – найголовніше! – не захоплювався ними) відображають певний світогляд, абсолютно чужий ментальності нашого народу, що ніколи Різдво не вигравав, а урочисто святкував.

Згадаймо Б. Лепкого. Перебуваючи протягом тривалого часу в Кракові, далеко від Батьківщини, від рідного Поділля, він виливав свою тугу ось у яких рядках:

А що чувати там у вас?
Чи йдеться з колядою?
Чи ще живий Федір, Юрко
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись було,
Співають "Бог предвічний"?

Коляда, пісня, Різдвяна пора дитинства – ось за якими атрибутами Різдва найбільше побивався Б. Лепкий на чужині.

Адже Різдво – це, у першу чергу, коляда, це предковичні звичаї, це Святвечірня зірка, це Різдвяна душевна Радість. З цього приводу А. Содомора пише у своїй книжці "Наодинці зі словом": "Дорога до Різдва – це дорога повернення: до дитинства, до казки, до села. І немає значення, чи в кам'яниці хто народився, чи під сільською стріхою, а коли Різдво, то всі маємо ступити на стежку, що веде до наших пращурів – у село... Усе село єднається немов одна родина". Так і хочеться перефразувати: "Україна вся єднається..."

У нашій мові узвичаєні вислови-побажання "Веселих свят!", "Щасливих свят!", але не "Смачних свят!" Чи ж уже такими жадливими стаємо? Чи понад усе ми захоплюємося наїдками? Чи вже кока-кола стала нам такою необхідною, любішою за предковичний Святвечірній борщ з грибними вушками?! Чи стали ми жити лише щоб їсти, а не навпаки?

ПРО ЛЮБОВ... З ПЕРШОЇ ЛОЖКИ Любов – це велике, святе Почуття – часто приходить зненацька, аби уже ніколи не покинути свого обранця. Щасливий той, хто знає його, воно осціване в піснях, йому присвячено найкращі поезії, найвеличніші музичні твори. Воно – вічне. Саме тому й виник вислів "Любов з першого погляду". А тепер деякі ділки

хочуть оце Почуття у нас украсти, пропагуючи любов з першого погляду до... поливки, яку вони виробляють.

Саме такими гаслами "прикрашено" (читай: опоганено) чимало трамвайних вагонів у Львові. Сумне, дуже сумне буде життя, коли людям не просто буде подобатися страва, коли вони, жалюгідні, будуть у неї закохуватися, ще, можливо, й приревнувати зуміють її... То хто ж дозволяє ділкам, безнадійно глухим до Слова, поганити нашу мову отакими "трансформаціями" усталених висловів?!

Коли вже зайшла мова про реклами на трамваях, то ще один буквально трагізм кидається у вічі: чимало трамваїв курсує по Львові з написом-рекламою Сантехніка "Русалка Дністрова". Це дуже ефективний доказ нашого упадку. Йдеться про крамницю будівельних матеріалів на вул. Кульпарківській, 155. Колись у цьому приміщенні була крамниця книжок із дуже доречною назвою "Русалка Дністрова" (хоча правильніше було б "Дністровая") у пам'ять альманаху "Русалка Дністровая", що вийшов у світ 1837 р. за ініціативою М. Шашкевича і започаткував нову українську літературу на Західній Україні. Не витримавши конкуренції, книжкова крамниця перестала існувати, а нові господарі – продавці різних будівельних матеріалів – зберегли давню назву, бо сподобалася їм. Є господарі різного культурного рівня, люди по-різному оцінюють літературні шедеври. Тож не оцих господарів звинувачую у великій парузї над пам'яттю М. Шашкевича, "Руської трійці" загалом. Маю на думці керівників міста (демократів і патріотів!), освітян, просвітян, письменників, працівників музеїв. Скажете, вас не слухають. Але вихователь нашої нації І. Франко, що добре знався і на наших ліносах, і на нашій апатії, усе ж учив:

Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, –
Говори!

*(Вірш "Зоні Юзичинській",
написано 3 лютого 1916 р.)*

ЯКБИ Ж ТО ЗАМОЖНІ ЛЮДИ ЧИТАЛИ ПЕРЕКЛАДИ

Читач може здивуватися: чому саме заможним доречно переклади читати. А ось воно як...

Коли дитиною Отчого краю (а не туристом) ходиш по нашій Землі, то вражають назви різноманітних установ. Наприклад,

харчові заклади поспіль називаються “кнайпи”, “корчми”, “шинки”, що переконує зайвий раз, що фантазія – ця “сила чарівна” (Леся Українка) – не панує там, де долари. А переклади художніх творів могли б збудити фантазію будь-кого – навіть багатих! Ось приклад – як на мене, промовистий!

П. Куліш переклав Байронів вірш “Fill the goblet again...” Як і личило перекладачеві свого часу, часто впроваджував і нові образи в переклад і видозмінював текст оригіналу. Так, строфу Дж. Г. Байрона:

In the days of my youth, when the heart's in its spring,
And dreams that Affection can never take a wing,
I had friends! – who has not? – but what tongue will avow,
That friends, rosy wine! are so faithful as thou?

П. Куліш передав рядками:

Були в мене друзі, та все лицеміри,
Що правди в них менше, ніж в кубочку пini;
У тобі ж вся правда, червоне вино!
Ти правдою славне й за Ноя було.

Професійний перекладач Біблії українською мовою, П. Куліш використав тут алюзію до біблійного сюжету, якої не було в оригіналі, а саме: з П'ятикнижжя довідуємося, що врятований під час всесвітнього Потопу Ной розводив виноградники та до самозабуття, бувало, насолоджувався вином. Тож харчові заклади можна б назвати “Ноїв трунок”, “Ноїв напій”, “Ноїв ковчег”, “Ноїв затишок”... Якби ж то фантазії (тієї “сили чарівної”) трішечки...

У СПАДОК ВІД ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ...

Той спадок відчуваємо і на виробництві, і в сільському господарстві, і в ментальності і, очевидно, у мові. Ми пишемо про те, що слід “боротися за мир” і “боротися за урожай” (хоча ніякої боротьби не потрібно, досить вести миролюбну політику й активно, по-господарському, плекати землю, збирати врожай).

Часто йдеться про те, що хтось “відбував (ла) покарання на Колимі (на Соловках, в Інті і т. д.)”. При цьому йдеться не про розбишак, головорізів чи злодіїв, а про стійких патріотів, справжніх громадян, єдина “вина” яких полягала в любові до свого поневоленого краю. Тож, мабуть, правильніше було б ужити слово “ка-

рався (лася)", мучився (лася)", "поневірявся (лася) (на Колимі, на Соловках, в Інті і т. д.)".

Тоталітарна дійсність породила такі "особливі" терміни, тепер архаїзми, як "ворог народу", "ідейно стійкий/нестійкий" та ін. Загалом, тюрми та арешти, по-радянському специфічні, "оригінальні" (бодай їх нікому й ніде більше не зазнавати!), спричинили появу окремих росіянізмів-запозичень у нашій мові, як ось: *шмон* (особливо принизливий для людської гідності обшук у тюрмах і таборах), *шмонувати*, *чсір* ("член семьи изменника родины"), *заквагони* (вагони, що перевозили арештованих, по-російському – заключених), *закмашини* (вантажівки, що перевозили арештованих), АЛЖИР ("Актюбинский лагерь жен изменников родины"), СЛОН ("Соловецкий лагерь особого назначения") та ін. Окремі з цих слів з'явилися і в українській поезії, згадаймо вершинний вірш поета вибухової експресії – В. Стуса "Уже Софія відструменіла...":

Благословляю твою сваволю,
дорого долі, дорого болю.
Сніги і стужа. Вітри й морози.
Гудки і крики. Чорні прокльони.
Собачий гавкіт. Крик паровоза.
І *закмашини*, і *заквагони*.
Шпали і фари, пси і солдати,
рейки, і пруття, і загорода...

Національною молитвою повинні стати завершальні рядки цього вірша, в якому – звернення до України як до Найвищої Сутності:

На всерозхресті люті і жаху,
На всепрозрінні смертного скрику
дай, Україно, гордого шляху,
дай, Україно, гордого лику...

Або ж "Гратовані сонети" Івана Світличного:

Сержант *шмонає* по порядку
І кожну латку, кожну складку,
І кожен рубчик, кожен шов...

Сонет "Шмон"

Надамо слово і Дмитрові Паламарчуку:

Під час перевірок, *шмонів* та етапів,
Так, як не раз, бувало, й Кобзаря,
Тут вертухай обнюхував і лапав
Поборника свободи і добра.

Вірш "Рильський в таборах"

МОВО НАРОДУ МОГО...

Соціолінгвістика (соціальна лінгвістика) – наукова дисципліна, що розвивається на зіткненні мовознавства, соціології, соціальної психології та етнографії й вивчає широкий комплекс проблем, пов'язаних із соціальною природою мови та її суспільними функціями.

У соціолінгвістиці ХХ ст. випрацювано поняття (і, відповідно, термін) “лінгвоцид” – мововбивство, що позначає один з найважчих видів міжнародних злочинів: свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови як головної ознаки етносу – народності, нації. Кінцевою метою його є не геноцид, тобто фізичне винищення певного народу (тупа робоча манкуртна сила завжди потрібна поневолювачам), а етноцид – ліквідація цього народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу. Як справедливо стверджує доцент Львівського національного університету імені Івана Франка М. Яцимирська у навчальному посібнику “Сучасна українська мова. Пунктуація”, лінгвоцид є передумовою масової денационалізації і манкуртизації: він спричиняє втрату національної пам'яті, етнічного імунітету народу, призводить до поглинання одного народу іншим. Ось чому поневолювачі завжди нищать мови поневолених народів.

Наша мовна традиція сягає далеких, докняжих часів. Її розвитку не могли зупинити ні чвари, ні міжусобиці, ні феодальна роздробленість, ні багатовікове татаро-монгольське ярмо.

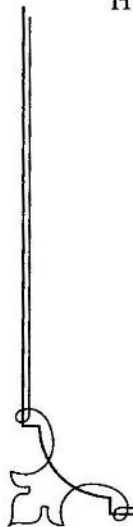
Сторінки української історії, політи сльозами й кров'ю нашого народу, рясніють арештами, тюрмами, засланнями волелюбів і моволюбів і при тому – підступом, погордою, лицемірством поневолювачів і зрадників, яничарів усіх гатунків. На щастя, у страшному ворожому вирі минулого ми все ж встояли. Однак тепер ми не завжди дбайливі щодо своїх громадянських обов'язків, щодо культури, зокрема мовної. Процвітає у нас ренегатство і споживацтво, воно заповонило душі багатьох. Усе частіше люди голосно-преголосно вимовляють слово “я” і пошепки – слова “ми”, “ви”, “вони”, хоча повинно бути, згідно з нашою ментальністю та мовною традицією, навпаки. Декому видається: що більше іноземних слів (хай незрозумілих, перекручених, немилословних) уживаємо, то краще. Буває, що “патріотів” закордонне громадянство дорожче за ріднодержавне; некомпетентні можновладці активно насаджують спрощення сакрального стилю – одного з важливих виявів повноцінного буття нашої літературної мови. Часто забруднюють озону сферу нашої мови чорні викиди-слова з ефіру. Є й такі (з

дозволу сказати) українці, що вже навіть І. Франко муляє їм очі, і вони, сповнені сентиментальності до колоніального минулого України, прагнуть Івано-Франківську повернути його польську назву Станіславів і вже досить послідовно вживають її у своїх писаннях (див., напр., Іздрик. Львів: секвенції психозу. – Критика. – 2005. – Ч. 9). Їм байдуже, що жоден нормальний громадянин Польщі не запропонує будь-яке польське місто перейменувати у Хмельницький чи Богунів... А ще комусь запраглося назвати колоніальним певний стиль помешкання та меблів і галасливо рекламувати його в центрі Львова...

І знову нам треба голосу Тараса: “Схаменіться! Будьте люди, Бо лихо вам буде!” І. Франко стверджував: “Найцінніше та найкраще в кожній людині – це її індивідуальність, її духовне обличчя зі всіма особливими прикметами. Що більше таких прикмет, то характерніші та гармонійніші вони, то багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини... До таких прикмет, що відповідають складові душі, належить і мова”.

Обов’язок кожного з нас – дбати про своє мовлення, бо ж мова кожного з нас разом створює мову народу нашого. А мова – це, за влучним висловом Б. Харчука, – сорочка духу народного. Вона вся з гомону полів, лісів і морів Отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сяйвом місяця, зірок і переткана калиною. Вона з блиску козацької шаблі, з весла невольницького човна – вся із шляхетного лицарства, якому ніщо і найстрашніші муки і торттури.

Навчімося, отже, молитися Рідному Слову!

УВАЖНИМ ДОТОРКОМ ДО СЛОВА

Мандрівець Одиссей, щойно хвиля викинула його на узбережжя Схерії, стривожився, яких людей стріне тут: “непривітних і диких” чи “ясномовних”. В останньому епітеті – глибокий сенс: ясність у душі людини – від її мови; цивілізація (civis – громадянин) – це передусім рівень тієї ясності, просвіти в житті людини, суспільства на загал; недарма ж саме захисник поетів, Меркурій, силою слова змінив первісну грубість людей доброзичливістю, зробив їх, скажемо нині, цивілізованими.

До міфів повертаємося не як до казок, а як до науки. Згадаймо сонет М. Зерова “Лотофаги”: “І силоміць нас повернув отчизні В науку іншим людям і вікам”. Не дозволив завзятий ітакієць своїм супутникам залишитися на чужині, щоб у солодкому безпам’ятстві вони споживали там не знану їм досі поживу – цвіт лотоса. Так і міф про Антея: що вищі хмаросяги, то відчутніша вразливість людини – “земноводної” істоти, що мала б, як дитина, шанобливо торкатися тіла своєї Матері-землі. Так і з мовою: лише тоді відступатиме первісна брутальність, коли належне місце в житті людини посяде найцінніший з усіх отриманих дарів – Слово.

Тож хибною є думка: впорядкуємо життя – тоді й за мову візьмемося. Поки тримаємося цієї думки, поти й доведеться крутитись у зачарованому колі, бо ж і тут мали рацію стародавні: “Яке життя – така мова” (Сенека); і навпаки: “Яка мова – таке й життя”. Щоб те коло розірвати, маємо, не озираючись за чиеюсь підтримкою, повернутись обличчям до своєї мови, отже, до себе самих, бо ж ми – це наша мова. І якщо не хочемо бути знеособленими у нинішній глобалізаційній добі, прислухаймося до поради цього самого Сенеки: поспішаючи у світ – до себе насамперед поспішаймо; “хто всюди є, той ніде не є”...

Назва збірки філологічних нарисів професора Роксолани Зорівчак (“Боліти боєм слова нашого...”), власне, і є свідченням того, що ми – це наша мова, інакше не боліли б її болями. Не болітиме ними хіба той, для кого мова – це лиш засіб спілкування на рівні побуту, технічний, а не музичний інструмент, що слугує найкращій частині людського ества – душі. Ми повинні говорити гарно, “як наші предки”, – не втомлювався повторювати Григорій Кочур, кому на-

лежать слова, що у заголовку збірника; з ним, власне, й перебувала у багаторічній приязні та співпраці автор цих нарисів. Маємо говорити саме гарно, а не красиво, бо краса – щось зовнішнє; гарність – світло, що у слові, у сув'язі слів.

Змінився світ, точніше, ми у тому світі. Стрімкість науково-технічних досягнень, широкі контакти країн у галузях економіки, потужний розвиток технологій розваг, шоу-бізнес, перевага споживацтва над творчим самовираженням особистості – все це не могло не призвести до поступового відчуження носіїв мови від національних традицій, передусім, у найвразливішій – мовленнєвій сфері. З тієї високої даності, якою є мова, нині беремо те, що хочемо брати, що, врешті, спроможні – черпаємо з тих її пластів, які рідко стикаються із нематеріальною сферою. Стрімливість, поспіх, інформативність (високі швидкості – знак часу) – усе це робить нашу мову, що є дійсно співучою, – мовою короткого подиху, аритмічною, примножує кількість “больових точок” на її живому організмі. У суржиковому “кароче”, мов у краплі води, – нинішні мовні тенденції, куцість духовних потреб міської людини. А ще – “дамоклів меч” двомовності, що висить над нами й у роки Незалежності...

А час таки не жде. Поки бесідуємо про “солов'їну мову”, у наших же правописах, у шкільних підручниках української мови пормою називають те, що Григорій Кочур, ще не так давно, вважав неприпустимим: “Жодна жива людина так не скаже”; мав на увазі, зокрема, ступенювання прикметників (“більш широкій”, “найбільш важливий”...), пасивні конструкції, що умертвляють мову, нагромадження приголосних при зіткненні слів, що викликає хіба тільки нехіть до мовлення. Тепер таке ступенювання – “норма”. Тепер уже й дієслівний заклик (“Працюймо!”, “Радіймо!”, “Живімо!”) – “наказ”. Ба, вже й того “наказу” немає: “Давайте жити смачно!” – роз'їжджає вулицями нашого міста ваптажівка з продуктами, відбиваючи смак до рідної мови примітивним підрядником – калькою з російської (“Давайте жить вкусно!”) – вже й мало хто скаже: “Живімо (жіймо) смачно!”; цей заклик, до речі, – наче апітеза до відомого, з латини: “Їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти”... Вже й канцеляризми, ті самі пасивні конструкції, безкарно господарюють у нашій мові (“Мною було сказано”, “Нами досліджено”...). Вже й не “дитина” чи “хлопчик”, а неодмінно, за аналогією до російської (малыш), – малюк (“Вчися читати, малюк!”, “Рости здоровий, малюк!”, “Золотий малюк”...); уявімо собі: тато чи мама гладять по голівці дитину, примовляючи: “Гарний малюк, гарний

малюк...” – спокійно дивимось, як відступають, не спроможні захистити себе, такі теплі, в національний ґрунт закорінені, слова (“Вчися, дитино, бо вчитися треба...”; “Світ дитини”...), як поволі втрачаємо чи не найхарактернішу, надто у власних іменах відчутну, рису нашої мови, отже, й душі народу, потяг до здрібнїлих, ласкавих слів (дитина, дитинка, дитиночка, дитинопьнка... Михайлик, Михась, Михасик, Михайлюньо...); уже й до “акання” зникає “малюк”: растішка, Антошка, коляска (візочок), каток (ковзанка), качелі (гойдалка); уже замість “поки що”, “наразі”, “тим часом” – дедалі частіше чуємо поки (рос. “пока”) ... Тих “уже”, що засвідчують не випадкові вкраплення, а тенденцію, загрозливий процес на всіх рівнях мови, – не злічити...

У збірці “Боліти болем слова нашого...” – низка стислих нарисів, іноді – принагідних, буквально однією емоційною фразою окреслених вражень від почутого, прочитаного, – що, на думку автора, суперечить нормам та духові української мови. Тією з першого погляду невпорядкованістю матеріалу, імпульсивною оцінкою того чи іншого мовного чи суспільного явища, власне, й вирізняється ця праця від подібних, присвячених проблемам української мови, вже відомих читачеві посібників, якими є, скажімо, праці О. Сербенської, О. Пономарева, інших авторів. Отож у цій книзі читач знайде миттєві рефлексії на найрізноманітніші випадки мовленнєвої практики: від сфери словотвору й до синтаксису. Для підтвердження власних міркувань, що особливо цінно, автор наводить чималий ілюстративний матеріал із творів провідних українських письменників, а також із народної творчості – цього високого камертона, до якого мусимо дослухатись у заповнену машинним гудінням нинішню добу.

І все ж серед широкого спектру порушених проблем є домінанта – проблеми запозичень, а також – калькування, головню з російської та англійської. Тут доречно збіглися професійні зацікавлення автора (у Роксолани Зорівчак чимало досліджень, присвячених рецепції понять англomовного світу українською мовою і навпаки) з найактуальнішою для нинішнього часу проблемою: якою повинна бути наша реакція на потік етранжизмів, головню американізмів, які вриваються у нашу мову, замулюють її національне підґрунття? Чи не виявимося острівцем серед моря новітніх технічних термінів, понять, просто модних слів та зворотів? Питання вельми серйозне, бо йдеться насправді не про мову, а про потужні глобалізаційні процеси. Щоб залишитися собою, мусимо стати на шлях розумного

опору – шлях золотої середини. Згубними були б крайнощі: як піддатися тій навальній хвилі, так і відгородитись од неї.

А ще мусимо уточнити, з чим боремося: з чужими словами, чи з реаліями, які стоять за тими словами. *Шоу, фани, кілери, офіс, імідж, хот-дог*, безліч інших – це реалії, які не мають відповідників у нашій мові. *Вистава, шанувальники, вбивці, установа, опінія, канатка...* – це щось інше, подекуди й протилежне, аніж вищеподані запозичення. Інакше кажучи, маємо справу тут не зі словами, а з явищами, які, хочемо того чи ні, входять у наше життя.

Є, зрозуміло, чимало іншомовних слів, без яких легко, з користю для мови, можна було б обійтись; їх і знайдемо на сторінках книжки. Додамо лишень, що сучасні запозичення чи то з російської, чи англійської (американський варіант) мови своїм звуковим образом аж надто дисонують із мелодикою українського слова; найпоказовіше тут – згаданий “імідж”, особливо у зіставленні з недавнім “опінія”, латинським запозиченням, що м’яко, як чимало інших, увійшло в звуковий простір української мови. Та ба! – “імідж” – це передусім образ (лат. *imago*), подoba людини, фірми тощо; “опінія” – радше словами (“репутація”), а не візуальною рекламою здобуте визнання.

Бідою обертаються для мови й непрофесійні спроби зробити наше мовлення коректним, а мову – “чисто українською”. З обережністю, бува, й з ворожістю ставимося до тих слів, які, хай трішки, але відходять від сірого, побутового мовлення, “пахнуть” давниною (а що таке нація без глибинного кореня?); уже й слово “печаль” замінюємо “журбою”, “жона” – “жінкою” тощо: втрачаємо слух до стилістичних відтінків слова, вкорочуємо синонімічні рядки, хоч саме розлога синоніміка – найвагоміший доказ багатства та самобутності мови, недарма ж у радянські часи ми не могли дочекатися синонімічного словника української мови. Як у воду дивився Гораций: “Хто без належного знання справи схоче позбутися помилок – у ще більшi впадатиме”.

З такими та багатьма іншими проблемами зіткнеться читач, гортаючи сторінки філологічних роздумів Роксолани Зорівчак. І якщо не завжди погоджуватиметься з думкою автора, то принаймні засумнівається в чомусь усталеному, а сумнів – крок до пізнання. І це вкрай важливо, адже йдеться про мову – ті обшири й глибини, які ніколи не будуть вичерпно досліджені...

Професор Андрій Содомора

**РОКСОЛАНА ПЕТРІВНА ЗОРІВЧАК –
УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЕЦЬ,
ГЕРМАНІСТ, ПЕДАГОГ**

Науково-педагогічна діяльність

Роксолана Петрівна Зорівчак – заслужений працівник освіти України (2005), академік Академії наук вищої школи України (1993) та член Президії АН ВШ України (2004), професор Львівського національного університету імені Івана Франка (1992), дійсний член та член Президії Наукового товариства імені Шевченка (1992), член Національної спілки письменників України (1997), відмінник освіти України (2002), лауреат нагороди Ярослава Мудрого в галузі науки і техніки АН ВШ України (2004). Нагороджена за вагомий внесок у розвиток національної освіти і науки в Україні Почесними грамотами Верховної Ради України (2004) та Міністерства освіти України (2007).

Народилася у Львові 8 листопада 1934 р. у родині інтелігентів: батько – юрист, мати – педагог. 1951 р. закінчила середню школу № 36 у Львові із золотою медаллю; 1956 р. – Відділ англійської філології факультету іноземних мов Львівського державного університету імені Івана Франка (Диплом з відзнакою за спеціальністю “англійська філологія” із присвоєнням кваліфікації філолога). 1976 року захистила кандидатську дисертацію на тему “Фразеологія письменника як проблема перекладу (на матеріалі перекладів поетичних творів Т. Г. Шевченка англійською мовою)”, 1987 р. – докторську “Лінгвостилістичні характеристики художнього тексту і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)”.

Працювала на кафедрі іноземних мов Львівської державної консерваторії імені М. В. Лисенка: старший викладач (1956–1978), доцент (1978–1989), професор (1989–1991). З 1992 до 1998 – професор кафедри англійської філології Львівського державного університету імені Івана Франка. Доклала чималих зусиль для організації кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики (березень 1998) та присвоєння кафедрі імені Григорія Кочура (вересень 1998).

Перший завідувач кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка, Р. П. Зорівчак читає теоретич-

ні курси зі вступу до перекладознавства, теорії перекладу, історії художнього перекладу, техніки перекладу на конференціях, контрастивної лінгвістики, контрастивної фразеології, соціолінгвістики, рецепції англійської літератури в Україні для студентів відділів “Переклад (англо-український переклад)” і “Англійська філологія”. Керівник численних кандидатських дисертацій (з них захищено – 8), 30 разів виступала опонентом на захистах докторських і кандидатських дисертацій.

Доктор філологічних наук (1988), професор (1989), Р. Зорівчак – дослідник англійської фразеології, теоретичних проблем перекладу, історії та лінгвостилістичної специфіки входження українського художнього слова до англомовного світу (зокрема, творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, О. Довженка, О. Підсухи, пісенного та казкового епосу) і англомовних літератур до української літератури (творів В. Шекспіра, Джека Лондона, Дж. Г. Байрона, Г. В. Лонгфелло), засновник англомовної Шевченкіани як окремої дослідчої галузі. Розробляє концепцію вишколу перекладачів, методика викладання перекладознавчих дисциплін.

Автор монографій: “Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою)” (1983), “Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)” (1989), книжки “Боліти боєм слова нашого...” (2005), розділу “Українсько-англійські літературні взаємини” (у кн.: “Українська література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті”: У 5 т. – К., 1988 – Т. 3), розвідок (понад 800) з перекладознавства, контрастивної лінгвістики та англістики в колективних монографіях, енциклопедичних виданнях (зокрема, в УРЕ, УЛЕ, ЕСУ, компендіумі “Українська мова”), в українській та англомовній лінгвістичній пресі. Ініціатор видання, науковий редактор та автор передмови біобібліографічного покажчика “Григорій Кочур” (Львів: ЛНУ, 1999; друге видання, допрацьоване і доповнене – 2006), – першої персональної бібліографії перекладача і перекладознавця в Україні; науковий редактор та співавтор передмови біобібліографічного покажчика “Микола Лукаш” (Львів: ЛНУ, 2003); науковий редактор і автор передмови бібліографічного покажчика “Чужоземне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914 – 1939)” (2003).

Член Спеціалізованих учених рад при Київському та Львівському (заступник голови Ради) національних університетах для захисту докторських і кандидатських дисертацій з германістики, романіс-

тики, перекладознавства; член Вченої (з 1994), член та заступник голови Науково-технічної (з 1998) рад Франкового університету; керівник Методологічного семінару з проблем перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. проф. Ю. О. Жлуктенка при ЛНУ імені І. Франка (з 1994 р.); голова Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша НТШ (з 1991 р.); член редколегій українських наукових збірників: “Теорія і практика перекладу” (Київ), “Іноземна філологія” (Львів), “Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови” (Львів), “Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці філологічної секції” (Львів), “Германська філологія: Науковий вісник Чернівецького університету” (Чернівці); член Товариства імені В. Фулбрайта в Україні (1999).

Проф. Р. Зорівчак упроваджує українське перекладознавство до міжнародного контексту як учасник численних міжнародних форумів, зокрема IV Світового конгресу радянських та східноєвропейських студій (Герроугіт, Англія, 1990), IX і XI Міжнародних з'їздів славистів (Київ, 1983; Братислава, 1993), Першого – Шостого Конгресів Міжнародної асоціації українців (Київ, 1990; Львів, 1993; Харків, 1996; Одеса, 1999, Чернівці, 2002, Донецьк, 2005), Міжнародних наукових конференцій “Теорія перекладу і наукові основи підготовки перекладачів” (Москва, 1975, 1988), Міжнародної конференції Британської асоціації фахівців з порівняльного літературознавства (Ворвік, Великобританія, 1992), XIII Конгресу Міжнародної федерації перекладачів (Брайтон, Великобританія, 1993), Міжнародних конференцій “Слово. Текст. Час (Щецин, 1999, 2001, 2002), Всеєвропейської конференції перекладачів і перекладознавців (Белград, 2001), Міжнародних конференцій “Григорій Кочур і український переклад” (Київ – Ірпінь, 2003), “Візуалізація образу дитини у світовій літературі” (Львів, квітень 2007), Всеукраїнських конференцій “Український переклад: від Зерова до сьогодні” (Київ, жовтень 2004), “Мови, культури і переклад у добу глобалізації” (присвячено пам'яті професора Юрія Жлуктенка. – Київ, вересень 2005), “Григорій Кочур в контексті української культури другої половини XX віку” (Львів, жовтень 2005) та ін. Для співпраці українських філологів з філологами англо-мовного світу чимало зробила Р. Зорівчак, викладаючи українську мову та переклад в Інституті славистики Лондонського університету як стипендіат Британської ради (1991/92 н. р.) і в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн (штат Іллінойс) як стипендіат наукових обмінів імені В. Фулбрайта (1997), де вона читала лекції з перекладознавства і фразеології.

Бібліотека журналу "Мандрівець"
Серія "Українська філологія"

Науково-популярне видання

Зорівчак Роксолана Петрівна

"БОЛІТИ БОЛЕМ СЛОВА НАШОГО..."

Поради мовознавця

Керівник проекту: Б. Фенюк
Головний редактор: І. Дворницька
Редактор: С. Лакоцька
Технічний редактор: А. Трут
Літературний редактор: А. Семенова
Верстання: С. Лакоцька
Обкладинка: О. Курило

Підписано до друку 28. 12. 2007. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура "Петербург". Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,1. Обл.-вид. арк. 12,1. Наклад 2000.
Видавництво "Мандрівець", свідоцтво про державну реєстрацію ДК №1847.
46001, м. Тернопіль, вул. Качали, 3. Тел./факс (0352) 52-06-20, 43-42-35, 52-43-38.

Друк з готових діапозитивів: ТзОВ "Терно-граф", м. Тернопіль, вул. Текстильна 18.

РОКСОЛАНА ЗОРІВЧАК "БОЛІТИ БОЛЕМ СЛОВА НАШОГО..."

ISBN 978-966-634-348-5

9 789666 343485

46008, м. Тернопіль
А/С 534
«Книга поштою»
тел. (0352) 51-16-07

■ КНИГИ ПОШТОЮ: ■